

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

TAHRÎCÜ'L- FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNDE
İSNEVÎ'NİN YERİ -ET-TEMHÎD Fİ TAHRÎCİ'L-
FÜRÛ ALE'L-USÛL ESERİ ÖZELİNDE-

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAMDULLAH YÜCE

İSTANBUL, 2022

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

**TAHRÎCÜ'L- FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNDE
İSNEVÎ'NİN YERİ -ET-TEMHÎD Fİ TAHRÎCİ'L-
FÜRÛ ALE'L-USÛL ESERİ ÖZELİNDE-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAMDULLAH YÜCE
(200111011)**

**Danışman
(Dr. Öğr. Üyesi Tuba Hacer Korkmaz)**

İSTANBUL, 2022

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
TEZ ONAY FORMU
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Tezli yüksek lisans programı 200111011 numaralı Hamdullah YÜCE'nin hazırladığı “Cemâlüddîn el-İsnevî ve “et-Temhîd fi Tahrîci'l-Fürû'ale'l-Usûl” Adlı Eseri” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 26/07/2022 Salı günü saat 11:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Çokluğu/Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Düzeltilme verilmesi halinde:

Adı geçen öğrencinin Tez Savunma Sınavı .../.../20... tarihinde, saat ...:.... da yapılacaktır.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının Tahrîcü'l- Fürû Ale'l-Usûl Literatüründe İsnevî'nin Yeri -Et-Temhîd Fi Tahrîcü'l-fürû Ale'l-Usûl Eseri Özelinde” şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Dr. Öğr. Üyesi Tuba Hacer KORKMAZ (Danışman)	KABUL
2. Dr. Öğr. Üyesi Hatice BOYNUKALIN ŞENKARDEŞLER	KABUL
3. Dr. Öğr. Üyesi Üveys ATEŞ	KABUL
4
5

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hamdullah Yüce

TAHRÎCÜ'L- FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNDE
İSNEVÎ'NİN YERİ -ET-TEMHÎD Fİ TAHRÎCİ'L-
FÜRÛ ALE'L-USÛL ESERİ ÖZELİNDE-
Hamdullah Yüce

ÖZET

İlimler tarihinde herhangi bir ilim teşekkül edip temel metinleri ortaya konulduktan sonra o ilmin öğrenimini veya öğretimini kolaylaştıracak alt disiplinler ortaya çıkmaya başlar. Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü de böyle bir ihtiyaca binaen fıkıh ilminin alt disiplini olarak ortaya çıkmıştır. Şâfiî mezhebine müntesip âlimlerin ilk temsilciliğini üstlendiği tahrîcü'l-furu ale'l-usûl literatürü Zencânî'nin eseriyle sistematik bir yapı kazanmıştır. Literatür içerisinde telif açısından üçüncü eser olarak nitelendirebileceğimiz İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû ale'l-usûl* adlı eseri de bunlardan bir tanesidir. Bu eser usul kaideleri sistematığına göre oluşturulması, kaideleri ve meseleleri işleyiş tarzı, konuların anlaşılır olması ve sadece Şâfiî mezhebi içerisindeki ihtilafları konu alması bakımından öne çıkmaktadır. Bu çalışmamızda İsnevî'nin *et-Temhîd* adlı eseri tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü içerisindeki yeri ve öne çıkan özellikleri açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl, İsnevî, et-Temhîd.

**JAMÂLUDDÎN AL-ISNAVÎ AND HIS WORK TITLED
*ET-TEMHID FI TAHRICI'L- FURÛ' 'ALE'L-USUL***

Hamdullah Yüce

ABSTRACT

In the history of sciences, after any science is formed and its basic texts are revealed, sub-disciplines that will facilitate the learning or teaching of that science begin to emerge. Tahrîcü'l-furû ale'l-usûl literature has emerged as a sub-discipline of the science of fiqh due to such a need. Tahrîcü'l-furu ale'l-usûl literature, which was first represented by the scholars of the Shafi'i sect, gained a systematic structure with the work of Zencânî.

Isnevi's work titled "et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû 'ale'l-usûl", which we can describe as the third work in the literature, is one of them. This work stands out in terms of its formation according to the systematic of the rules of procedure, the way the rules and issues are handled, the clarity of the subjects, and for addressing only the conflicts within the Shafi'i sect.

In this study, Isnavî's work named et-Tamhîd has been examined in terms of its place and prominent features in the tahrîcü'l-furu ale'l-usûl literature.

Keywords: Tahrîcu'l-furu ale'l-usûl, Isnavi, et-Tamhid.

ÖNSÖZ

Hicri dördüncü yüzyıldan itibaren fikhın alt yazım türleri olan hilaf, kavâid, fûrûk, eşbâh ve nezâir gibi ortaya çıkan yeni türlerden birisi de tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürüdür. Usûl ve fûrû irtibatını konu edinen tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü içerisinde farklı zamanlarda farklı mezheplere müntesip âlimler tarafından farklı metotlarda eserler kaleme alınmıştır. Literatür içerisinde farklı uslûbu ve tarzı ile dikkatimizi çeken İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû 'ale'l-usûl* adlı eseri tarafımızca incelemeye değer görülmüş ve tez konusu olarak belirlenmiştir.

Buna göre bu tez çalışmasında tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürünün genel özelliklerinden bahsedilip, İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû 'ale'l-usûl* adlı eserinin literatür içerisindeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmamız, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları ele alınmıştır. Birinci bölümde İsnevî'nin hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, talebeleri ve eserleri hakkında malumat verilmiştir. İkinci bölümde tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü ana başlığı altında tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl ile ilgili kavramlar, literatürün konusu, amacı, tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü ile ilişkili ilmi disiplinler, gelişim süreci ve tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatüründe yer alan eserler ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû ale'l-usûl* adlı eseri, eserin ismi, müllife nispeti, yazılış amacı ve önemi, tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatüründeki yeri, genel konu fihristi ve metodu ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Bu tezin hazırlanmasında emeği olan başta engin hoşgörüsüyle desteklerini her zaman hissettiren, yoğun mesâisine rağmen kıymetli vakitlerini tahsis ederek ilgi ve alakasıyla her dâim yanımda olan saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Tuba Hacer KORKMAZ'a, jürimde bulunma âlicenaplığını göstererek değerli eleştirileriyle eksik ve kusurlarımı tamamlama imkânı bahşeden kıymetli hocalarım

Dr. Öğr. Üyesi Hatice Boynukalın Şenkardeşler ve Dr. Öğr. Üyesi Üveys Ateş'e teşekkür ederim. Ayrıca öğrencilik dönemimde manevi destek ve tecrübeleriyle her zaman yanımda olan Prof. Dr. Abdulkerim Ünalın, Prof. Dr. Mustafa Altundağ ve Doç. Dr. Halil İbrahim Kutlay hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Temmuz-2022

Hamdullah Yüce

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	2
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	6
1. İSNEVÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....	6
1.1. HAYATI.....	6
1.1.1. Künyesi, İsmi ve Nesebi:.....	6
1.1.2. Doğum Tarihi, Yeri ve Ailesi	6
1.1.3. Yaşadığı Dönemde Kültürel ve Siyasi Durum:	8
1.1.4. Vefatı	9
1.2. İLMİ KİŞİLİĞİ	10
1.2.1. Tahsili.....	10
1.2.2. Şâfiî Fıkıhdaki Yeri	12
1.2.3. Eleştiride Bulunduğu Âlimler ve Eserler	13
1.2.4. Hocaları.....	14
1.2.5. Talebeleri	14
1.3. ESERLERİ.....	16
1.3.1. Usûl-i fıkıh İle İlgili Eserleri	16
1.3.1.1. <i>Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-usûl:</i>	16
1.3.1.2. <i>Temhîdü'l-vusûl ilâ makâmi istihrâci'l-furû' min kavâ'idi'l-usûl:</i> ...	17
1.3.1.3. <i>Zevâidü'l-usûl 'alâ Minhâci'l-vusûl:</i>	18

1.3.1.4. <i>el-Kevkebü 'd-dürrî fîmâ yeteharrecü 'ale'l-usûli'n-nahviyye mine'l-fürû 'i'l-fikhiyye:</i>	18
1.3.1.5. <i>el-Eşbâh ve'n-nezâir:</i>	19
1.3.1.6. <i>Metâli'u'd-dekâik fî tahrîri'l-cevâmi' ve'l-fevârik:</i>	19
1.3.1.7. <i>el-Budûru't-tavâli' fî'l-furûk ve'l-cevâmi':</i>	19
1.3.1.8. <i>Nüzhetü'n-nevâzir fî riyâzi'n-nezâir:</i>	19
1.3.1.9. <i>Tırâzü'l-mehâfil fî elgâzi'l-mesâil:</i>	19
1.3.2. Furû'-ı Fıkıh İle İlgili Eserleri	20
1.3.2.1. <i>el-Mühimmât fî Şerhi'r-Râfî ve'r-Ravda:</i>	20
1.3.2.2. <i>el-Hidâye ilâ evhâmi'l-Kifâye:</i>	21
1.3.2.3. <i>Kâfi'l-muhtâc fî şerhi'l-Minhâc:</i>	21
1.3.2.4. <i>et-Tenkîh fîmâ yeridu ale't-Tashîh:</i>	22
1.3.2.5. <i>Tezkiratü'n-nebîh fî tashîhi't-Tenbîh:</i>	22
1.3.2.6. <i>Cevâhiru'l-Bahreyn fî tenâkuzi'l-hibreyn:</i>	22
1.3.2.7. <i>İzâhü'l-müşkil min ahkâmi'l-hünsâ'l-müşkil:</i>	23
1.3.2.8. <i>el-Fetâva'l-Hameviyye:</i>	23
1.3.2.9. <i>Nasihatü üli'n-nühâ fî men'i istihdâmi'n-nasârâ:</i>	23
1.3.2.10. <i>el-Cevâhiru'l-mudiyye fî şerhi'l-Mukaddimeti'r-Rahbiyye fîl-fer'aiz:</i>	23
1.3.2.11. <i>Telhîsu's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi't:</i>	24
1.3.2.12. <i>Telhîsu's-Şerhi's-sağîr li'r-Râfi't:</i>	24
1.3.2.13. <i>Kitabü'l-bahri'l-muhît:</i>	24
1.3.3. Tarih ve Tabakât ile İlgili Eserleri	24
<i>Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfiyye:</i>	24
1.3.4. Dil ve Edebiyat ile İlgili Eserleri	25
1.3.4.1. <i>Şerhu'l-Elfîyye:</i>	25
1.3.4.2. <i>Şerhu't-Teshîl:</i>	25
1.3.4.3. <i>Nihâyetü'r-râğib fî şerhi Arûzi İbni'l-Hâcib:</i>	25
1.3.5. Tefsir İle İlgili Eseri	25
<i>Şerhu Envâri't-tenzîl:</i>	25
İKİNCİ BÖLÜM	26
2. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ 'ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜ	26

2.1. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ 'ALE'L- USÛL KAVRAMI.....	26
2.1.1. Usûl Kavramı.....	26
2.1.2. Fürû Kavramı.....	28
2.1.3. <i>Tahrîc</i> Kavramı	29
2.1.4. <i>Tahrîcü'l-Fürû 'Ale'l-Usûl</i> Kavramı	35
2.2. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ 'ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNÜN BİLGİ ALANI..	39
2.2.1. Konusu ve Amacı	39
2.2.2. Önemi ve Faydası	40
2.3. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNÜN İRTİBATLI OLDUĞU İLİMLER.....	42
2.3.1. Usûl-i fıkıh ile İlişkisi	43
2.3.2. Fürûk ile İlişkisi	45
2.3.3. Külli Kaideler ile İlişkisi.....	46
2.3.4. Eşbah ve Nezair ile İlişkisi.....	49
2.3.5. Hilaf İlmiyle İlişkisi.....	50
2.3.6. Kelam İlmiyle İlişkisi	52
2.3.7. Nahiv İlmiyle İlişkisi	53
2.4. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ	55
2.5. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNE AİT ESERLER.....	59
2.5.1. Hanefilerde <i>Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl</i> Eserleri	59
2.5.1.1. Debûsî (ö. 430/1039) ve <i>Te'sîsü'n-nazar</i> Adlı Eseri:	59
2.5.1.2. Timurtâşî (ö. 1007/1599) ve <i>el-Vüsûl ilâ kavâ'idî'l-usûl fî tahrîci'l- fürû ale'l-usûl</i> Adlı Eseri:.....	63
2.5.2. Şâfiîlerde <i>Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl</i> Eserleri	66
2.5.2.1. Zencânî (ö. 656/1258) ve <i>Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl</i> Adlı Eseri.....	66
2.5.2.2. İsnevî (ö. 772/1370) ve <i>et-Temhîd fî tahrîcü'l-furû ale'l-usûl</i> Adlı Eser.....	70
2.5.3. Malikilerde <i>Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-usûl</i> Eserleri	70
2.5.3.1. Tilimsani (ö.771/1370) ve <i>Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû ale'l-usûl</i> Adlı Eseri	70
2.5.4. Hanbelilerde <i>Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl</i> Eserleri	73

2.5.4.1. İbnü'l-Lahhâm (ö. 803/1401) ve <i>el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye ve mâ yete'alleku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye</i> Adlı Eseri	73
2.5.5. Diğer Eserler	75
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	77
3. İMAM İSNEVÎ'NİN ET-TEMHÎD Fİ TAHRÎCİ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL ADLI ESERİ	77
3.1. ESERİN ADI VE MÜELLİFİNE NİSPETİ.....	77
3.2. ESERİN TELİF AMACI VE ÖNEMİ	79
3.3. ESERİN TAHRÎCÛ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ	81
3.4. <i>ET-TEMHÎD</i> İN SONRAKİ ESERLERE ETKİSİ	83
3.5. <i>ET-TEMHÎD</i> İN GENEL KONULAR FİHRİSTİ	84
3.6. İSNEVÎ'NİN <i>ET-TEMHÎD</i> 'DE İZLEDİĞİ YÖNTEM	90
SONUÇ	102
KAYNAKÇA	105

KISALTMALAR

- a.e. Aynı eser/yer
a.g.e. Adı geçen eser
a.y. Yazara ait son zikredilen yer
b.a. Eserin bütününe atıf
bkz. Bakınız
C. Cilt
ev. Çeviren
DİA TDV İslâm Ansiklopedisi
nşr Neşre/yayına hazırlayan
S. Sayı
s. Sayfa/sayfalar
thk. Tahkikini yapan
t.y. Basım tarihi yok
v.d. Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y. Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Mezheplerin teşekkülünden itibaren bir mezhebe bağlı olma ve bağlı olduğu mezhebe uygun faaliyet gösterme biçimi yaygın hale gelmiştir. Başka bir ifadeyle herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın icihad etme faaliyeti yerini mezhep içi icihad faaliyetine bırakmıştır. Mezheplerin yaygınlık kazanması ile birlikte fer'î meseleri ele alan fûrû literatürü de hızlı bir şekilde gelişme göstermiş ve bu alanda geniş çaplı eserler kaleme alınmıştır. Fûrû-i fıkıh literatürünün olgunlaşması, hem mezhep içi istidlalin teorik zeminini ele alan hem de daha sonra gerçekleştirilecek olan hüküm istidlallerine dayanak sağlayacak olan usûl-i fıkıh ilmini ortaya çıkarmıştır. Şâfiî mezhebinin kurucusu İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) *er-Risâle* adlı eseriyle başladığı kabul edilen bu ilim, zamanla gelişimini sürdürmüş ve bu alanda birçok eser telif edilmiştir.

Fıkıh literatürü iki ana tür olan fûrû fıkıh ve usûlü fıkıh çerçevesinde oluşmuşsa da zaman içerisinde farklı yazım türleri de ortaya çıkmıştır. Bu yeni yazım türleri farklı ihtiyaçlara binaen oluşmuştur. Hilâf, kavâid, fûrûk, eşbâh ve nezâir gibi ortaya çıkan yeni türlerden birisi de tahrîcî'l-fûrû 'ale'l-usûl literatürüdür. Müstakil olarak usûl-i fıkıh ile fûrû-i fıkıh arasındaki irtibatı inceleyen bu türde günümüze ulaşan farklı mezheplerden fakihlerin kaleme aldıkları eserler mevcuttur.

Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Te'sîsü'n-nazar* adlı eseriyle temelleri atılan bu yeni türün ilk müstakil örneğinin Zencânî'nin (ö. 656/1258) *Tahrîcü'l-fûrû ale'l-usûl eseri* olduğu kabul edilir. Zencânî'den iki yüz yıl kadar sonra ise İsnevî'nin (ö. 772/1371) *et-Temhîd fî tahrîci'l-fûrû 'ale'l-usûl* adlı eseri gelmektedir. Biz de tezimizde İsnevî'nin bu eserini incelemeyi uygun bulduk. Buna göre tezimizin konusunu; Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Ali b. Ömer b. Ali b. İbrahim el-Kureşî el-Ümevî el-İsnevî ve *et-Temhîd fî tahrîci'l-fûrû 'ale'l-usûl* adlı eseri oluşturmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Mezheplerin teşekkülünün tamamlanması ile her mezhepte kabul edilen anlayışlar, usûl-i fıkıh alanındaki kabuller ve bu kabuller çerçevesinde gelişen fûrû-i

fıkıh hükümleri, birçok eserde açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Fakat bu eserler değerlendirildiğinde fıkıhın iki temel yapısı olan ya yalnız usûl ya da yalnız fûrû türünde olduğu görülmektedir. Müteâkip dönemlerde mezhep sistematiklerinin yerleşmesinin ve önemli bir birikimin oluşmasının ardından farklı türlerde eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. Bu türler içerisinde ayrı bir tür olarak ele alınması gereken usûl ve fûrû irtibatını konu edinen tahrîcî'l-fûrû 'ale'l-usûl literatürü ayrı bir öneme sahiptir. Tahrîcî'l-fûrû 'ale'l-usûl literatürü usûl ve fûrû irtibatını sağlaması nedeniyle son dönemlerde sıkça gündeme gelen fıkıh alt yazım türlerinin başında gelmektedir.

İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fûrû 'ale'l-usûl* adlı eseri de bu türün en önemli örneklerinden birisidir. Kaideleri işleyiş tarzı, meseleleri anlaşılır bir şekilde izah etmesi, kitabın uslûbu gibi yönleriyle türünün diğer örnekleri arasında öne çıkmaktadır. Eserin, bu alandaki diğer eserlerden farklı olduğunu ifade sadedinde kendisinden çok daha sonraları bu alanda kitap telif etmiş olan Hanefî mezhebi âlimi Timurtaşî, İsnevî'nin *et-Temhîd* adlı eseri hakkında “Benzerleri arasında eşsiz bir kitap” şeklinde değerlendirmede bulunmuş, bu kanaatinden dolayı Timurtaşî eserini *et-Temhîd*'i örnek olarak oluşturduğunu ifade etmiştir.

Bu saiklerle çalışmamızda İsnevî'nin *et-Temhîd* adlı eserini konu edinerek hicri beşinci asırda ilk nüveleri oluşan ve daha sonraki asırlarda da farklı örnekleriyle gelişen bu türün genel özelliklerini arz etmeyi hedeflemekteyiz. İsnevî'nin hayatını ve eserlerini tanıttıp, *et-Temhid* özelinde bu eserin tahrîcî'l-fûrû ale'l-usûl literatürü içerisindeki yerini ve önemini ortaya koymayı temel amaç olarak görmekteyiz.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fûrû ale'l-usûl* adlı eseri, tahrîcî'l-fûrû ale'l-usûl literatürü içerisinde yer alan, usûl-fûrû ilişkisini Şâfiî mezhebi temelinde inceleyen ve usûl metoduyla yazılan bir eserdir. Tüm bu özelliklerinden dolayı tahrîcî'l-fûrû 'ale'l-usûl literatürü içerisinde önemli bir yeri olan söz konusu ese incelenirken literatür taraması, tarihsel yöntem, takrir, tenkit, karşılaştırma, analiz ve sentez yöntemleri kullanılacaktır.

Temel olarak İsnevî'nin kendi eserlerinin yanı sıra Türkçe ve farklı dillerde yazılmış kitap, makale vb. eserler yanında, üniversitelerde yapılmış olan akademik çalışmalardan bilgi toplanacak ve bunlar fişlenerek tasnif edilecektir. Daha sonra ulaşabilen kaynaklar ışığında elde edilen verilerin tetkiki ve tahlili bilimsel yöntemler kullanılarak değerlendirilecektir. İlgili literatür, eser ve müellifi ile eserin tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl literatüründeki yeri incelenecektir.

4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın temel kaynaklarını İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû ale'l-usûl* adlı eseri ve bu eser etrafında şekillenen literatür oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma, tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl literatüründe konu edinmesi sebebiyle kaynakları arasında Debûsî'nin, *Te'sîsü'n-nazar'ı*, Zencânî'nin *Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl*'ü, Tilimsânî'nin (ö. 771/1370) *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû ale'l-usûl*'ü, İbn Lahhâm'ın (ö. 803/1401) *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye*'si, Timurtâşî'nin (ö. 1006/1598) *el-Vusûl ilâ kavâ'idi'l-usûl*'ü ve bu eserlere dair kaleme alınan çalışmalar yer almaktadır. Bu kaynaklar İsnevî'nin eserinin yerini belirginleştirmek amacıyla kullanılmıştır.

Çalışmada kullanılan kaynaklar arasında tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl literatürüne dair İslam dünyasında yapılmış olan akademik çalışmalar da yer almaktadır. Ayrıca tez ile alakası olan ikincil literatürden de faydalanılacaktır. Bu çalışmalar tahrîcî'l-fürû literatürünü tanıtan genel nitelikli çalışmalardır. Bunlar genellikle tahrîcî'l-fürû literatürü çerçevesinde bu ilmin tarihini, yöntemini ve tatbikini konu almaktadırlar. Buna göre tezde faydalanılacak olan başlıca ikincil kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Mustafa Saîd el-Hınn'ın *Eserü'l-ihtilâf fî'l-kavâidi'l-usûliyye fi ihtilâfi'l-fukahâ* adlı eseri.
2. İbrahim Miftâh es-Sağîr'in *Tahrîcî'l-fürû' ale'l-usûl 'inde'l-Mâlikiyye* adlı eseri.
3. Bâ Hüseyin'in *et-Tahrîc inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn* adlı eseri.
4. Ebû Firâs Şûşan'ın *Tahrîcî'l-fürû' ale'l-usûl: dirâse ve menheciyye ve tatbikiyye* adlı eseri.

5. Veliyyüddin b. Muhammed Salih el-Farfûr'un *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl: dirâse mukârane ve tatbîk* adlı eseri.
6. Faysal b. Said Telîlânî'nin *İlmü Tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl: nazariyyeten ve tatbîkan* adlı eseri.
7. Zencânî'nin *Fıkhi Hükümlerin Usûli Dayanakları (Tahrîcü'l-Fürû ale'l-Usûl)* adlı eserinin Davut İltaş tarafından yapılan tercümesi.

Tezde son dönemlerde akademik anlamda yapılan çalışmalardan da yararlanılacaktır. Bunları da şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Ahmad Atif Ahmad'in "Structural Interrelations of Theory and Practise in Islamic Law, A Study of Six Works of Medieval Islamic" adlı 2005 yılında Harvard Üniversitesi'nde yapılan doktora çalışması.
2. Osman Güman'ın *Nahiv Usûl-i fıkıh İlişkisi (el-İsnevî Örneği)* adlı doktora tezi. (2006)
3. Hasan Hayri Çırak'ın *Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî ve Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl (Mukayeseli İslam Hukuk Usûlü Açısından Önemi)* adlı yüksek lisans çalışması. (1992)
4. Halenur Keskin'in *Zencânî ve Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl Adlı Eseri* isimli yüksek lisans çalışması. (2013)
5. Ayşe Sezer'in *Timurtâşî'nin el-Vüsûl İlâ Kavâidi'l-Usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri* adlı yüksek lisans çalışması. (2019)
6. Mustafa Karapınar'ın *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-usûl Adlı Eserinin Tahlili* adlı yüksek lisans çalışması. (2020)
7. Davut İltaş'ın *Zencânî'nin Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme* adlı makalesi.
8. Nail Okuyucu'nun *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl Edebiyatı* adlı makalesi.
9. Muhammed Bekr İsmail Habîb'in *İlmü Tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl* adlı makalesi.
10. Şamil Şahin'in *Menhecü Tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl* adlı makalesi.

11. İbrahim Abduh'un *Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl inde'l-Kâzî Abdulvehhab el-Maliki fi delâleti fi'li'n-Nebiyi'l-mücerredi ale'l-ahkâm* adlı makalesi.

Yapmış olduğumuz literatür taramasında İsnevî'nin *et-Temhîd* adlı eseri üzerine yapılmış iki tane ayrı tahkik çalışması olduğunu görmekteyiz. Bunlardan birincisi Muhammed Hasan Heytu'nun yapmış olduğu tahkiktir ki bu çalışma iki defa basılmıştır (Beirut, 1980 ve 1987). Heytu yapmış olduğu tahkikte mukaddimedede İsnevî'nin hayatı, ilmi kişiliği, eserleri ve *et-Temhîd* isimli eserin muhtevassından bahsetmektedir. Eser 564 sayfadan oluşmaktadır. Uzun bir mukaddimededen sonra tahkik kısmına geçen Heytu, İsnevî'nin eserinde adı geçen âlimlerin ve eserlerinin kısa bilgisini ilgili dipnotta vermektedir. Böylece *et-Temhîd'de* ismi geçen âlim ve eserleri hakkında bilgi sahibi olunmasına katkı sağlamaktadır.

İkincisi ise, Muhammed Hasan İsmail'in yapmış olduğu tahkiktir. Bu neşir de Beirut'ta, 2004 yılında basılmıştır. İsmail yapmış olduğu tahkik çalışmasında İsnevî'nin hayatı, eserleri ve ilmi kişiliği hakkında kısa bir giriş yaptıktan sonra tahkik kısmına geçer. Tahkik kısmında İsmail, *et-Temhîd'de* geçen konuların genişçe bir izahını dipnot olarak vermiştir. Dipnottaki izahların bazen sayfalarca olduğu görülmektedir. Bu nedenle eserin sayfa sayısı 770 sayfayı bulmaktadır. Bu yönüyle çalışma, *et-Temhîd'de* geçen konuların daha kapsamlı bir şekilde öğrenilmesine ve anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde İsnevî'nin hayatı, ilmi kişiliği, yaşadığı dönemdeki kültürel faaliyetler, Şâfiî fıkhdaki yeri, hocaları, talebeleri ve eserleri gibi konular ele alınmıştır.

1. İSNEVÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

1.1.1. Künyesi, İsmi ve Nesebi:

Künyesi Ebû Muhammed, lakabı “dinin güzelliği” anlamına gelen Cemâlüddîn'dir. Doğup yaşadığı yere atfen “İsnevî” nispeti ile tanınmaktadır. Tam adı, Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Ali b. Ömer b. Ali b. İbrahim el-Kureşî el-Ümevî el-İsnevî dir.¹ Nesebi, Abdulmelik b. Mervan İbni'l-Hakem Ebi'l-Âs b. Ümeyye'ye dayanmaktadır. Bu nedenle kendisine “el-Ümevî”, “el-Kureşî” denilmiştir.²

1.1.2. Doğum Tarihi, Yeri ve Ailesi

Cemâlüddîn el-İsnevî, Mısır'ın güneyindeki İsnâ (veya Esnâ) şehrinde 704/1305 yılında Zilhicce ayının sonlarında doğmuştur.³ İsnâ şehri, Mısır'ın en uç bölgesinde, Nil Nehri kıyısında olup, ticareti gelişmiş ve hurma bahçeleri olan güzel bir şehir olarak vasedilmiştir.⁴

¹ İbn Hacer el-Askalânî, Şehabüddîn Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmet, **ed-Dururu'l-kamînetü fî A'yani'l-mi'eti's-sâmine**, Dairetu'l-Maarifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1349, II, 354-356; Süyûtî, Hafız Celaleddin Abdurrahman, **Buğyetü'l-vuât fî Tabakati'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât**, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Matbaatu İsnâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhu, I. Baskı, 1965, II, 92-93; İbn Kadî Şuhbe, Ebû Bekir Ahmet b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed Takiyuddin ed-Dimeşki, **Tabakâtü's-Şâfiyye**, Abdulalim Han. I. Baskı, Haydarabad, Vizaretu'l-Meatî Li'l-Hukümeti'l-Hindiyeti, 1979, III, 132-135; Süyûtî, Celaleddin Abdurrahman, **Husnu'l-Muhâdarati Fî Târihi Mısır ve'l-Kahire**, thk. Muhammed Ebû'l-Fazıl İbrâhîm, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyyeti 1967, I, 429-434; Heyet, **Mevsûatü A'lâmi'l-ulamâi ve'l-Udebâi'l-Arabi'l-Müslimîn**, Daru'l-Cemîl, Beyrut, 2004, I, 681-683; Saffet Köse, “İsnevî”, **DİA**, İstanbul, 2001, XXIII, 160-161.

² İbn Kadî Şuhbe, **Tabakâtü's-Şâfiyye**, III, 132; İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdurrahîm b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî, **et-Temhîd fî tahrîci'l-furû ale'l-usûl**, thk. Muhammed Hasan Heyto, Beyrut 1987, s. 21.

³ İbn Hacer, **ed-Düreru'l-kâmine**, II, 354-356; Süyûtî, **Buğyetü'l-vuât**, II, 92.

⁴ Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, **Mu'cemü'l-büldân**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1988, I, 189.

İlim ehli bir aile içerisinde yetişmiş olan Cemâlüddîn İsnævî'nin babası, amcası, kardeşleri, dayısı ve amcasının oğlunun da âlim oldukları kaydedilmiştir.⁵ Babası, Hasan b. Ali b. Ömer el-İsnævî Bedruddin'dir. İsnâ âlimlerinden olan babası, 718 yılındaki vefatına kadar bu şehirde yaşamıştır.⁶

Kardeşi, İmâduddîn, Muhammed b. el-Hasan b. Ali b. Ömer el-İsnâî de bir fıkıh âlimi idi. Cemâlüddîn İsnævî, *Tabakâtü's-Şâfiyye* adlı kitabında kardeşinden de şu şekilde bahseder: "İki temel ilim olan kelam ve fıkıhta imam ve fakih, hilaf ve cedel ilimleri ve tasavvufta ise derin bir araştırmacı ve muhakkik idi. Güzel konuşur, zor görünen konuları kolay bir dille anlatırdı, aynı zamanda dinine son derece bağlı, iyiliksever, merhametli, insanlar nezdinde saygın bir şahsiyetti."⁷ Diğer bir kardeşi de eş-Şeyh Nureddin Ali b. Hasan b. Ali el-İsnâî'dir. Üstün bir fıkıh âlimidir. *Ta'ciz* adlı eseri şerhetmiştir, 775/1373 yılında vefat etmiştir.⁸

İsnævî, amcası Cemâlüddîn Abdürrahîm'den ise şu sözlerle bahsetmiştir: "Babamın büyük kardeşi idi. Kendisine 'Cemâlüddîn Abdürrahîm' denirdi. Behâ el-Kafatî'den ders okumuş ve fetva konusunda icazet almıştır. Çeşitli yerlerde kadı naibliği yapmış, ben doğmadan birkaç ay önce vefat etmiştir. Bu nedenle babam beni onun ismiyle isimlendirmiş ve lakabıyla çağırmıştır."⁹ Amcasının oğlu Muhammed b. Ahmed Ali b. Ömer el-İsnævî de, o dönemin önemli âlimlerinden biridir. Birçok eser telif etmiş, 763 senesinde vefat etmiştir.¹⁰

İsnævî, dayısı Muhyiddin Ebu'r-Rebî' Süleyman b. Ca'fer' el-İsnævî hakkında da şu bilgileri vermiştir: "Birçok ilimde mahir iken özellikle cebir gibi riyâzî ilimlerde rüştünü ispat etmişti. *Tabakâtü's-Şâfiyye* adında bir eser yazmış, ancak temize çekmeden vefat etmiştir. Meşhed'de ve Medrese-i Fahriye'de ders okutmuştur. 700/1301 yılının başlarında doğup, 756/1355'te vefat eden dayım, annemin baba bir kardeşidir."¹¹

⁵ İsnævî, **et-Temhîd**, s. 21.

⁶ İbn Hacer, ed-Dureru'l-kamine, II, 25.

⁷ İsnævî, *Tabakât*, I, 92.

⁸ Süyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, I, 434; İsnævî, İsnævî, **Tabakât**, I, 90-91; **et-Temhîd**, (nşr. girişi), s. 21.

⁹ İsnævî, **Tabakât**, I, 92.

¹⁰ İsnævî, **et-Temhîd**, (nşr. girişi), s. 21.

¹¹ İsnævî, **Tabakât**, I, 89; Süyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, I, 434.

1.1.3. Yaşadığı Dönemde Kültürel ve Siyasi Durum:

Cemâlüddîn İsnevî, m. 1250-1517 yılları arasında Mısır ve Bilâd-i Şam'da 267 yıl hüküm sürmüş olan¹² Memlükler döneminin h. 704-772/m.1305-1371 zaman aralığında yaşamıştır. Yaşadığı 67 yıllık süre içerisinde, on bir Memlük sultanı tahta geçmiştir. İsnevî'nin doğum tarihi, İlhanlı Devleti'nin hükümdarı Hülagu'nun Bağdat'ı istila ederek bütün kütüphaneleri yakıp yıktığı, kitapları nehre döktüğü Moğol istilasından (656/1258) yaklaşık elli yıl sonrasına denk gelir. Bu büyük tahribata rağmen İsnevî'nin yaşadığı dönemde ilim hayatında büyük canlılık yaşanmış ve farklı coğrafyalarda çok sayıda âlim yetişmiştir.¹³ Bu âlimlerden önde gelen bazı isimler bölgelerine göre şunlardır:

Endülüs bölgesinden, müfessir Kurtubî (ö. 671/1272) ve Ebû İshâk Şâtıbî (ö. 790/1388); Mısır bölgesinden, İbn Dakîk el-İyd (ö. 702/1302), müfessir İbn Kesîr (ö. 803/1400), Ebu Hayyân (ö. 745/1344), İbn Hişâm (ö. 761/1360), Hasan b. Kâsım el-Murâdî (ö. 749/1348) ve Zeynüddîn Irâkî (ö. 806/1403); Maverâünnehir bölgesinden, Abdülaziz el-Buhârî (ö. 730/1330), Ebü'l-berekât Neseî (ö. 710/1310), Sadruşşerîa (ö. 747/1347) Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413), Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Husâmüddîn es-Sıgnâkî (ö.711/1311); Şam bölgesinden, İbn Teymiyye (ö. 728/1327) ve İbnü'l-Kayyim (ö. 751/1350); Necef bölgesinden, Şeyh Radî (ö. 686/1287); Anadolu'dan Ekmeleddîn Muhammed el-Bâbertî (ö. 786/1384) ve İbn Melek (ö.797/1394).¹⁴

İslâmî ilimlerdeki gelişme açısından bakıldığında, İslâm tarihinin refah seviyesinin yüksek olduğu dönemlerinden biri Memlükler devridir. Doğu İslâm dünyasının Moğol, Endülüs'ün ise Haçlı istilâsına uğradığı bir sırada kurulan Memlük toprakları, yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalan birçok âlimin sığındığı başlıca yerlerden olmuştur. Bunun neticesinde Kahire ve Dımaşk, İslâm dünyasının en önemli iki ilim merkezi haline gelmiştir. İlmî çalışmaları destekleyen devlet ricali, ülkede Zengîler ve Eyyübîler zamanından kalan medreselerin sayısını daha da çoğaltmışlardır. Dımaşk'ta 160, Kahire'de 75 civarında medresenin

¹² İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, XXIX, 90-97.

¹³ Güman, Osman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*, Doktora Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, İstanbul, 2006, s. 10.

¹⁴ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 10.

bulunması bunun açık bir göstergesidir. Medreselerin çoğu, Sünnî dört mezhep üzerine eğitim veren fıkıh medreseleri idi. Fıkıh ilmiyle birlikte diğer dinî ilimlerin de okutulduğu bu medreseler zengin kütüphanelere sahipti. Medreselerin başmüderrisleri sultan tarafından tayin edilirdi. Hocalar ve talebeler devletin himayesindeydi.¹⁵

Fakihler sınıfı, Mısır toplumunda seçkin bir konuma sahip idi. Aynı zamanda Memlûk devlet kademesinde de ilmiye sınıfının en ileri gelenlerinden addedilirlerdi. Fakihlere yönelik bu önem ve hürmetin bir neticesi olarak, fakih âlimlerin bu dönemde devlet üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. Memlûkler devrinde müderrislik, kâdılıkudâtlık, hatiplik ve bunların yanı sıra hisbe, vezirlik, nâzırlık ve divan ile ilgili siyâsî görevler üstlenmişlerdir. Devletin önemli görevlerini üstlenen dönemin fakihleri, devlet erkânının önem arzeden devlet meselelerinde istişârede bulunduğu ve şikâyetlerinin dinlenildiği birincil kişileri oluşturmuşlardır. Her iki tarafa da yakın olmaları sebebiyle halk ile siyâsî otorite arasında köprü vazifesi görmüşlerdir. Aynı zamanda sultan ile emîrlere, sultan ile halîfe arasında çıkan sorunların çözümünde arabuluculuk görevi üstlenerek siyasi konulara müdahil olmuşlardır.¹⁶

İsnevî de Memlûk sultanı Nâsır zamanında, 759/1358 yılında Beytülmal ve Hisbe vekâleti görevine getirilmiştir. Daha sonra dönemin veziri ile arasında geçen bir tartışmadan dolayı 762/1361 senesinde Hisbe vekâletinden istifa etmiştir. Beytülmal vekâletinden ise 766/1365 senesinde kendisi gönüllü bir şekilde ayrılmıştır.¹⁷

1.1.4. Vefatı

İsnevî, Kahire’de 772/1371 yılında 18 Cemaziyülevvel Pazar gecesi 67 yaşında iken vefat etmiştir.¹⁸ Cenaze namazı üç defa kılınmış, bunun ikisi el-Hâkim

¹⁵ Yiğit, “Memlûkler”, **DİA**, XXIX, 90-97.

¹⁶ Fatiha Bozbaş, “Eyyübî ve Memlûklü Dönemi Mısır’ında Fukahâ-Siyâsî Otorite İlişkisi”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEUSBF Dergisi)**, C: 2, S: 2, Yıl. 2020, s. 95-113.

¹⁷ İbn Hacer, **ed-Dureru’l-Kâmine**, II, 355; Köse, “İsnevî”, **DİA**, XXIII, 160.

¹⁸ Süyûtî, **Buğyetü’l-Vuât**, II, 93; İbn Hacer, **ed-Dureru’l-Kâmine**, II, 356.

Cami’inde gerçekleşmiştir. Kalabalık bir cemaatin katıldığı cenaze töreni akabinde, Babu’n-Nasr Kapısı dışında Sufiler Mezarlığı yakınında defnedilmiştir.¹⁹

1.2. İLMİ KİŞİLİĞİ

1.2.1. Tahsili

İlk olarak babası Hasan b. Ali b. Ömer el-İsnevî Bedruddin’den fıkıh, fer’âiz, matematik ve Arapça okuyan İsnevî, Ebu İshâk Şirâzî’nin *et-Tenbîh* adlı eserini altı aylık bir süre içerisinde ezberlemiştir.²⁰ Daha sonra 721/1321 senesinde Kahire’ye gitmiştir.²¹ Burada Fethuddîn Ebu’n-Nûn Yunus b. İbrahim el-Kuvvî, el-Askalânî, ed-Debâbîsî (Yunus ed-Debûsî) (ö. 729/1329), Abdulkadir İbn el-Mulûk, Hasan b. Esed b. Esîr (ö. 735/1335), Abdulmuhsin b. es-Sâbûnî (ö. 736/1336) ve diğer bazı âlimlerden hadis dersleri almıştır.²² Yine, Kutbüddin es-Sünbâtî (ö. 722/1322), Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338), Takıyyüddin es-Sübkî (ö. 756/1355), Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344), Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), Alâeddin el-Konevî (ö. 729/1329) gibi âlimlerden ders okumuştur.²³ Bu süreçte aldığı dersler, bu dersleri hazmetme ve anlamadaki gösterdiği gayret ile ilimlerde yavaş yavaş yükselerek Arap dili ve edebiyatı, fıkıh ve usûlü alanlarında devrin tanınmış âlimleri arasında yerini almış, hatta -Süyûtî’nin (ö. 911/1505) ifadesine göre- kısa zamanda parmakla gösterilen bir kişi haline gelmiştir.²⁴ Kendisi de kısa zamanda ne kadar yol kat ettiğini ifade sadedinde, *el-Kevkebü’-d-dürri* adlı eserinde, ders okutmaya başladığında henüz yirmi yaşına basmamış olduğunu ifade etmektedir.²⁵

İsnevî, 727/1327 yılında Tolunoğulları Cami’inde tefsir dersleri vermeye başlamıştır.²⁶ Daha sonraları ise, Kâhire’de bulunan Melkiye, Fârisiye, Fâdiliye,

¹⁹ Süyûtî, **Buğyetü’l-vuât**, II, 93; İbn Hacer, **ed-Dureru’l-kâmine**, II, 356; İbni Kâdı Şuhbe, **Tabakâtü’ş-Şafîiyye**, III, 134; İbn Rafî’, Ebu’l-meâlî Muhammed es-Sülâmî, **Kitâbü’l-vefeyât**, Dâru’l-âfâki’l-cedîde, Beyrut, 1978, II, 370-372.

²⁰ İsnevî, **Tabakât**, I, 90-91.

²¹ İbn Hacer, **ed-Dureru’l-kâmine**, II, 354.

²² İbn Hacer, **ed-Dureru’l-kâmine**, II, 354.

²³ İbnü’l-İmâd, Ebü’l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el- Akerî el-Hanbelî, **Şezerâtü’z-zeheb fi ahhâri men zeheb**, thk. Abdulkadir el-Arnaut, Mahmud el-Arnaut, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1996, VIII, 383.

²⁴ Süyûtî, **Buğyetü’l-vuât**, II, 92; Köse, “İsnevî”, **DİA**, XXIII, 160.

²⁵ İsnevî, Cemâlüddîn Abdurrahim, **el-Kevkebü’-d Dürriyyü Fima Yete’arracu Ala’l Usûl i Mine’l Fürû’i’l Fıkhiyyeti**, thk. Abdürrezzak Abdurrahman es-Sa’dî, Darü’l Enbar, Bağdat, 2011, s. 188.

²⁶ İbn Hacer, **ed-Dureru’l-Kâmine**, II, 354; Köse, “İsnevî”, **DİA**, XXIII, 160.

Akboğaviye, Nâsırıye, Mansûriye ve Sâlihiye medreselerinde müderrislik yapmıştır. Yine Mısır'da bulunan Hâre şehrindeki Medrese-i Şerîfiye'nin de ilk müderrisi olmuştur.²⁷

Öğrencisi İbn Mülakkin (ö. 804/1402) hocasının Mısır Şâfîlileri'nin önderi, onların müftüsü ve onların hocası olduğunu ifade etmiştir.²⁸ İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) ise, *Şezaratu'z-zeheb* adlı kitabında İsnevî'nin, birçok öğrenci yetiştirdiğini, Mısır âlimlerinden çoğunun onun rahle-i tedrisinden geçtiğini, hattı güzel ve alçak gönüllü olduğunu, öğrencilerine çok iyiliğinin dokunduğunu ve her zaman ders verip telifle uğraştığını kaydetmiştir.²⁹ İbn Hacer (ö. 852/1449), *ed-Düreru'l-kâmine* adlı kitabında İsnevî'den şu şekilde bahsetmiştir: "Usta bir fakih, tavsiyelerde bulunan bir öğretici, salih, iyiliksever, dinine bağlı, alçak gönüllü ve sevecen bir insan, karşılıksız ilim okutan, zayıf ve dışlanan öğrencisini kendine yaklaştıran, anlayışı zayıf öğrencisine konuyu anlatmak için gayretini eksik etmeyen, ilme yeni başlayan bir öğrencisi, kolay bir meseleyi söyleyince öğrencisinin hatırını kırmamak için, o bilgiyi sanki daha önce hiç duymamışçasına kulak veren, güzel konuşan, hoşsohbet ve erdem sahibi bir şahsiyet idi."³⁰

İsnevî, Şâfiî mezhebinde derin bir vukufiyete sahiptir. Onun, İmam Nevevî'nin (ö. 676/1278) *er-Ravza* ve Rafi'nin (ö. 624/1226) *eş-Şerhu'l-kebîr* adlı kitaplarını ezberlediği nakledilir. Ayrıca, yazmış olduğu eserlere bakıldığında onun önceki âlimlerin eserlerine de hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, tezimizde konu olan *et-Temhîd* adlı eserinde; İbnü'l-Kâs'ın (ö. 335/946) *TeHzîb*'inden, Mâverdi'nin (ö. 450/1058) *Hâvi*'sinden, Mütevellî'nin (ö. 478/1086) *Tetimme*'sinden, İbn Sabbâğ'ın (ö. 477/1084) *Şâmil*'inden, Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *Muhezzeb*'inden, Beğâvî'nin (ö. 516/1122) *TeHzîb*'inden, Kazvinî'nin (ö. 665/1266) *el-Hâvi's-Sağîr*'inden ve Meclî el-Kadî'nin *Zehâir*'inden yararlandığını gösteren

²⁷ İbni Kâdı Şuhbe, *Tabakâtü's-Şafiyye*, III, 134.

²⁸ İbnu'l-Mulakkin, Sirâcüddîn Ebî Hafs Ömer b. Ali b. Ahmet el-Endelusî et-Tekrurî eş-Şafiî, *el-İkdü'l-Muzhebü Fî Tabakâti Hamaleti'l-Mezhebi*, thk. Eymen Nasr el-Ezherî, Seyit Mihni, Darul-Kutub el-İlmiye, Beyrut, 1997, s. 410.

²⁹ İbnü'l-İmâd, *Şezarâtü'z-Zeheb*, VIII, 383.

³⁰ Bkz. İbn Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine*, III, 355.

alıntılar yapması onun alandaki literatüre vukufiyetini gösteren önemli kanıtlardandır.³¹

1.2.2. Şâfiî Fıkhdaki Yeri

Hiç şüphesiz Şâfiî fıkhında İsnævî'nin önemli bir yeri vardır. Kendisinden sonra gelen bazı fakihler onun eserlerinden övgü ile bahsetmiştir. Tabakat, teracim, cerh ve ta'dîl kitapları incelendiğinde İsnævî'nin kendisini ilme ve eser telif etmeye verdiği görülecektir. Ayrıca bu kitaplar kendisinden övgüyle bahsetmişlerdir. Hatta hocası Ebu Hayyan (ö. 745/1344) kendisine *et-Teshîl* kitabını okutmuş ve sonra da ona “Şimdiye kadar senin yaşında birisine icazet vermedim”³² demiştir. Yine hocası Kutbettin Sinbatî ondan şu şekilde bahseder: “Mezhebinde imam ve hafız biri idi. Usûl-i fikh'ı iyi bilir idi...”.³³ Hocasının İsnævî'yi bu şekilde tavsif etmesi onun bu ilimde ne kadar geniş bir bilgi sahibi olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Tüm bu övgülerin sonucu olarak da o, Şafii mezhebinde önemli bir şahsiyet olarak anılmıştır.

İsnævî'nin doğup büyüdüğü Kahire şehri, dönemin ilim merkezlerinden biridir. İsnævî bu ilim merkezinde yaşamış, kendini yetiştirerek gerek Şâfiî mezhebinde gerekse diğer mezheplerce tanınır ve görüşlerine itibar edilir bir kişi haline gelmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere İsnævî kendi döneminde Mısır'da, Şâfiî mezhebinin imamı ve müctehidi olarak kabul edilmiştir. Sahip olduğu birikim sayesinde mezheplerin görüşlerini ortaya koyma, görüşler arasında tercihte bulunma ve görüşleri mezhebin sistemine göre değerlendirmede yetkin bir kişilik olmuştur.

İsnævî, diğer mezheplerin görüşlerini tahlil ederken şöyle bir yöntem takip etmiştir;

- Herhangi bir tercihte bulunmayıp tevakkuf etmek,
- Düşünceyi destekleyen delilleri tahlil ederek tercihte bulunmak veya bu görüşlerden herhangi birine tabi olmak

³¹ İsnævî, *et-Temhîd*, s. 25; Alazab, Laith Motei Yahia, **İmam İsnævî'nin Fıkhdaki Yeri ve Anlayışı**, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa, 2020, s. 21.

³² İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûlü Fıkhdaki Yeri ve Ricâlihî*, Darul Merfih, Riyad, 1981, s. 365.

³³ Yazar, *Mevsûatü A'lâmu'l-Ulamâu vel-Udebâu'l-Arabi'l-Müslimîn*, I, 681-683.

-Hakkında kavil vârid olmayan fikhî meselelerde kendi ilmî birikimine dayanarak ictihad etmektedir.³⁴

İsnevî yazmış olduğu eserlerle de kendisinden sonraki âlimlere örneklik teşkil etmiştir. Örneğin, tezimizin konusunu teşkil eden *et-Temhîd* adlı eseri ilim dünyasında dikkatleri üzerine çekmiş ve Hanbelî fakihlerinden İbnü'l-Lahhâm el-Ba'li (ö. 803/1401), *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûl iyye* adlı eserini,³⁵ Hanefîlerden Timurtâşî (ö. 1006/1598) ise, *el-Vusûl ilâ kavâ'idü'l-usûl* adlı eserini *et-Temhîdi esas alarak* yazmışlardır. Özellikle Timurtaşî, kitabının giriş kısmında eserini oluştururken *et-Temhîd'in* metodunda yazdığını belirtmiştir.³⁶

1.2.3. Eleştiride Bulunduğu Âlimler ve Eserler

İsnevî, Şafî mezhebinde belirgin bir şöhreti bulunan iki âlimi ve görüşlerini eleştirmiş, bu kişilerin İmam Şâfiî'yi anlamadıklarını iddia etmiştir.³⁷ İsnevî *el-Mühimmât fi şerhi'r-Râfi'î ve'r-Ravza* adlı eserini reddiye maksadıyla telif etmiştir.

İsnevî'nin eleştirdiği bu kişiler ve eserleri şunlardır: Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî'nin (ö. 623/1226) *Fethu'l-'azîz fi Şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Ravdatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*.

Bazı Şâfiî âlimleri de ona karşılık olarak asıl İsnevî'nin Nevevî'yi anlayamadığını ileri sürerek ona karşı reddiyeler yazmışlardır. İsnevî'ye reddiye kaleme alanlardan birisi Muhammed b. Süleyman es-Sarhadî (ö. 792/1390)'dir. Sarhadî, İsnevî'nin *et-Temhîd*'ini ihtisar etmiş ve ona bazı itirazlarda bulunmuştur.³⁸ Keza Şihabeddin Ahmed b. İmad el-Akfehî (ö. 808/1505)' de İsnevî'nin *el-Mühimmât fi şerhi'r-Râfi'î ve'r-Ravda* adlı eserini *et-Ta'akkubât ale'l-Mühimmât* adlı eseriyle eleştirmiştir. Yine İsnevî'nin *Cevâhiru'l-bahreyn fi tenâkuzi'l-habreyn* adlı

³⁴ Laith Motei Yahia Alazab, Recep Cici "İsnevî'nin Usûl Düşüncesinde Emir ve Nehiy", **İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi**, C: 5, S: 2, Aralık 2020, s.172-202.

³⁵ İbnü'l-Lahhâm, **el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûl iyye**, s. 33, 87, 158; Karapınar, **Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili**, s. 75.

³⁶ Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî, **Tehzîbu'l-Vusûl İlä Kavâidü'l-usûl**, nşr. Salah Muhammed Ebu'l-Hac, Merkezü Envâri'l- Ulamâu Li'd-Dirâsât, Ürdün, 2020, s. 11; Karapınar, **Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili**, s. 75.

³⁷ İsnevî, **et-Temhîd**, s. 22.

³⁸ İbnü'l-'İmâd, **Şezerâtü'z-Zeheb**, VIII, 556.

eserine, Muhammed b. Muhammed el-Üsdî (ö. 808/1405) *Tecennübü'z-zavâhir fî ecvibeti'l-Cevâhir*'i³⁹ ve Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed İbnü'l-Hasan el-Hüseynî el-Vâsîtî (ö. 776/1374) *er-Redd 'ale'l-İsnevî fî Tenâkuzih* başlıklı eserleri reddiye olarak kaleme almışlardır.⁴⁰

1.2.4. Hocaları

İsnevî, dönemin önde gelen birçok âliminden ilim tahsil etmiştir. İlk hocası babası Hasan b. Ali b. Ömer el-İsnevî Bedruddin'dir. Babasından Arapça, fıkıh ve fer'aiz okumuştur. Daha sonra Siracuddin İbn Mülakkin'in babası Ebu Hasan en-Nahvi'den (ö. 722/1322), Ebu Hayyan el-Endülüsi'den (ö. 745/1344) ve Mecdüddîn el-Fîrûzâbâdî'den (ö. 817/1415) Arapça dersi almıştır.

721 yılında Kahire'ye gelmiş ve burada birçok âlimin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Ders aldığı hocalar olarak şu isimler zikredilebilir: Muhammed b. Abdüssamed Kutbeddin es-Sünbâtî, (ö. 722/1322), Celaleddin Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvîni (ö.739/1399), Mecdüddîn Ebubekir b. İsmail ez-Zenklûnî (ö. 740/1340), Ali b. İsmail b. Yusuf Alâeddin el-Konevî (ö. 729/1329), Takiyyuddin es-Subkî (ö. 756/1355), Ahmed b. Muhammed b. Süleyman Cemâlüddîn el-Vecîzî (ö. 727/1327) ve Muhammed b. Es'ad Bedreddîn et-Tüsterî (ö. 737/1336).

Hadis ilminde ise, Fethuddin Yunus b. İbrahim ed-Debabisî (Debusî) (ö. 729/1329), Abdulkadir İbn Müluk, Hasan b. Esed b. el-Esîr (ö. 735/1335), Abdulmuhsin b. es-Sâbûnî (ö. 736/1336) gibi isimlerden dersler almıştır.⁴¹

1.2.5. Talebeleri

İsnevî, Beytülmal ve Hisbe vekâleti görevlerini kendisini daha çok ilme vermek maksadıyla bırakmıştır. Kısa zamanda da bulunduğu bölgede parmakla gösterilen bir âlim haline gelmiştir.⁴² Bunun neticesi olarak da birçok öğrenci

³⁹ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn 'an Esâmi'l-kütüb ve'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992, I, 613.

⁴⁰ Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, Müessesetü'r-Risâle, 1993, III, 223.

⁴¹ Bkz. İbn Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine*, II, 354; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, II, 92; İsnevî, *et-Temhîd*, s.22; İsnevî, *Tabakâtü's-Şafiyye*, I, 6-7; *Mevsûatü A'lâmu'l-Ulamâu vel-Udebâu'l-Arabi'l-Müslimîn*, I, 681-683.

⁴² İbn-i Kâdî Şuhbe, *Tabakâtü's-Şafiyye*, III, 134.

kendisinden fıkıh, usûl ve Arapça eğitimi almıştır. İsnevî'den eğitim alan taleberini Cemâlüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebü'l Mecd el-Lehmî el-Esyûtî (ö. 790/1388); Şemsüddîn Ebü'l Abbâs Muhammed b. Musâ el-Luhmî, "İbnü's-Sened" (ö. 792/1390); Bedruddîn ez-Zerkeşi eş-Şâfiî, (ö. 794/1392); Burhâneddîn Ebû Muhammed İbrahim b. Mûsâ b. Eyyûb el-Enbâsî eş-Şafîî (ö. 802/1400); Sirâcuddîn Abdullatîf b. Ahmed el-Fevi (ö. 802/1400); el-Kâdı Şerefüddîn Mûsâ b. Muhammed b. Cuma el-Ensârî (ö. 803/1401); Bedruddîn Ahmed b. Muhammed et-Tanzezî eş-Şâfiî el-Mısrî (ö. 808/1406); Kemâlüddîn Ebü'l-Beka Muhammed b. Mûsâ b. İsa ed-Demîri (ö. 808/1406); Şehâbeddîn Ahmed b. İmâd el-Akfehîsî, "İbnu'l-İmâd" (ö. 808/1406); Zeynuddîn Ebû Bekir Hüseyin el-Mergî eş-Şâfiî el-Mısrî (ö. 816/1414); Musa'id b. Sarî b. Mes'ud el-Huarî el-Mısrî (ö. 819/1416); İzzüddîn Muhammed b. Halîl el-Hadırî el-Halebî (ö. 824/1421); Burhanüddîn İbrahim b. Ahmed el-Bicurî eş-Şâfiî (ö. 825/1422); Ahmed b. Abdürrahim b. Hüseyin el-İrâkî (İbnü'l-İrâkî) (ö. 826/1423) şeklinde sıralamak mümkündür.⁴³

Bunun dışında Sehâvî (ö. 902/1497)'nin *ed-Dav'u'l-lâmi* adlı eserinde öğrencileri arasında Abdurrahmân b. Ali b. Halef el-Fareskûrî (ö. 808/1405), Abdürrahim b. Hüseyin Ebü'l-Fadl Zeynüddîn el-İrâkî (ö. 806/1403), Ahmed b. Abdülkerim el-Ba'lebekkî el-Hanbelî (ö. 777/1375), Ahmed b. Ali Takiyyüddîn el-Makrîzî (ö. 845/1441), Ahmed b. Zahire (Zahîruddîn) Şihabeddîn el-Mahzumî (ö. 792/1390), Ali b. Muhammed b. Abdürrahim Alâeddîn el-Akfehîsî, el-Makburî (ö. 795/1392), Ebubekir b. Hüseyin Zeynüddîn el-Merâğî (ö. 816/1413), İbrahim b. Ahmed el-Bîcûrî (ö. 825/1422), İbrahim b. Muhammed b. Abdürrahim Cemâlüddîn el-Lahmî el-Umyûtî (ö. 790/1388), İsa b. Muhammed Şerefüddîn el-Akfehîsî (ö. 835/1432), İsa b. Osman b. İsa Ebu'r-Ruh Şerefüddîn el-Gazzî (ö. 799/1397), İsmail b. Ebu'l-Hasan Ebu'l-Fidâ Mecduddîn el-Bermâvî (ö. 834/1431), Muhammed b. Abdüddâim Nâsıruddîn Ebu Abdillâh el-Ensârî (ö. 797/1395), Muhammed b. Ahmed b. Halil Şemseddîn el-Garrâkî (ö. 816/1413), Muhammed b. Ahmed b. Sakr Şemseddîn el-Gassânî (ö. 785/1383), Muhammed b. Bedreddîn (Muhibbüddîn) el-Ya'merî el-Mağribî (ö. 791/1389), Muhammed b. Halil İzzeddîn el-Halebî (ö. 824/1421), Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1430), Muhammed b.

⁴³ İsnevî, *et-Temhîd*, s. 23, 24; Alazab, *İmam İsnevî'nin Fıkıh Usûlü Anlayışı*, s. 5.

Musa b. Muhammed b. Sind el-Lahmî (İbn Sind) (ö.792/1390), Muhammed b. Ömer b. Ruslân el-Bülkînî (ö. 791/1389), Musa b. Muhammed b. Muhammed Ebü'l-berekât Şerefüddîn el-Ensârî (ö.803/1401), Ömer b. Ali Ebu Hafıs Siraceddîn Ömer b. Ebi'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Ensârî (İbnü'l-Mülakkin) (ö. 804/1402), Yunus b. Hüseyin Ebu Altun Şerefüddîn ez-Zübeyrî el-Elvâhî (ö.843/1439) gibi isimler de sayılmıştır.⁴⁴

1.3. ESERLERİ

İsnevî, hayatı boyunca çeşitli dallarda birçok eser telif etmiştir. Kaynaklarda ona nispet edilen tarih, hadis, Arap dili, ferâiz ve usûl-i fıkhâ dair eserleri vardır. Bununla birlikte o, çeşitli sebeplerden dolayı eserlerinin bir kısmını tamamlayamamıştır. İsnevî'nin kitapları incelendiğinde tarih, hadis, Arap dili, ferâiz ve usûl-i fıkhâta onun ilmi derinliğinin boyutları görülecektir. İsnevî'ye atfedilen eserlerin bir kısmı tamamlanamamış, bir kısmı da elyazması halinde bulunup, alanlarına göre bu eserler şunlardır:

1.3.1. Usûl-i fıkhâ İle İlgili Eserleri

1.3.1.1. *Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-usûl:*

Kadı Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Minhâcü'l-usûl* adlı fıkhâ usulü eserine yazılan şerhtir. İsnevî'nin bu şerhi, *Minhâcü'l-usûl* üzerine yazılan şerhlerin en önemlisi olarak addedilmektedir.⁴⁵

Müellif bu eserini, bilhassa cevapsız kalan ya da tatmin edici cevabı bulunmayan soruları cevaplamak, hatalı nakilleri göstermek, İmam Şâfî'nin görüşünü net bir şekilde ortaya koymak, usûl kaidelerini fûrûdan örneklerle açıklamak, diğer şârihlerin yapmış olduğu hatalara dikkat çekmek amacıyla yazdığını belirtmiştir.⁴⁶

⁴⁴ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed, **ed-Dav'ü'l-lâmi'li-ehli'l-karni't-tâsi**, Menşûrat-ı Dâr-i Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, 2010, I, 18, 325; Sehâvî, **ed-Dav'ü'l-lâmi'li-ehli'l-karni't-tâsi**, II, 21, 47, 184, 188, 207.

⁴⁵ İbn Hacer, **ed-Düreru'l-kâmine**, III, 149.

⁴⁶ İsnevî, *Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-usûl*, thk. Şa'ban Muhammed İsmail, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999, I, 3,4; Köse, "İsnevî", **DİA**, XXIII, 160.

İlk defa İbn Emîru Hâcc'ın *et-Takrîr ve't-tahbîr* adlı eserinin kenarında basılmıştır. Daha sonra (Bulak, 1316; Beyrut, 1983, 1984; Kahire, 1345; Beyrut 1982, 1990) çeşitli baskıları da yapılmıştır. İzzeddin İbn Cemâa (ö. 819/1416) ve Bedreddin Muhammed b. Muhammed el-Bulkînî (ö. 791/1389) bu esere birer hâşiye yazmışlardır.⁴⁷ Eser Şaban Muhammed İsmail tarafından tahkiki yapılmış olup, müstakil olarak 1999 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

Ayrıca bu eser esas alınarak, Bursa Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalında, Laith Motei Yahia Alazab 2020'de, *İmam İsnevî'nin Usûl-i fıkıh Anlayışı*, başlıklı bir doktora tez çalışması yapmıştır.

1.3.1.2. *Temhîdü'l-vusûl ilâ makâmi istihrâci'l-furû' min kavâ'idi'l-usûl:*

Tezimizin konusunu teşkil eden eser olup, eserin mukaddime bölümünde kitabın ismi *Temhîdü'l-vusûl ilâ makâmi istihrâci'l-furû' min kavâ'idi'l-usûl* başlığıyla kaydedilmiştir. Ancak nedenini tespit edemesek de eser *et-Temhid fi tahrîci'l-furû' ale'l-usûl* adıyla neşredilmiştir.⁴⁸

İsnevî bu eserinde, usûl-i fıkıh kurallarının uygulamada işleyişini göstermek amacıyla furû fıkıhtan bir takım usûl kaidelerine göre üretilen ve kaidelerin anlaşılmasını kolaylaştıran meseleler zikretmiştir. Konuları işleyiş tarzı müellifin bir başka eseri olan *el- Kevkebü'd-dürrî*'nin metodu ile paralellik gösterir. Zaten İsnevî, *Temhîdü'l-vusûl ilâ makâmi istihrâci'l-furû' min kavâ'idi'l-usûl* ile *el- Kevkebü'd-dürrî* eserlerini birbirini tamamlayıcı nitelikte yazdığını ifade etmiştir.⁴⁹ 768/1367 tarihinde tamamlanmış olan esere daha sonra İsnevî tarafından bazı ilaveler yapılmıştır.⁵⁰ Ayrıca eser Muhammed b. Süleyman es-Sarhadî (ö. 792/1390) tarafından ihtisar edilmiş ve Sarhadî tarafından burada İsnevî'ye bazı itirazlar yöneltilmiştir.⁵¹

⁴⁷ Köse, "İsnevî", **DİA**, XXIII, 160.

⁴⁸ Güman, **Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi**, s. 27.

⁴⁹ İsnevî, **Temhîd**, s. 47.

⁵⁰ İsnevî, **Temhîd**, s. 534.

⁵¹ İbnü'l-İmâd, **Şezerât**, VIII, 556; Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 484.

Temhîd'in iki tahkikli baskısı mevcuttur. Birincisi, Beyrut'ta 1980 ve 1987 yıllarında Muhammed Hasan Heyto tarafından; ikincisi ise, yine Beyrut'ta 2004 yılında Muhammed Hasan İsmail tarafından neşredilmiştir.⁵²

Bu eser, tezin üçüncü bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.3.1.3. *Zevâidü'l-usûl 'alâ Minhâci'l-vusûl:*

Beyzâvî'nin *Minhâc*'ında olmayan ancak, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü, Seyfeddin el-Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı ve İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar*'ında var olan konuları açıklamak için telif edilmiştir. Eser Beyrut'ta 1993 yılında Muhammed Sinân Seyf el-Celâlî ve Riyad'da 1993 yılında Hüseyin Mutâvî' et-Tertûrî tarafından neşredilmiştir. Ayrıca İsnevî'nin öğrencilerinden İbrâhim b. Mûsâ el-Enbâsî bu esere *el-Fevâ'id fi şerhi'z-Zevâ'id* adıyla bir şerh yazmıştır.⁵³

1.3.1.4. *el-Kevkebü'd-dürri fîmâ yeteharrecü 'ale'l-usûli'n-nahviyye mine'l-fürû'i'l-fikhiyye:*

Nahiv-fıkıh ilişkisi ile nahiv kurallarının fıkıhta kullanımını alan ve günümüze kadar gelen ilk müstakil eser olma özelliğine sahiptir. İsnevî, kendisine kadar olan dönemde Şâfiî fakihlerden hiçbirinin *el-Kevkebu'd-durrî* ve *et-Temhîd*'e benzer şekilde bu denli geniş ve kapsayıcı bir eser yazmadığını ifade eder.⁵⁴ Diğer yandan tahrîcî'l-furû' alanında, İsnevî öncesinde Şâfiîlerden Zencanî'nin (ö. 656/1258) eseri bulunsa da bu iki eser arasında metot açısından farklılıklar vardır. İsnevî, giriş kısmında eserin adını, konusunu, işleyiş metodunu, düzenini, kullandığı temel kaynakları ve telif amacını açıklamaktadır. Müellif, eserin konusunu kısaca "Nahiv kurallarından fikhî hükümlerin nasıl elde edildiğine dairdir." şeklinde ifade etmiştir.⁵⁵ Ancak eserde işlenen konular, bugünkü anlamıyla nahiv ilminin kapsamından çok daha geniş olup, "nahiv" terimini ilk dönemdeki genel anlamıyla; yani kısmen sarf, lügat ve meânî ilimlerini de kapsayacak şekilde kullanmıştır.⁵⁶

⁵² Nüshaları için bkz. İsnevî, **Temhîd**, (nşr. girişi), s. 39.

⁵³ Köse, "İsnevî", **DİA**, XXIII, 160.

⁵⁴ İsnevî, **Kevkebü'd Dürri**, s. 188.

⁵⁵ İsnevî, **Kevkebü'd Dürri**, s. 189.

⁵⁶ Güman, **Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi**, s.18

Eser ilk kez Muhammed Hasan Avvâd tarafından tahkik edilmiş, 1405/1985 yılında Amman’da neşredilmiştir. Ayrıca bu eser, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde Osman Güman tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.

1.3.1.5. el-Eşbâh ve ’n-nezâir:

Kaynaklarda İsnevî’ye nispet edilen bu eser tamamlanamamıştır.⁵⁷

1.3.1.6. Metâli’u’d-dekâik fi tahrîri’l-cevâmi’ ve ’l-fevârik:

Kâtip Çelebi bu eseri İsnevî’ye nispet etmiş ve fıkıh ilmine dair muhtasar bir eser olduğunu söylemiştir.⁵⁸ Bu eser, bazı kaynaklarda *el-Levâmi’ ve ’l-bevârik fi ’l-cevâmi’ ve ’l-fevârik* adıyla da kayıtlıdır. Eser Nâsiruddin Ferîd Muhammed vasıl tarafından tahkik edilerek 2007 yılında Kahire’de neşredilmiştir.⁵⁹

1.3.1.7. el-Budûru’t-tavâli’ fi ’l-furûk ve ’l-cevâmi’:

Bu eser ile *Metâliu’d-dekâik fi tahriri’l-cevâmi’ ve ’l-fevârik* adındaki eser, aynı eser olabilir. Basılmamıştır.⁶⁰

1.3.1.8. Nüzhetü’n-nevâzir fi riyâzi’n-nezâir:

Keşfu’z-zünûn’da Kâtip Çelebi tarafından, İsnevî’nin bu eseri *Metâli’u’d-dekâik*’te zikrettiği ve eserinden “Çok önemli, eşine az rastlanan, benzersiz bir kitaptır.” ifadeleriyle bahsettiği kaydedilmiştir.⁶¹

1.3.1.9. Tırâzü’l-mehâfil fi elgâzi’l-mesâil:

Yazmaları, Dârü’l-Kütübi’z-Zâhiriyye, nr. 1338, 7781; el-Mektebetü’l-Ezheriyye, nr. 921, 2871, 22610; Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, nr. 157, 1445 şeklinde kayıtlıdır.⁶² “Eşbâh ve nezâir” ilminin bir bölümü olarak kabul edilen, “elgâz” (fıkıh bilmeceleleri) alanında yazılmış bir eserdir. İsnevî’nin, 770/1369 tarihinde tamamladığı bu çalışma, en son yazdığı eser olarak kabul edilmiştir.⁶³ Eser

⁵⁷ Bkz. Süyûtî, *Buğyetü’l-Vuât*, II, 92; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, I, 100; İbn Mulakkin, *el-İkdü’l-Muzhebü Fî Tabakâti Hamaleti’l-Mezhebi*, s. 410.

⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 1718.

⁵⁹ Köse, “İsnevî”, *DİA*, XXIII, 161.

⁶⁰ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 18

⁶¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 1950.

⁶² Köse, “İsnevî”, *DİA*, XXIII, 161.

⁶³ İbn Hacer, *ed-Düreru’l-Kâmine*, II, 356; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, II, 1109.

Abdülhakîm b. İbrâhîm el-Matrûdî tarafından 1433/2005 yılında Riyad'da tahkik edilerek neşredilmiştir.

Bu eser, Ali b. Ebubekir el-Yemenî (ö. 859/1455) tarafından *Nefâisü'l-ahkâm* adıyla özetlenmiştir.⁶⁴

1.3.2. Furû'-ı Fıkıh İle İlgili Eserleri

1.3.2.1. *el-Mühimmât fî Şerhi'r-Râfiî ve'r-Ravda*:

Şâfiî furû fıkıhı ile alakalı bir eserdir. Râfiî ve Nevevî'yi tenkit etmek gayesiyle telif edilmiştir. Eser 2009 yılında Fas'ta Ahmet b. Ebu'l-Fadl ed-Dimyati tarafından tahkik edilip neşredilmiştir. *el-Mühimmât*'ın çeşitli kütüphanelerde nüshaları mevcuttur.⁶⁵

İsnevî'nin bu eseri üzerine bazı hâşiye, ta'likât ve reddiyeler yazılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür: İzzeddin Hamza b. Ahmed el-Hısnî (ö. 874/1469), *el-Mühimmât*'taki eksiklikleri *et-Tetimmât* adlı eseriyle tamamlamıştır; Şihabeddin Ahmed b. İmad el-Akfehî (ö. 808/1505) ise *et-Ta'akkubât ale'l-Mühimmât* adlı eserinde İsnevî'nin söz konusu eserini hedef alarak anlayışının kötü ve hatalı, tasavvurunun bozuk olduğunu söyleyerek eleştirmiştir; yine Zeynüddin el-İrakî (ö. 806/1503) bu eser üzerine *Mühimmâtü'l-Mühimmât* adıyla bir eser yazmıştır; Şihabeddin Ahmed b. Hamdan el-Ezra'î (ö. 783/1381) de *Mühimmât* üzerine bir *Ta'likât* yazmış, ancak çalışmasını tamamlayamamıştır; öte yandan Ahmed b. İmâd'ın da bu esere bir *Ta'likât*'ı vardır; Alaaddin Moğoltay b. Kılıç el-Hanefî (ö. 762/1361) ise bu eseri fıkıh bablarına göre düzenlemiştir; keza Siraceddin Ömer b. Ruslan el-Bülkînî (ö.805/1402) bu eser üzerine *Ma'rifetü'l-mülimmât bi-reddi'l-Mühimmât* adında bir hâşiye yazmıştır; Ebu Zür'a Ahmed b. Abdürrahim el-İrakî (ö. 826/1423), Bülkînî'nin *er-Ravda* üzerine yazdığı hâşiyeyle bu eseri birlikte ihtisar etmiştir; İbnü'l-Vekîl Ahmed b. Musa da (ö. 791/1389) eseri ihtisar edenler arasındadır; Şerefüddin İsa b. Osman el-Gazzî (ö. 799/1397) *Medinetü'l-ilm* adını verdiği eseriyle *Mühimmât*'ı şerh etmiştir; Şemseddin

⁶⁴ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 19

⁶⁵ Köse, "İsnevî", *DİA*, XXIII, 161; (bkz. Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî, nr. 132; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye [muhtelif ciltler], nr. 2327, 2328, 2509, 4119, 5730, 5970, 7869, 12320; Dârü'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 410 [c. I-V]; nr. 497 [c. I-II]; nr. 498).

Muhammed b. Abdullah es-Sarhadî (ö. 792/1390) yine eseri ihtisar edenlerdendir; Şihabeddin Ahmed b. Abdullah el-Gazzî'nin (ö. 822/1419) *Mühimmât* üzerine güzel bir telhisi vardır; Takiyyüddin Ebubekir b. Muhammed el-Hısnî (ö. 829/1426) eser üzerine *Telhîsu'l-Mühimmât'ı* kaleme almıştır; Takiyyüddin Ebubekir Ahmed b. Şühbe'nin *Mühimmât* üzerine *en-Nüket* adlı bir haşiyesi mevcuttur; son olarak Siraceddin Ebu Hafs Ömer b. Muhammed el-Yemenî (ö. 887/1482) de eseri *Mühimmâtü'l-Mühimmât* adıyla ihtisar etmiştir.⁶⁶

1.3.2.2. *el-Hidâye ilâ evhâmi'l-Kifâye*:

Katip Çelebi, bu eserin Ebû Hâmid Muhammed b. İbrahim es-Süheylî el-Câcermî'nin (ö. 362/973) *el-Kifâye fi furû'i's-Şâfiyye* adlı kitabı üzerine yazılmış olduğunu nakleder.⁶⁷ Ancak İsnevî bu eser hakkında, *Tabakâtu's-Şâfiyye* adlı kitabında, İbnü'r-Rif'a'nın *el-Kifâye* adında bir eserinin olduğunu, kendisinin de bu eser üzerine iki ciltlik bir kitap yazdığını, adını da *el-Hidâye ilâ evhâmi'l-Kifâye* koyduğunu ifade eder.⁶⁸ Dolayısıyla *el-Kifâye*, Câcermî'nin eseri değil, İbnü'r-Rif'a'nın eseridir. İsnevî, bu eserini 746/1345 tarihinde bitirmiş olup bu kitap basılmamıştır.⁶⁹ Bir nüshası Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye'de bulunmaktadır (nr. 310, B-25804).⁷⁰

1.3.2.3. *Kâfi'l-muhtâc fi şerhi'l-Minhâc*:

Yahya b. Şeref en-Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eserinin şerhidir. İsnevî, bu eseri "Müsâkât" (Sulama ortaklığı) bahsine kadar şerh edebilmiş, buradan sonrasını ise, öğrencisi Bedreddîn ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) tamamlamıştır. Eser basılmamıştır. Yazmaları: Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2021-2024; el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 734-735, 2603'de kayıtlıdır.⁷¹ İsnevî, ayrıca *el-Minhâc* 'da olmayan bazı meseleleri ayrı bir ciltte toplayarak *ez-Ziyâdât ale'l-Minhâc* adında bir eser yazmıştır.⁷²

⁶⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1914, 1915; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s.19,20

⁶⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1498.

⁶⁸ İsnevî, *Tabakât*, I, 297.

⁶⁹ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 21.

⁷⁰ Köse, "İsnevî", *DİA*, XXIII, 161.

⁷¹ Köse, "İsnevî", *DİA*, XXIII, 161.

⁷² Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 21.

1.3.2.4. *et-Tenkîh fîmâ yeridu ale't-Tashîh:*

İsnevî bazı eserlerinin başında bu çalışmasının adını *et-Tenkîh fî'l-istidrâk 'ale't-Tashîh* şeklinde kaydettiğini ve 727/1327 yılında *Tenkîh*'i tamamladığını ifade etmiştir.⁷³ İbn Râfi' de, *el-Vefayât* adlı kitabında, eserin ismini *et-Tenkîh fî müşkilâti't-tashîh li'n-Nevevî* şeklinde kaydetmiştir.⁷⁴ İsnevî, kitabını Ebû İshâk Şirâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserindeki görüşleri değerlendirip sahih olanlarla tercih edilenleri tespit etmek ve Nevevî tarafından yazılmış olan *Tashîhu't-Tenbîh*'i tashih etmek ve tamamlamak için kaleme almıştır. Eser 738 yılında tamamlanmıştır. Basılmamıştır. Bir nüshası Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2143 de kayıtlıdır.⁷⁵

1.3.2.5. *Tezkiratü'n-nebîh fî tashîhi't-Tenbîh:*

Nevevî'nin *Tashîhu't-Tenbîh* adlı eserine dair diğer bir çalışma olup, 738/1338 yılında tamamlanmıştır. Bu ve bir önceki eser bir kitap halinde, Muhammed Akle el-İbrahim tarafından 1996 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.⁷⁶

1.3.2.6. *Cevâhiru'l-Bahreyn fî tenâkuzi'l-hibreyn:*

İbn Rafî ile Nevevî'nin görüşlerindeki çelişkilere dair kaleme aldığı bu eseri İsnevî, 735/1335 tarihinde tamamlamıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla henüz basılmamıştır. Bir nüshası Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, nr. 395'te kayıtlıdır.⁷⁷ Muhammed b. Muhammed el-Üsdî (ö. 808/1405) bu kitabı, *Tecennübü'z-zavâhir fî ecvibeti'l-Cevâhir* adında bir reddiye kaleme almıştır. Yine Celaleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) de *Hâşiye 'alâ Cevâhiri'l-İsnevî* adında bir haşiyesi vardır.⁷⁸ Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed İbnü'l-Hasan el-Hüseynî el-Vâsîtî de (ö. 776/1374) *er-Redd 'ale'l-İsnevî fî tenâkuzih* adında bir reddiye yazmıştır.⁷⁹

⁷³ İsnevî, **Temhîd** (nşr. girişi), s. 8.

⁷⁴ İbn Rafî', **Vefeyât**, II, 371.

⁷⁵ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 492; Köse, "İsnevî", **DİA**, XXIII, 161.

⁷⁶ Köse, "İsnevî", **DİA**, XXIII, 161; Güman, **Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi**, s. 21.

⁷⁷ Köse, "İsnevî", **DİA**, XXIII, 161.

⁷⁸ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn**, I, 613.

⁷⁹ Kehhâle, **Mu'cemü'l-Müellifin**, III, 223; Güman, **Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi**, s. 22.

1.3.2.7. *İzâhü'l-müşkil min ahkâmi'l-hünsâ'l-müşkil:*

Bu eser *Keşfü'z-zunûn*'da, *Ahkâmü'l-hünsâ* şeklinde kayıtlıdır.⁸⁰ Yazma nüshaları, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, nr. 1915, 2999; Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 7928, 8393 de kayıtlıdır. Eser, İbrahim b. Abdülaziz el-Gusn tarafından Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud'da yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.⁸¹

1.3.2.8. *el-Fetâva'l-Hameviyye:*

İsnevî'nin bu eseri için İbn Rafî, *el-Mesâilü'l-Hameviyye*⁸² ve Kâtip Çelebi ise *Fetâva'l-İsnevî*⁸³ şeklinde isim zikretmiştir. Muhammed Hasen İsmail, *et-Temhid*'e yazdığı mukaddimede bu kitabın içeriğinin, İsnevî'nin Hibetullah b. Abdurrahman el-Hamevî'ye (İbnü'l-Bârizî) göndererek cevap istediği yüz fıkıh meselesini içerdiğini ifade etmektedir.⁸⁴ Birden fazla yazması mevcuttur.

1.3.2.9. *Nasihâtü üli'n-nühâ fi men'i istihdâmi'n-nasârâ:*

Bu eser, *Nâsihatü ulü'l-elbab* ve *el-İntisarâtü'l-İslamiyye* başlıklarıyla da kaydedilmiştir.⁸⁵ Suyûtî, bu eseri *Cühdü'l-karîha fi tecrîdi'n-Nasîha* adı ile ihtisar etmiştir.⁸⁶ Eser gayrimüslim tebaanın istihdam edilmesine yönelik yazılmış bir risaledir. Perlman ve Goldziher tarafından neşredilen *el-Kelimâtü'l-mühimme fi mübâşerati ehli'z-zimme* adlı kitabın, bu eser olduğu sanılmaktadır.⁸⁷

1.3.2.10. *el-Cevâhiru'l-mudiyye fi şerhi'l-Mukaddimeti'r-Rahbiyye fil-fer'aiz:*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî er-Rahbî'nin (ö. 577/1181) *Gunyetü'l-bâhis* isimli fer'âiz ilmine dair olan eserine, recez bahrinde yazılmış manzum bir şerhidir. Bir nüshası Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, nr. 395 de kayıtlı bulunan bu eser henüz basılmamıştır.⁸⁸

⁸⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 18

⁸¹ Köse, "İsnevî", *DİA*, XXIII, 161; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 21.

⁸² İbn Râfî, *Vefeyât*, II, 370.

⁸³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1221.

⁸⁴ İsnevî, *Temhîd* (nşr. girişi), s. 10.

⁸⁵ İsnevî, *Temhîd* (nşr. girişi), s. 12.

⁸⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1957; İsnevî, *Temhîd* (nşr. girişi), s. 12.

⁸⁷ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 22

⁸⁸ Köse, "İsnevî", *DİA*, XXIII, 161; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 22.

1.3.2.11. *Telhîsu 'ş-Şerhi 'l-kebîr li 'r-Râfi 'î:*

Bu eserin başlığından, İbn Râfi'nin *Fethu 'l-'azîz bi-şerhi 'l-Vecîz* isimli Şâfiî furû fikhî ile alakalı eserinin özeti olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹

1.3.2.12. *Telhîsu 's-Şerhi 's-sağîr li 'r-Râfi 'î:*

Telhîsu 'ş-Şerhi 'l-kebîr li 'r-Râfi 'î eserinin daha muhtasar bir özetidir. İsnvî'nin bu eseri bey' konusuna kadar yazabildiği nakledilmiştir.⁹⁰

1.3.2.13. *Kitabü 'l-bahri 'l-muhîr:*

Bu eser Şâfiîfikhına göre yazılmış bir furû fikh kitabıdır. *et-Temhid*'in Muhammed Hasan İsmail tahkikli nüshasında, bu eser hakkında şu bilgiler yer alır: Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye'de 502 numaralı kayıta '*Kitâb li 'l-İsnvî bi-hattihî*' adıyla girilmiş, eserin müellif hatlı bir nüshasıdır. 139 varak olan bu nüsha, liân bahsine kadar olan kısmını içermektedir.⁹¹

1.3.3. Tarih ve Tabakât ile İlgili Eserleri

Tabakâtü 'l-fukahâi 'ş-Şâfiyye:

Eser meşhur isim, lakap ve künyelere göre alfabetik olarak düzenlenmiş olup, müellifin kendi dönemine kadar yaşamış olan 1289 âlimin biyografisini içermektedir. Her harfte önce Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfi'nin *eş-Şerhu 'l-kebîr*'i ile Nevevî'nin *Ravzatü 't-tâlibîn*'inde geçen isimler, daha sonra da bu eserlerde bulunmayan isimler kaydedilmiştir.⁹² İsnvî bu eserini 769/1367 tarihinde tamamlamıştır.⁹³ Eser 1970 yılında Bağdat'ta, 1981 yılında Riyad'da Abdullah el-Cubûrî ve 1987 yılında Beyrut'ta Kemal Yusuf el-Hût tarafından neşredilmiştir. Ayrıca Abdullah Ebû Mahzeme'nin bu eser üzerine bir zeyli vardır.⁹⁴

⁸⁹ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 23.

⁹⁰ İsnvî, *et-Temhîd* (nşr. girişi), s. 6.

⁹¹ İsnvî, *et-Temhîd* (nşr. girişi), s. 6.

⁹² Köse, "İsnvî", *DİA*, XXIII, 160; İsnvî, *Tabakâtu 'ş-Şâfiyye*, I, 17.

⁹³ İbn Hacer, *ed-Düreru 'l-Kâmine*, III, 150.

⁹⁴ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 23.

1.3.4. Dil ve Edebiyat ile İlgili Eserleri

1.3.4.1. Şerhu'l-Elfıyye:

İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *el-Hulâsa* adlı nahiv kurallarını anlatan manzûmesinin şerhidir. Eserin İsnevî'ye ait olduğu aktarılmaktadır.⁹⁵ Ancak Suyûtî'nin *Tabakâtü'n-nühât* adlı eserinde İsnevî'nin bu eseri tamamlayamadığı belirtilmiştir.

1.3.4.2. Şerhu't-Teshîl:

İsnevî'nin bu eseri, İbn Mâlik'in *Teshîlü'l-fevâid ve tekmîlü'l-mekâsıd* adlı nahiv eserinin şerhidir.⁹⁶ Basılmamıştır.

1.3.4.3. Nihâyetü'r-râğib fî şerhi Arûzi İbni'l-Hâcib:

Cemâlüddîn Ebû Amr Osman İbnü'l-Hâcib el-Mâlikî'nin (ö. 646/1248) *el-Maksadü'l-celîl fî ilmi'l-Halîl* adlı manzumesinin şerhidir.⁹⁷ Eser Şaban Salâh tarafından 1988'de Kahire'de; 1989'da ise Beyrut'ta neşredilmiştir.⁹⁸

1.3.5. Tefsir İle İlgili Eseri

Şerhu Envâri't-tenzîl:

Kadı Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* adlı tefsirinin şerhidir. Eserin birincil kaynaklarda adı geçmez. Kütüphane kayıtlarında Beyzâvî'nin *el-Minhâc*'ı üzerine yaptığı şerh ile karıştırılarak İsnevî'ye böyle bir eser nispet edilmiş olması mümkündür.⁹⁹

⁹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, I, 153.

⁹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn* I, 405.

⁹⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, II, 1134.

⁹⁸ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 24.

⁹⁹ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 24.

İKİNCİ BÖLÜM

Bu bölümde Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl terkiibini oluşturan kelimelerden usûl, fûru ve tahrîc kavramları öncelikli olarak ele alınmış olup daha sonra tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl kavramının tarifi yapılmıştır. Ayrıca tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürünün konusu, amacı, önemi, gelişim süreci, tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürünün ilişkili olduğu diğer ilimler ve tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatüründe yazılmış eserlerin tanıtımı gibi konular ele alınmıştır.

2. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ 'ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜ

2.1. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ 'ALE'L- USÛL KAVRAMI

Fıkıh literatüründe genelde usul, fûru ve tahrîc şeklindeki kullanımın yaygın olması, ayrıca tahrîc işleminin usul kaidesinden fûrunun çıkarılması işlemi olması sebebiyle kavramların incelenmesine ilk önce usul kavramı ile başlanmış sonra fûru daha sonra ise tahrîc kavramları ele alınmıştır. Böylece terkiibin oluşum sırasına göre değil kavramların kapsayıcılık özelliğine göre sıralanmıştır.

2.1.1. Usûl Kavramı

Usûl kavramı “asl” kelimesinin cemisidir. “el-Asl” sözlükte “kök, dip, temel, kaide, kaynak, bir şeyin esası, bir şeyin aslı, kaynağı ve dayanağı” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁰ Usûlcüler bir fıkıh terimi olarak usul kelimesini başlıca şu anlamlarda kullanmışlardır:

1. *Delil*: Şer'î hükümlerin dayanak ve kaynağını teşkil eden Kitap, sünnet, icmâ, kıyas ve diğer delilleri ifade etmek için kullanılır. Örneğin, “Bu meselede asıl kitaptır.” dendiği zaman o konudaki hükmün Kur'an'a dayandırıldığı ifade edilmiş olur. Usûl kavramı genellikle bu manada kullanılır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el-Kâmüsu'l-Muhit**, Beyrut 1987, s. 961; Rağîb el-İsfahanî, **Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü**, trc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010, s.85; Bilmen, Ömer Nasuhi, **İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü**, haz. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016, s. 205; Ahmet Özel, “Asl”, **DİA**, İstanbul 1991, III, 473.

¹⁰¹ İsnevî, **Nihâyetü's-sûl fi şerhi Minhâci'l-usûl**, s.7; Özel, “Asl”, **DİA**, III, 473; Şuşân, Osman b. Muhammed el-Ahdar, **Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl Dirasetü Tarihiyye ve Menheciyye ve Tatbikiyye**, Daru Tayyibetün, Riyad, 1998, s. 50.

2. *Küllî Kaide*: Fıkıhta küllî kaidelere *asıl*, onlara dayanan cüz'î meselelere de fer'denir. Örneğin, “Zaruretler yasak olan şeyleri mubah kılar” küllî kaidesi bir asıl, ona dayanan bütün cüz'î meseleler de onun fer'leridir.¹⁰²

3. *Râcih*: Kelamda aslolan hakikattir mecaz değildir. Hakikat ile mecaz tearuz ettiği aslolan hakikattir. Yani tercih edilmesi gereken mana hakikat manasıdır.¹⁰³

4. *İstishâb kaidesinde önceki hal*: Bir konuda değişmeyi gerektiren sonraki halin ortaya çıkmasından önceki durumu ifade eder. Örneğin, abdestli bir kimsenin abdestinin bozulup bozulmadığında şüphe etmesi halinde, önceki hali yani abdestli oluşu asıl olup hüküm ona göredir. Abdesti bozulmuş bir kimsenin daha sonra abdest alıp almadığı konusunda şüphe etmesi durumunda ise abdestsiz oluşu asıldır.¹⁰⁴

5. *Vasfın mukabili*: Bu manada kullanılışı, daha çok Hanefilerin butlân ve fesad arasındaki ayırımlarında görülür. Onlara göre butlâna yol açan sebepler şeyin aslına, fesada yol açan sebepler de vafına taalluk eder.¹⁰⁵

6. *Bir kimsenin soyundan geldiği en yakın akrabaları*: Bunlar baba, anne ve her iki taraftan dedeler ve ninelerdir. Kişinin soy ağacını oluşturan yakınları onun usûl ü, kendi çocukları, çocuklarının çocukları da fûrû'udur.¹⁰⁶

7. *Kıyasın rükünlerinden biri (el-Makîsu aleyh)*: Şeri bir delil olan kıyasta, hakkında nas bulunan ve hükmü kıyas yapılarak hakkında nas bulunmayan diğer meseleye aktarılan ana meseleye asıl denir.¹⁰⁷ Örneğin, şaraba kıyasla nebiz de haram sayılmıştır. Çünkü nebize haramlık hükmü verdiren şey şarapla arasındaki sarhoş edicilik illetidir. Burada şarap asıl nebiz ise fer''dir.¹⁰⁸

8. *Bazı dinî ve hukukî konularda öncelikle gerekli olan husus*: Şeri hükmün ilk önce taalluk ettiği ve kendisi olmayınca yerine bedeli bulunan şeye asıl, bedel

¹⁰² İsnævî, *Nihâyetü's-sûl*, s.7; Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473; Şûşân, *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 50.

¹⁰³ İsnævî, *Nihâyetü's-sûl*, s.7; Şûşân, *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 51.

¹⁰⁴ Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473; Şûşân, *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 51.

¹⁰⁵ Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473.

¹⁰⁶ Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473.

¹⁰⁷ Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473.

¹⁰⁸ İsnævî, *Nihâyetü's-sûl*, s. 7; Şûşân, *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 51.

olan şeye de halef denir. Asıl kelimesi bu manada, ”*Mecelle*’de geçen bazı fikhî kaidelerde zikredilmektedir.¹⁰⁹

9. Fakihler alışverişle ilgili konuları ele alırken meyve, sebze ve diğer ziraî ürünlere nispetle onların ağaç, kök ve bitkileri; menfaat ve hukukuna nispetle de bina ve arazi gibi gayrimenkullerin bizzat kendileri anlamında da asıl kelimesini kullanmışlardır.¹¹⁰

10. Asıl kelimesinin çoğul formu olan “usûl ”, bazı ilimler için de kullanılır. Bu durumda, söz konusu ilmin öğretim ve araştırmalarında esas alınan ve o ilmin dayandığı genel kaideler kastedilir. Bu kaideler bazen müstakil bir ilim dalını oluşturur: usûl -i fıkıh, usûl -i hadîs, usûl -i tefsîr gibi.¹¹¹

Asl kavramının lügat anlamı tahric konusuyla birbirine uyum sağlar. Bu uyum iki kavramın arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Şöyle ki asl kelimesinin lugavi anlamlarından biri de “Başka bir şeyin kendisi üzerine bina edildiği şey.”dir. Tahricin ise fer’in asl üzerine bina edilmesidir. Bu yönüyle iki kavram birbiriyle uyumlu ve alakalıdır.¹¹²

2.1.2. Fûrû Kavramı

Fûrû kelimesi fer’ kelimesinin cem’idir. Sözlükte “Bir şeyin üst tarafı; dal, kol, şube” anlamlarına gelmektedir.¹¹³ Dinî ilimlerde terminolojinin ve literatürün oluşumuyla birlikte fer’ kelimesi usûl-i fıkıhta, hükmü nasla belirlenmemiş olup asla kıyas edilen meseleyi, fûrû ise fıkıh ilminin nazarî kısmı olan usûl dışında kalan ikinci ana bölümünü veya miras hukukunda alt soy hısımlarını ifade eden bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹¹⁴

Usûl-i fıkıhta fer’ kıyasın dört rüknünden biridir. Bu itibarla hükmü hakkında nas bulunmayan ve asla kıyas edilip onun hükmünü alan meseleye fer’ denir. Ancak kıyasta bir meselenin asla nispetle fer’ olarak nitelendirilebilmesi için aslın hükmünün illetinin fer’de de bulunması ve bu mesele hakkında nas veya icmâda bir

¹⁰⁹ Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473.

¹¹⁰ Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473.

¹¹¹ Özel, “Asl”, *DİA*, III, 473.

¹¹² Şuşân, *Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl*, s. 49.

¹¹³ Firuzabadi, *el-Kamûsu'l-Muhit*, s. 746.

¹¹⁴ Ahmet Akgündüz, “Fûrû”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 249.

hükümün mevcut olmaması şartları aranır. Örneğin haramlığı nasla sabit olan şaraba nispetle diğer içki maddeleri, cuma ezanı vaktinde yapılması yasaklanan alışverişe nispetle diğer meşgul edici işler birer fer'durumundadır.¹¹⁵

Fıkıh literatüründe, usûldeki bu asıl-fer'ayırımıyla bağlantılı, fakat yine de kısmen farklı olan ikinci bir asıl-fer'ayırımı yapılır. Doktrinde ağırlık kazanmış ve fakihler tarafından genel kabul görmüş usûl kuralları ve küllî kaideler asıl, onların uzantısı veya uygulaması sayılan cüz'î meseleler ve hükümler ise fer'olarak adlandırılır.¹¹⁶

Fer' kelimesinin öne çıkan üç lügavi anlamı vardır: Birincisi “tefrîk” Yani bütün olan bir şeyin cüzlerine ayrılması veya bir şeyi diğerinden çıkarıp ayırmak. Bu işlemden sonra fer' asıldan ayrılmış bir cüz olur. İkinci olarak “uluv” (yükseklik): Bu anlamda fer' görünen yüksek bir parça olur. “Fer'ul-cebel” tamlamasında olduğu gibi. Yani dağın yerinin yüksekliğini ifade etmek için bu şekilde kullanılır. Üçüncü anlamı “kesret” (çokluk): Bu anlamda fer' cüzlerin sayısındaki artmadan dolayı o cüzlerden bir cüz olur. Örneğin ağaçların dalları arttığında bu anlamıyla kullanılır.¹¹⁷

Bu manaları düşündüğümüzde fer' kelimesinin, tahrîc kavramıyla irtibatını açıkça görebiliriz. Çünkü tahrîc, fer'in usûl kaideleri vasıtasıyla asıldan ayrılması ameliyesidir. Bir bakıma asıldan tefrîk edilmesidir. Bu durumda tefrîk edilen şey de fer' olmuş olur.

Fürû, usûl üzerine tahrîc yapılması ile bilinir. Usûl ise tafsili delillerden ameli şer'î hükümleri istinbat etmeyi sağlayan kaidelerdir. Burada ise, fürû ile tahrîc tarifleri arasındaki münasabet ameli şer'î hükümlerdir.¹¹⁸

2.1.3. *Tahrîc Kavramı*

Sözlükte mutlak olarak, çıkmak anlamına gelen خرج fiili, تفعیل babına nakledilerek تخریج kavramı elde edilmiştir. Tahrîc “çıkmasını sağlama, çekip

¹¹⁵ Akgündüz, “Fürû”, *DİA*, XIII, 249.

¹¹⁶ Akgündüz, “Fürû”, *DİA*, XIII, 250.

¹¹⁷ Şuşân, *Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-usûl*, s. 56.

¹¹⁸ Şuşân, *Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-usûl*, s. 56.

çıkarma, bir nesneyi veya kişiyi dışarı çıkarmak” anlamına gelmektedir. Mecazi olarak ise, bir senedeki kıtlık veya bolluğa, otların, arazinin bir yerinde bitip diğer yerlerinde bitmemesine, hayvanların otlarken bir kısım otları yiyip bir kısmını terk etmelerine de tahric denmiştir. Ayrıca sanatçının ortağına izin vererek başka eserler çıkarmasına, hocanın öğrencisine yazma nüshaları tamamladıktan sonra hocalık yapmasına izin ve icazet vermesine de tahric denilmiştir.¹¹⁹

İslam kültüründe tahric kavramı genel olarak üç anlamda kullanılmıştır: Birincisi, ilim ve sanatta öğrencinin ihtisaslaşması; ikincisi, fakihin meselelerin şer’î hükmünü gerekçeleriyle beraber açıklaması; üçüncüsü ise, hadis ilminde hadisin senetlerini araştırarak hadisi tespit edip çıkarması anlamındadır.¹²⁰

Tahric fıkıh literatüründe, naklî şeri delillerin yanı sıra mezhebi oluşturan temel esaslar çerçevesinde fikhî bilgi elde etme sürecini ifade etmek için kullanılmıştır. İctihad edene “müctehid”, tahrîci yapan fakihe de “muharric” denmiştir.¹²¹

Bir mezhebe bağlı olarak yapılan icthad, tercih ve tahrîc mezhep içi fikhî istidlâlin temel unsurlarını oluşturmaktadır. Tahrîc işlemi müctehidin naslar karşısında yürüttüğü faaliyete benzetilmiştir. Ancak tahrîc yapan fakih, nasların yanında mezhebi temsil eden görüş ve metinlere dayanmaktadır. Bu işlemi yaparken de öncelikli olarak mezhep imamının görüşlerini esas alır.¹²²

Istılahta istinbat anlamında kullanılan tahric kavramının şu iki anlamına özellikle dikkat çekilmiştir: İlk olarak usûl den fûrûun elde edilmesi (tahrîcu’l-fûrû mine’l-usûl) yönünden anlamı; “usûl kaideleri vasıtasıyla tafsili delillerden ameli şeri hükümleri istinbat etmek” şeklinde olur. İkinci olarak ise, fûrûdan fûrûun elde edilmesi (tahrîcu’l-furû mine’l-furû) yönünden anlamı; “hakkında nas bulunan meseleden hareketle yeni meselenin hükmünü istinbat etmek” şeklinde olur.

¹¹⁹ İbn Manzur, Cemalüddin, **Lisanü’l-Arab**, Daru Sadır, Beyrut 1997, II, 249; Firuzabadi, **el-Kamüsu’l-Muhit**, s. 185.

¹²⁰ Bâ Hüseyin, Yakup b. Abdülvehhâb, **et-Tahrîc ‘imde’l-fukahâ ve’l-usûl îyyîn**, Mektebetü’r-rüşd, Riyad, h.1414, s.10,11; Koçak, Zeki, **Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi**, Ravza Yayıncılık ve Batbacılık, İstanbul, 2015, s. 28.

¹²¹ Tuncay Başoğlu “Tahrîc”, **DİA**, İstanbul, 2010, XXXIX, 421.

¹²² Başoğlu “Tahrîc”, **DİA**, XXXIX, 421.

Bunlara ek olarak (et-tahric alâ nassı'l-imam) ifadesinden hareketle üçüncü bir tanım daha yapılmıştır: “Tahric müctehidin metninden ister mefhum ister mantuk yoluyla olsun ameli şeri hükümleri istinbat etmektir.”¹²³

Hukuk-u İslamiye ve İstilahat-ı Fihhiyye Kamusu'nda ise Ömer Nasuhi Bilmen de şöyle bir tarif yapar: “Müctehidlerin istinat ettikleri naslara, kaidelere, asıllara tatbiken şeri hükümleri istihraç etmektir.”¹²⁴ Şöyle ki: Bir fıkıh mezhebine tabi olup o mezhep imamının dayandığı nasları, illetleri ve sebepleri öğrenerek o mezhepte açıkça ifade edilmemiş olan herhangi bir meselenin hükmünü o mezhep dairesinde bulup ortaya çıkarmaya "tahric" denir. Bu işlemi yapan ve tayin eden zata "muharric" ve "tahric sahibi" denir.¹²⁵

Tanımlardan da anlaşıldığı üzere âlimler tahricin ıstilahi anlamında ortak bir tanım üzerinde ittifak sağlanamamıştır. Yapılan tanımlardan hareketle tahric usûlünde genelde iki yol izlendiği anlaşılmaktadır. Buradaki usûl kurallarının uygulanmasıyla, muharric müctehidin kararlarına emsal karar olacak başka hükümler verebilir.

İkinci olarak ise, müctehid kıyasa dayalı hüküm verirken illeti belirleme yollarını kullanarak hüküm verdiğinden, muharric de benzer meselenin hükmünü tespit etmede illeti bulma yöntemlerinin aynılarını kullanarak müctehidin bulunduğu illeti tahric edebilir. usûl de daha çok sebr ve taksim yöntemi uygulanarak illet tespit edilir. Bu işlem tahric ve istinbattır ve tahric yapan muharricin ikinci yoludur. Bu sebeple tahricin ıstilahi tanımında zikredilen iki yolu birleştirecek şöyle bir tarif de yapmak mümkündür: “Tahric; müctehidin fıkhi meseleyi istinbat etmede kullandığı turuku'l-istinbat kaideleri ile illeti belirlemedeki usûl lerdan hareketle yeni meselenin hükmünü verme”ye denir.¹²⁶

Sonuç olarak yapılan tariflerden tahricin ne olduğu ile ilgili olarak şu hususlar çıkarılabilir:

¹²³ Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi*, s. 30; Şuşan, *Tahricü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 65.

¹²⁴ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-u İslamiye ve İstilahat-ı Fihhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1955, I, 20.

¹²⁵ Bilmen, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, s. 194.

¹²⁶ Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi*, s. 34.

Tahric, imamların/müctehidlerin fıkhi konulardaki hükümleri belirlemede tespit ettiği kaidelere ve bu kaidelerin ortaya koyduğu usûl e ulaşılması işlemidir. Bu işlem uygulanırken usûl ün ve kavaidin tespiti için fûrû fikhın tümevarım yöntemiyle tahric amaçlı yeniden tetkik ve tahkik edilmesi gerekecektir.

Tahric, mezhepler arasındaki ihtilaflarla ilgili konuların usûl kaidelerine dayandırılarak çözüme kavuşturulması ameliyesidir. Bu yöntemde yapılan şey, fakihlerin ihtilaf sebepleri mütalaa edilerek mezhebin takip ettiği usûl ün iç tutarlılığı değerlendirilmekte ve çeşitli fûru konuları esaslara dayanılarak istihraç edilmektedir. Bu aynı zamanda tahrîcu'l-fûrû ale'l-usûl literatüründe yazılan kitapların da yöntemidir.

Tahric, müctehidten nakledilen meseleleri dikkatle inceleyerek müctehidin usûl ve kaideleri çerçevesinde hükmü bilinmeyen yeni cüzi meselenin hükmünü beyan etme işlemidir.

Tahric, müctehidten nakledilen görüşlerin gerekçeleri ve hüküm elde etme şekilleri, illetin istihraç ve istinbat edilişi ve bu illet üzerine hükmün bina edilmesidir. Yani bir nevi ta'lîl işlemidir. Bu duruma çoğu zaman müctehidin kıyasa dayalı hükümlerinde sıkça rastlanmaktadır. Hatta bu nevi ictihada "tahrîcü'l-menat ictihadı" da denir.¹²⁷

Son dönem müelliflerinden Bâ Hüseyin *Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûlîyyîn* adlı eserinde tahrîci üç bölümde incelemiştir. Bunlar:

1. Tahrîcü'l-usûl mine'l-fûrû: Fer'i hükümlerden kaide elde etmek için kullanılan yöntemdir.

2. Tahrîcü'l-fûrû ale'l-usûl: Kaidelerden fer'i hüküm elde etmek için kullanılan yöntemdir.

3. Tahrîcü'l-fûrû mine'l-fûrû/ale'l-fûrû: Fer'i hükümlerden yine fer'i bir hüküm elde etmek için kullanılan bir yöntemdir.¹²⁸ Daha sonraki araştırmacılar da

¹²⁷ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûl îyyîn*, s.11,12; Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi*, s.32; İbrahim Abduh, "Tahrîcü'l-fûrû ale'l-usûl inde'l-Kâzî Abdulvehhab el-Maliki fi delaleti fi'li'n-Nebiyi'l-mücerredi ale'l-ahkâm", *Mecelletü't-Dirâsâti'l-İslamiyye ve'l-Bühûsi'l-Akademiyye*, Kahire, S: 68, s. 17-70.

¹²⁸ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûl îyyîn*, s. 6.

tahrîcin bu üçlü tasnifini benimsemiş ve çalışmalarında kullanmışlardır. Örneğin tahrîcu'l-fürû alanında müstakil çalışmaları olan Bâ Hüseyin ve Şûşan eserlerini bu metodla oluşturmuşlardır.

Tahrîc mahiyeti itibariyle bir nevi ictihad olarak kabul edilmiştir. Çünkü tahrîc bir yandan nasları, diğer yandan mezhep birikimini anlama ve değerlendirmeye yönelik çeşitli metod ve prensipleri usûl-i fikhînin diliyle kullanan bir bilgi elde etme sürecidir. Bu sebeple pek çok müellif tarafından bir ictihad türü olarak kabul edilmiş ve tahrîc yapacak fakihin ictihad ehliyetini taşıması gerektiği vurgulanmıştır.¹²⁹

Muharric, müctehidin kullandığı usûl ve kaideleri gözetmek zorundadır. Çünkü mezhep müctehidlerinin bir usûl çerçevesinde hareket ettikleri bilinmektedir. Muharricler zaman zaman hukuki boşlukları doldurmada asli kurallar ve kaideler yerine tali kuralları uygulayarak hükümler uygulamasalar da mutlaka gerekçe beyan etmişlerdir. Eserlerde mezheplerin hukuki ve fikhî görüşleri verilirken dayandığı usûller öncelikle ortaya konmuş, o usûl ve kaideye istinaden mezhebin görüşleri ve hükümler temellendirilmiştir.¹³⁰

Tahrîc, mezhep birikimini hiyerarşik bir düzende kabul eder. Tahrîce dayanak olarak bir görüşün tespit edilmesi, onun başka bir görüşe tercih edildiğinin de göstergesidir. Bu görüşün ise aynı konudaki diğer görüşlere önceliği vardır.¹³¹

Tahrîcin işletildiği alan genellikle mezhebin ilk nesillerinden gelen fikhî birikim hakkında hüküm beyan etmediği konulardadır. Ancak hakkında mezhep imamının görüş beyan ettiği konularda tahrîc yapılabilir. Burada mezhep imamının tercih edilmeyen görüşünden ziyade tercih edilen fakat ilgili mesele hakkında hüküm koymayan diğer bir görüşünden tahrîc yapılmaktadır. Tahrîc sonucu elde edilen bilgi, aynı zamanda o mezhebin temel yapısını gösteren bir forma da sahiptir. Bu nedenle

¹²⁹ Başoğlu "Tahrîc", *DİA*, XXXIX, 421.

¹³⁰ Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi*, s. 16.

¹³¹ Eyyüp Sait Kaya, "Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl", Doktora Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, İstanbul, 2001, s. 36.

her mezhep tahrir yöntemine başvurmuş ve kendi usûl-i fıkıh anlayışlarına uygun olarak tahrir metodu geliştirmişlerdir.¹³²

Tahrîc yöntemi usûl-i fıkıh ve fûrû-i fıkıh literatürünün oluşumunda çok önemli bir yere sahiptir. Usûl-i fıkıhnde tartışma konusu olan birçok meselede ilk nesil olan mezhep imamlarının görüşlerini tespit için tahrîce başvurulmuştur. Her bir mezhep kendi usûl-i fıkıhnü tahrîc sayesinde geliştirmiştir. Özellikle de Hanefi mezhebi usûl ünü tahrir yöntemiyle inşa etmiştir.¹³³ Mezhep imamlarının görüşlerini fıkıh alanının tüm problemlerine cevap verecek şekilde genişletmek, mezhebi temsil eden görüşler temelinde, fıkıh sistematığı açısından görülen boşlukları doldurmak ve gelişen fıkıh terminolojisiyle yeniden ifade etmek tahrîc uygulamalarının ürünüdür. Fıkıh şerhleri tahrîc örneklerinin yoğun görüldüğü bir yazım türüdür.¹³⁴

Tahrir yönteminin tarihi, icihadın tarihiyle başlamaktadır. İctihad ise Hz. Peygamber'e peygamberliğin gelişiyle birlikte başlamıştır. Vahyin vasıtasıyla bir bildirim gelmediği bazı konularda Hz. Peygamber (sav) dinin genel hükümlerine ya kıyasen ya da doğrudan tahrirde bulunmuştur. Has'amiyye hadisinde Hz. Peygamber (sav) hükmün illeti üzerinden hareketle müşterek mana ve münasebete atfen Allah'a ait bir borcu kul borcuna ilhak etmiştir. Bu aynı zamanda kıyas işlemidir ve kıyas yoluyla tahrirce örnektir. Bahse konu hadis mealen şu şekildedir: Has'amiyye isimli bir kadın Resulullah'a (sav) gelerek: *"Babam'a yaşlılık çağında hac farz oldu. Ancak yolculuk yapacak halde değil. Onun yerine hacca gitsem geçerli olur mu?"* dedi. Hz. Peygamber (sav) o hanıma hitaben: *"Söyler misin babanın bir borcu olsa, sen onun borcunu ödese geçerli olur mu?"* dedi. *Evet, olur* deyince, Hz. Peygamber (sav), *"Allah borcu ödemeye daha layıktır."* buyurdu.¹³⁵

Bazen de Hz. Peygamber (sav) fûrûa ait bir hükmü usûl üzerine bina etmiştir. Bu usûlü de belirlediği genel kaidelerden tahrir etmiştir denilebilir. Örneğin Ebu Hureyre'den rivayet edilen hadiste; *"Eğer ümmetime zahmet vermeyecek olsa idim, misvak kullanmayı her namazla birlikte/ her abdestte emrederdim"* buyurulmuştur. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) mefsedetü (zorlaştırmayı) defetmenin maslahatı

¹³² Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkıhî İstidlâl*, s. 36.

¹³³ Kaya, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkıhî İstidlâl*, s. 37.

¹³⁴ Başoğlu "Tahrîc", *DİA*, XXXIX, 421.

¹³⁵ Buhari, *Hac*, 1; Müslim, *Hac*, 71.

(kolaylaştırmayı) celp etmeye mukaddem olması kuralından hareketle misvak kullanmayı emretmemeyi tercih etmiştir. Veliyyüddin Farfur, Hz. Peygamber'in bu nevi icthadlarını, sonucu kesin doğru olan batını vahiy olarak değerlendirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber'in hatada karar kılması söz konusu değildir. Diğer müctehidlerin icthadlarında hata ve sevap ihtimali mevcuttur.¹³⁶

Tahrîc yöntemi mezheplerin teşekkülünün ardından ortaya çıkan bir gelişme değildir. Mezheplerin teşekkül sürecinde de tahrîce başvurulduğunu ve bu tür uygulamaların tartışma konusu olduğunu görmekteyiz. Nitekim Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bazı görüşlerin aslında onun talebeleri tarafından tahrîcle elde edildiğine dair nakiller mevcuttur. Ancak mezheplerin oluşum sürecinin sona ermesiyle birlikte mezhep kavramına ve mezhebe intisap anlayışlarına dair sınırların belirlenmesi tahrîc uygulamalarının gerek kaynak gerek metot açısından kurumlaşmasını sağlamıştır.¹³⁷

Tahrîc konusu, fıkıh ve usûl-i fıkıh müdevvenatında oldukça büyük bir yekûn tutmakta, mezheplerin temel kaynaklarında, ihtilafa ait eserlerde ve ansiklopedik çalışmalarda dağınık bir halde bulunmaktadır.¹³⁸

Fıkıh tarihinde tahrîci konu edinen müstakil eserler kaleme alınmıştır. Tezimizin ilerleyen kısımlarında bu eserlerden ayrıca bahsedilecektir.

2.1.4. Tahrîcü'l-Fürû 'Ale'l-Usûl Kavramı

Tahrîc, genellikle VIII. ve X. yüzyılları arasında ortaya çıkan yeni meselelerin hükmünü tespit etmek için başvuru bir yöntemdir. Mezhep birikiminin üzerinde tahrîc yapılabilecek fikhî meselelerin teorik zeminini tespit etmek ise usûl-i fıkıhın temel amaçlarından birisidir. Bu sebeple tahrîc uygulamalarında genellikle kıyas, iktiza, istihsan, mefhum gibi metotlar kullanılmıştır.¹³⁹ Bu çalışmanın konusu olan tahrîc faaliyeti ise, fikhî ihtilafların usûlî dayanaklarının tespiti anlamına gelen tahrîcül-fürû' ale'l-usûl yöntemidir.

¹³⁶ Farfur, Veliyyüddin b. M. Veliyyüddin, **Tahrîcül-Fürû' ale'l-Usûl**, Dımeşk 2003, s. 73-74; Koçak, **Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi**, s. 18,19

¹³⁷ Başoğlu "Tahrîc", **DİA**, XXXIX, 421.

¹³⁸ Koçak, **Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi**, s. 19

¹³⁹ Kaya, **Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl**, s. 37.

Bir ilim dalı olarak tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl yöntemi, fıkıh literatürü içerisinde gelişimini henüz tamamlayamamıştır. Çünkü literatür içerisinde eser vermiş olan müelliflerin ortak bir yöntem ve metod üzerinde hemfikir olmadıkları görülmektedir. Bu sebeple tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürünün ortak bir tanımı yapılamamıştır.¹⁴⁰ Dolayısıyla tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl ilminin fıkıh literatürü içerisindeki diğer ilimler gibi gelişip olgunlaştığını söylemek zordur.¹⁴¹

Tahrîcü'l-fürû ilminin ortak bir tanımının olmamasının diğer bir sebebi ise literatür içerisinde eser yazmış olan müelliflerin tahrîcü'l-fürû ale'l-usûle dair bir tanım yapmamalarıdır. Bu sebeple de bu alanda çalışma yapan kişiler farklı tanımlar yapmışlardır. Günümüzde yapılan çalışmalara bakıldığında, tahrîcü'l-fürû ilmi için ortaya konan tanımların bu ilmin konusuna ya da gayesine göre yapıldığı anlaşılmaktadır. Konusuna göre yapılan tanımlarda tahrîcü'l-fürû ilminin, fer'î hükümlerin ortak noktalarını, yani kaidelerini tespit etme faaliyeti olma yönünü ön plana çıkarılırken, gayesine göre yapılan tanımlarda ise, mezhep imamlarından nakledilmiş herhangi bir nas bulunmayan meseleler hakkında tefri faaliyetinde bulunma yönü ön plana çıkarılmıştır.¹⁴²

Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl ilminin tarifini genelde fıkıhın gelişim süreci göz önüne alındığında ilk dönem âlimleri değil, son dönem âlimleri yapmışlardır. Son dönem âlimlerinden Ba Hüseyin bu ilmin tanımını yaparken tahrîcü'l-fürû ilminin fer'î hükümlerin illetlerini belirleme faaliyeti olmasını ön plana çıkarmak suretiyle tahrîcü'l-fürû ilmini şu şekilde tanımlamıştır:

“İhtilaf sebeplerinin anlaşılmasında fûrûnun kendisine uygulandığı şer'î hükümlere ait kâidelerden veya illetlerden bahseden bir ilim veyahut da hakkında mezhep imamının herhangi bir sarîh beyanının bulunmadığı bir hükmün açıklanması

¹⁴⁰ İbrahim Abduh, “Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl inde'l-Kâzî Abdulvehhab el-Maliki fi delaleti fi'li'n-Nebiyi'l-mücerredi ale'l-ahkâm”, s. 17-70.

¹⁴¹ Karapınar, Mustafa, “Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili”, Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üni. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2020, s. 44.

¹⁴² Karapınar, Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili, s. 44.

hususunda mezhep imamlarının takip ettikleri usûl ve kaideleri tatbik ederek çözüm üretme işidir.”¹⁴³

Yukarıdaki tanım incelendiğinde tahrîcü’l-fürû ale’l-usûl ilminin konusu fer’î hükümlerin illetlerini tespit faaliyeti olarak belirlenmiş ve gayesi de bu ilmin konusunun tefrî faaliyetine bir vasıta olduğu vurgusu yapılmıştır. Ancak müellif temelde bu ilmin sınırları içerisinde zikredilmeyen ancak tâli olarak ifade edilen fakihlerin ihtilaf sebeplerini de (ihtilâfu’l-fukaha) bu ilmin konusu olarak ifade etmiştir. Her ne kadar mezhepler arası veya mezhep içi ihtilaflar bu ilmin çerçevesinde işlenen bir konu olsa da bu iki tür arasında mahiyet itibarıyla farklılıklar bulunmaktadır.¹⁴⁴

Diğer bir çağdaş âlim olan Muhammed İsmail Habib de bu alanda kaleme aldığı “*İlmu tahrîcü’l-fürû ale’l-usûl* ” adlı makalesinde tahrîc’ül-fürû ilminin konusunu ön plana çıkaran şöyle bir tarif yapar:

“Tahrîcü’l-fürû, mezhep imamlarının ya da onlardan birinin şer’î hükümleri bina ettikleri kaideleri fer’î meseleleri kaidelerle ilişkilendirerek ortaya koyan ve mezhep imamlarının hakkında hüküm vermedikleri meseleleri, ortaya konan bu kaidelere ilhak eden ilimdir.”¹⁴⁵

Müellif bu tanımında, tahrîcü’l-fürû literatürünün öncelikle usûl kaidelerinin tespit faaliyeti oluşuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca tahrîc faaliyetinin hem mezhep içi hem de mezhepler arası ihtilaflara konu olabileceğini de ifade etmektedir. Buna göre Bâ Hüseyin’in tanımında görülen ihtilaf vurgusu Habib’in tanımında da öne çıkmaktadır. Diğer bir önemli nokta ise, müellif bu literatür çerçevesindeki tahrîc faaliyetinin yeni meselelerin hükümlerini elde etmede bir yöntem olduğunu düşünmektedir. Bâ Hüseyin ise tahrîcü’l-fürûyu daha çok kaideleri tespit etme faaliyeti olarak görmektedir.¹⁴⁶

¹⁴³ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîc ‘inde’l-fukahâ ve’l-usûl İyyîn*, s. 51.

¹⁴⁴ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu’l-Vüsûl İlä Binâi’l-Fürû Ale’l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 46.

¹⁴⁵ Muhammed Bekir İsmail Habib, “*İlmu Tahrîcü’l-fürû ale’l-usûl* ”, *Camiatu Ümmi’l-Kura Dergisi*, S: 45, Zilkade, h.1429, s. 286-301.

¹⁴⁶ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu’l-Vüsûl İlä Binâi’l-Fürû Ale’l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 46.

Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl ilminin tanımı yapılırken yeni meseleler hakkında tefrî faaliyeti olma yönünü ön plana çıkaran araştırmacılardan bir diğeri de Muhammed Şûşân'dır. O tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl ilmini şu şekilde tanımlar:

“Usûl kavramının asli kaideler, fûrû kavramının ise tafsîli delillerden istinbat edilmiş ameli şeri hükümler manasına geldiği anlaşıldıktan sonra tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl kavramını tarif etmek mümkün olacaktır. Bu terkip, tafsili delillerden ameli şer'î hükümlerin asli kaideler vasıtasıyla istinbat edilmesidir, şeklinde tarif edilebilir. Tahricin bu anlamda kullanılması hem usûlcüler hem de fakihler arasında yaygındır.”¹⁴⁷

Bu tanımda görüldüğü üzere tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl ilminin konusunun istinbat olduğu vurgulanmaktadır.

Yapılan tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl ilmi tanımlarından şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Fer'î hükümlerden ihtilafli olanların dayandıkları ortak kaidelerin tespiti. Bu anlamda yapılan tahric faaliyeti aynı mezhep içerisindeki fakihlerin ihtilaflarını ele alabileceği gibi farklı mezheplere müntesip fakihlerin ihtilaflarını da konu edinebilmektedir. Ancak tezimizde incelediğimiz İsnevî'nin *et-Temhid* adlı eseri yalnızca Şâfiî mezhebi içerisindeki ihtilafları ele almış, diğer mezheplerin görüşlerine nadiren yer vermiştir.

2. Mezhep imamlarından sonra ortaya çıkan meselelerde elde edilen usûl kaidelerine göre hüküm tespiti yapmak. Bu türden bir fikhî istidlal tahrîc'in ilk olarak anlaşılacak anlamına yakın olsa da iki istidlal arasında mahiyet farkı bulunmaktadır. Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl yönteminde mezhep imamlarının fer'î görüşlerinden hareketle tespit edilen kaideler çerçevesinde istidlal yapılırken, yaygın olan tahric yönteminde ise mezhep imamlarının fer'î görüşleri çerçevesinde istidlalde bulunmaktadır. Buna “fûrûdan fûrû elde etme yöntemi” de denilmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ Şuşan, *Tahrîcî'l-fürû' ale'l-usûl*, s. 63.

¹⁴⁸ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İla Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 45.

2.2. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ 'ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNÜN BİLGİ ALANI

2.2.1. Konusu ve Amacı

Bir ilmin faaliyet alanından bahsetmek o ilmin incelemeye tabi tuttuğu ve gayesini gerçekleştirmek amacıyla kullandığı kaynakları ifade eder. Dolayısıyla her ilmin bir bilgi alanı mevcuttur. Yani bir konusu vardır. Bu konu aynı zamanda o ilmi diğer ilimlerden ayıran şeydir. Yukarıda ele alınan tarifler bu ilmin konusunun ne olduğu hakkında bize malumat vermektedir. Buna dayanarak “Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl ilminin konusu nedir?” sorusuna şu cevabı vermek mümkündür: Muharricini yeni çıkan bir meseleye tatbik etmek suretiyle incelediği, müctehidin verdiği hükümlerin dayandığı deliller, usûl ler ve kaidelerdir. Kısaca bu ilmin konusu “Usûl ve fûrû arasındaki irtibattır.”¹⁴⁹

Tahrîc ilminin konusu, bu alanda yazılan eserlerde; usûl kaideleri, tafsili deliller, fûrû fıkıh, muharric ve tahrîcin keyfiyeti şeklinde de belirtilmiştir.¹⁵⁰

Esasen bir ilmin konusu tek olmalıdır. Çünkü konunun çokluğu ilmin de çokluğunu gerektirir. Burada konu olabilecek nitelikte olan şeyler olsa olsa ana konunun alt başlıkları olabilir. Ana konu olarak ise, meseleyi müctehidin usûlü çerçevesinde çözmek şeklinde ifade edebiliriz. Meseleyi çözmekte kullanılan diğer konular ise, ana konuyu destekleyen tali alanlarla alakalıdır.

Özetle diyebiliriz ki, tahrîcü'l-fürû literatürünün temel ve tali olmak üzere iki konusu vardır. Binâenaleyh aynı mezhebe mensup fakihlerin fûrû fıkıh meselelerinin çözümede başvurdukları fikhî dayanakları ile mezhepler arası ihtilafı usûl kaideleri ve bu kaideler üzerine bina edilen fer'î hükümler tahrîcü'l fûrû literatürünün temel konusunu oluşturur. Fikhî kaideler, tahrîc yapacak olan fakihte bulunması gereken temel vasıflar ve tahrîc faaliyeti ile ilgili konular ise tahrîcü'l-fürû literatürünün tali konularını oluştururlar.

Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl ilminin amacını ise, Bâ Hüseyin, fûrû-i fıkıh birikiminden faydalanarak mezhep imamlarının usûl kaidelerini tespit etmek ve

¹⁴⁹ Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi*, s. 38; Bâ Hüseyin, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûl îyyîn*, s. 53.

¹⁵⁰ Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi*, s. 36; Farfur, *Tahrîcül-Fürû' ale'l-Usûl*, s. 26; Habib, “İlmü Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl”, s. 279.

onların ihtilaf ettikleri hükümleri bilmek olarak ifade etmektedir.¹⁵¹ Dolayısıyla tahrîcî'l-fürû literatürü öncelikle mezhep içerisinde veya mezhepler arasında ihtilafı olan usûl kaidelerini ele alır ve bunun bir sonucu olarak da usûl kaidelerine bina edilen fûrû-i fıkıh hükümlerini inceler.

Koçak ise bu ilmin asıl amacını, muharririn tâbi olduğu mezhep müctehidinin hükümleri bina etmede belirlediği usûlü ve kavaidi tespit etmek olarak belirtmektedir. Koçak buna ek olarak tahrîcin bazı fer'i amaçlarını da zikretmiştir. Örneğin, tahrîcin fer'i amaçları olarak yeni çıkan problemlerin şer'i-ameli hükümlerini tespit etmek, mezhepteki iç tutarlılığı sağlamak, mezhebin diğer mezheplerle mukayesesini yaparak delillerle olan uyumunu göstermek, mezhebe bağlı olarak yaşamının bir hukuki istikrarı ve insicamı doğrduğunu ortaya koymak bu amaçlardan bazılarıdır.¹⁵²

2.2.2. Önemi ve Faydası

Mezhep imamlarının ve mezhebin diğer önde gelen fakihlerinin ölümlerinden sonra müslümanların karşılaştıkları yeni meselelerin hükmünü tespit etme amacıyla tahrîc yöntemine dayalı fıkıh üretim süreci başlamıştır.¹⁵³ Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl kitapları da bir ihtiyaca binaen yazılmışlardır. Fakihler arasındaki ihtilaflar hakkında daha önce de birçok kitap yazılmış olduğu halde bu ihtilafların usûl-fürû ilişkisi açısından ele alınışını göstermek amacıyla yeni bir telif tarzı olarak söz konusu eserler kaleme alınmıştır. Bu alanda kitap yazmış kişiler de eserlerini yazmaktaki maksadın bu yönde olduğunu beyan etmişleridir.

Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl türü eserlerden önce yazılan ve fakihlerin görüşlerinin gerekçelerine yer veren hilâfiyât ile ilgili eserlerin tümü ihtilafı meselelerin ayet, hadis, kıyas gibi cüz'î gerekçelerini tespit etmeye yoğunlaşmışlardır. Bu tür kitaplar, ele aldıkları fikhî meselelerin dayandıkları kaidelere ilişkin birtakım bilgiler içeriyor olmakla birlikte müstakil olarak bu kaideleri tespit etmeye yönelik eserler değildirler. Nitekim nu alanda ihtisaslaşmamış ve fıkha yeni başlamış olanlar için mezheplere ait görüşlerin dayandığı kaideleri, bu

¹⁵¹ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûl îyyîn*, s. 53.

¹⁵² Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi*, s. 42-43.

¹⁵³ Mehmet Selim Aslan, "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği", *Journal of Islamic Research* 2014;25(2), s. 108-135.

eserlerden elde etmek ve anlamak uzun bir çabayı gerektiren zor bir iştir. Bu durumun farkında olan Zencânî'nin, *Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl* adlı eserinde yapmayı hedeflediği şey de bu zorluğu giderme çabasıdır.¹⁵⁴ Nitekim müellif, yazmış olduğu eserin mukaddimesinde kitabın yazılış amacının, dağınık olan fûrû meselelerinin dayandığı asılları tespit ederek meselelerin bu kaidelerden nasıl çıkarıldığını ortaya koymak ve bu şekilde bir fıkıh mantığı oluşturmak olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁵

Diğer taraftan usûl-i fıkıh konularını fûrûa tatbik bakımından ele alan, fûrû ile irtibatını gösteren ve usûl literatürüne uygun bir şekilde gelişerek kendi içinde müstakil bir kitâbiyat teşkil eden tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü, usûl konularını mücerret olarak ele alıp inceleyen usûl-i fıkıh kitaplarının bıraktığı bir boşluğu doldurmuş ve bu ilmi tamamlayan bir niteliğe sahip olmuştur.¹⁵⁶

Bunun yanı sıra, söz konusu kitapların fıkıh literatüründe yeni bir türü temsil ettiğini düşünen araştırmacılar da vardır. Bunlardan birisi Arif Ahmad'dir. Ona göre fıkıh literatürü, fûrû ve usûl olmak üzere sadece iki ana kısma ayrılarak incelenemez. O, bunların yanı sıra kavâid, hilaf, ihtilafu'l-fukaha ve tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl kitaplarının da farklı birer tür olarak değerlendirilmeleri gerektiğini ifade etmektedir.

Konu ile ilgili görüş belirten bir diğer araştırmacı ise, Hasan Hacak'tır. Ona göre, Zencani bu yazım türünü başlatan ilk kişidir ve klasik literatürün bir eksikliğini giderme yolunda önemli bir adım atmıştır. Zencani eserinde getirdiği üst izahla da doktrinlere dışarıdan ve yukarıdan bakan bir ilmi metodu benimsediğini ifade etmiştir.¹⁵⁷

Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl ilminin birçok faydası vardır. Bir şey de faydası nispetinde önem arz etmektedir. Alanın araştırmacıları bu ilmin faydalarını şu şekilde sıralamışlardır:

1. Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl iliminin temel konusu usûl ve fûrû arasındaki irtibatı ortaya koymak olduğundan fıkıh ilminde uzman olmak, ihtilafların

¹⁵⁴ Davut İltaş, “Zencânî'nin Tahrîcû'l-Fürû Ale'l-usûl İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilimname XIII*, 2007/2, s. 67-109.

¹⁵⁵ Zencânî, Şehâbeddîn Mahmûd b. Ahmed, *Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edib Sâlih, Riyad, 2006, s. 34, 35.

¹⁵⁶ Köksal, A. Cüneyd, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2008, s. 15.

¹⁵⁷ Hasan Hacak, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, İstanbul, 2007, s. 27-28; Okuyucu, *Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl* Edebiyatı, s. 121.

dayanaklarını bilmek, karşılaşılan meselelerde hüküm istinbat etmek isteyen kişilere kolaylık sağlar.

2. Fıkıh eserlerinde dağınık halde bulunan fer'î meselelerin dayandığı usûl kaidelerinin tespit edilmesini sağlar. Böylece benzer bir meselenin hükmünü belirlemede tahric baş vuracak kimseye zemin oluşturur.
3. Tahricü'l-fürû ale'l-usûl literatürü fıkıh ilmiyle meşgul olan kimsenin farklı konular altında işlenen ancak aynı kaidenin altına giren dağınık haldeki fer'î meseleleri bir arada görmesini sağlar.
4. Mezhep imamları arasındaki ihtilafların dayanaklarının neler olduğunun bilinmesini sağlar.
5. Fıkıh ilmi ile meşgul olan talebelerin tercih edilen görüşü ile tercih edilmeyen görüşten ayırmasını sağlar. Bu farkındalık sayesinde talebe fer'î meselelerin kaynağı konumundaki kaideleri incelemek suretiyle güçlü olan görüşü zayıf olandan ayırt edebilir.
6. Mezhep içi veya mezhepler arası ihtilafların sebeplerine vakıf olmayı sağlar. Zira tahricü'l-fürû ale'l-usûl literatürü içerisinde yer alan eserler incelendiğinde görüleceği üzere burada ya mezhep içi ya da mezhepler arası ihtilafların ele alındığı görülmektedir.
7. Yeni bir mesele hakkında hüküm istinbat ederken hatadan korunmayı sağlar.
8. Fıkıh kitapları içerisinde aynı asıldan neşet eden fûrû meselelerin ezberlenmesini kolaylaştırır.¹⁵⁸

2.3. TAHRİCÜ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNÜN İRTİBATLI OLDUĞU İLİMLER

Fıkıh ilminin gelişim süreci içerisinde zamanla farklı yazım türleri oluşmaya başlamıştır. Temel olarak fûrû-i fıkıh ve usûl-i fıkıh birikimi üzerine inşa edilen bu

¹⁵⁸ Bkz. Bâ Hüseyin, *et-Tahricu inde'l-fukaha ve'l-usûl iyyin*, s. 56-58; Şuşan, *Tahricü'l-fürû' ale'l-usûl*, I, 87-88; Habib, *İlmu Tahricü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 284-308; Şahin, *Menhecü Tahricü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 191-193; Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-USûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 49-51.

yazım türleri hilaf, kavaid-i külliye ve furûk gibi türleridir. Konumuz olan tahrîcû'l-fürû alel-usûl şeklindeki yazım türü de yine fıkıh ilmi içerisinde ortaya çıkmıştır. Tahrîcû'l-fürû alel-usûl literatürünün fıkıh disiplini içerisinde diğer yazım türleri ile olan ilgi ve alakasını tespit etmek tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürünün fıkıh yazım geleneği içerisindeki konumunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

İlmi bir disiplin içerisinde gelişen her bir yazım türünün faaliyet alanı ve fonksiyonu itibariyle diğer yazım türleriyle hem ayrıştığı hem de birleştiği noktalar vardır. Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü de fıkıh disiplini içerisinde neşet ettiğinden diğer yazım türleriyle ilgi ve alakası mevcuttur. Bu başlık altında tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürünün fıkıhın diğer yazım türleri ile irtibatı ele alınacaktır.

2.3.1. Usûl-i fıkıh ile İlişkisi

Usûl-i fıkıh, tafsili delillerden ameli şer'î hükümleri istinbat etmeye götüren kaideler veya icmâlî delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştıran kaideleri bilmek¹⁵⁹ şeklinde tarif edilir. Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1883-1971) de usûl-i fıkıh ilminin, fikhî bilgilerin esası, dayanağı olan bir ilim olduğunu, teşrîf hükümlerin mufassal, muayyen delillerinin ve hikmetlerinin bu sayede bilinebileceğini ve bu dini hükümlerin bu muayyen, müşahhas deliller vasıtası ile istinbat ve ispat olunacağını söyler.¹⁶⁰

Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl terkiibinde usûl, fûrû hükümlerinin dayandığı her türlü aslı ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla usûl ile sadece dar anlamda usûl-i fıkıh disiplini kastedilmemekte ve bazen usûl-i fıkıh üzerinde de belirleyiciliği olan ve mebâdi olarak isimlendirilen ana ilkeler ve diğer disiplinler de bu kavramla ifade edilebilmektedir.¹⁶¹

Buna göre usûl-i fıkıh ve tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl ilmi arasında çeşitli yönlerden irtibat bulunmaktadır.

Usûl-i fıkıh varlık itibariyle tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl ilminden önce ortaya çıkmıştır. Çünkü tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl ilmi usûl-i fıkıhın tespit ettiği kaidelere

¹⁵⁹ Asım Cüneyd Köksal-İbrahim Kafi Dönmez, "Usûl -i Fıkıh", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXII, 201-210.

¹⁶⁰ Bilmen, *Hukuk-u İslamiye ve İstilahat-ı Fihhiyye Kamusu*, I, 20.

¹⁶¹ Okuyucu, *Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl Edebiyatı*, s. 124.

dayanmaktadır. Bundan dolayı tahrir uygulamalarında kullanılan vasıtalar usûl-i fikhin kapsamındadır. Nitekim bu uygulamalarda kullanılan ıstılah ve ifade kalıpları fikh usûlü literatüründe de kullanılmaktadır. Örneğin kıyas, istihsan, mefhum, iktiza gibi kavramlar bunlar arasında sayılabilir. Ancak, tahrir ilminin mezhebî istidlal kaynağı, insan ürünü beyanlardan oluştuğu için usûl-i fikhîta kullanılan her kavram tahrir yönteminde uygulanmayabilir. Örneğin, usûl-i fikhîta nassı anlamak için geliştirilen birtakım vasıtalar tahrir uygulamasında kullanılmaz. Ancak naslar hakkında kullanılmayan kavramların tahlil edilmesi tahrir yönteminde önemli bir yer tutar.¹⁶²

Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl eserlerinin temel gayesi usûl ve fûrû arasındaki irtibatı sağlamak olduğu için bu eserlerde, hakkında ihtilaf olan başlıca usûl meseleleri bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Usûl-i fikhin temel konularından birisi olan deliller ise, ihtilafların yoğun olarak görüldüğü alanlardır. Bu sebeple ilgili meselelerdeki farklı yaklaşımlar mezhepler arasındaki birçok farklı fûrû hükmün kaynağını oluşturmaktadır.¹⁶³ Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl ilmi de fûrûun asıldan çıkarılması ameliyesi olduğu için hem usûl hem de fûrû ilminin faaliyet alanını kendisine faaliyet alanı olarak kabul etmiştir.

Diğer yandan usûl-i fikhin tartıştığı birçok mesele hakkında mezhep imamlarının görüşlerinin tespit edilmesi için tahrir yöntemine başvurulmuştur. Bu sebeple tahrir yönteminin fikhî bilgi üretilmesinde önemli bir yeri vardır. Nitekim mevcut olan fikh literatüründeki bilgilerin çoğunluğu tahrir vasıtasıyla elde edilmiştir. Burada özellikle Hanefî mezhebinin usûl-i fikhinin tahrir yöntemiyle oluşturulduğu da daha önce ifade edilmişti.¹⁶⁴

İsmail Habib de tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl ilminin, usûl-i fikhî nazari bir ilim olmaktan çıkardığını ve usûlün daha anlaşılır hale gelmesini sağladığını söyleyerek iki ilim arasındaki irtibata dikkat çekmiştir.¹⁶⁵ Bir bakıma iki ilim arasındaki irtibat yönünün birinin diğeri için tamamlayıcı bir unsur olduğu vurgusu yapılmıştır.

¹⁶² Eyyüp Said Kaya, **Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl**, Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001, s. 35.

¹⁶³ Okuyucu, **Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl Edebiyatı**, s. 124.

¹⁶⁴ Kaya, **Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl**, s. 37.

¹⁶⁵ Habib, **İlmü Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl**, s. 289.

2.3.2. Fûrûk ile İlişkisi

“Furûk” kelimesi sözlükte “ayırarak, iki şeyi birbirinden ayıran özellik” anlamına gelen “fark”ın çoğuludur. Fıkıh ilminde furûk, “eşbâh ve nezâir ile kavâid ilim dallarıyla yakın ilişki içinde olup fıkıhın dış görünüş bakımından birbirine benzeyen, ancak hüküm ve hukûkî değerlendirme açısından birbirinden farklı olan veya şekil itibariyle farklı oldukları halde aynı hükme tâbi meselelerini konu edinen bir ilim dalının adıdır.”¹⁶⁶ Furûk ilminde, iki mesele ya da kâide arasındaki farkların ne olduğunun tespit edilip bununla ilgili genel kuralın konulması ya da meseleler arasındaki farklılıkların, konuyla ilgili kâidelerin zikredilmesi suretiyle ortaya konması söz konusudur.

Fıkıh yazım geleneğinde önemli bir yeri olan furûk eserleri, mezheplerin gelişimlerini tamamladıkları ve fûrûa dair temel kitapların oluştuğu bir dönemde ortaya çıkmıştır. Furûk, mezhep fûrû geleneği içerisinde görünüşte benzer, ancak hükümleri farklı olan meseleleri bir araya getirmek amacıyla kaleme alınan eserlerdir. Furûk ilmi bir fıkıh yazım türü olarak zaman içerisinde gelişim göstermiş ve bu alanda birçok eser kaleme alınmıştır.

Tahrîcî’l-fûrû ile furûk literatürleri fıkıh ilminin alt yazım türlerinden olduğu için faaliyet alanları ortaktır. Her ikisi de hem fûrû-i fıkıh hem de usûl-i fıkıh kaynaklarından yararlanmaktadır. Furûk içerisinde yer alan meselelerin iyi bir şekilde kavranması hüküm istinbat eden fakihin hata yapma ihtimalini azaltmaktadır. Zira furûk sayesinde fakih birbiriyle zahirde benzer gibi görünen meselelerin hükümlerinin farklı olduğunun ve hükümlerinin farklı olmasını gerektirecek illetin ne olduğunun farkına varacaktır. Böylece hüküm tahririnde bulunurken aslında birbirinden farklı iki durum hakkında aynı hükme varmayacak ve daha isabetli karar verebilecektir.¹⁶⁷ Bu yönüyle muharririn tahrir işlemi yaparken daha doğru bir tespit yapmasına olanak sağlayacaktır.

Furûk edebiyatının bir diğer işlevi de “makasîd-ı şerî’a” diye adlandırılan İslam’ın özünün anlaşılmasını sağlamasıdır. Zira furûk, fûrû-i fıkha dair uzmanlık

¹⁶⁶ Şükrü Özen, “Furûk”, *DİA*, İstanbul, 1996, XIII, 223-227.

¹⁶⁷ Bâ Hüseyin, *el-Furûk’l-fıkhiyye ve’l-usûl iyye*, s. 32; Kızılkaya, Necmettin, *İslam Hukukunda Farklar: Furûk Literatürü Üzerine Bir İnceleme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 99.

gerektiren bir fıkıh alt yazım türüdür. Furûk, ilk bakışta anlaşılması güç olan meselelerin çözümü ve aralarında bulunan farkın ortaya çıkarılması açısından bir zemin temin etmektedir.¹⁶⁸ Ancak konuları ve amaçları itibariyle birbirinden farklılık göstermektedir. Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü temelde mezhep içi veya mezhepler arası mukayese yapmayı hedeflerken; furûk literatüründe bu türden bir mukayeseye rastlanmamaktadır. Ayrıca tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatüründe fer'î meselelerin usûl-i fıkıh kaideleri ile olan bağlantısı ortaya koyulurken; furûk literatüründe ise görünüş itibariyle birbirine benzer ancak hükümleri bakımından birbirinden ayrılan fer'î meselelere yer verilmektedir. Dolayısıyla tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü ve furûk literatürü birbirinden hem mevzuları hem de metotları itibariyle ayrılmaktadır.¹⁶⁹ Ayrıca bu ayrışma iki yazım türü arasındaki irtibatı da ortaya çıkarmaktadır.

2.3.3. Külli Kaideler ile İlişkisi

“Kaide” sözlükte, “bir şeyin dayandığı temel” veya “bir şeyin aslı” anlamlarına gelmektedir. Kaide kelimesinin çoğul şekli ise “kavaid”dir. İstilahi olarak ise kaide “İslâm hukukunun hemen her alanına uygulanabilen ve hukukun temel ilkelerini yansıtan özlü ve kuşatıcı ifadelerin, fer'î meselelerin hükümlerini tamamen veya büyük oranda kuşatan tümel önermelerin adı.” şeklinde tanımlanmakta ve ‘külli kaide’ veya çoğulu olan ‘kavâid-i külliyye’ şeklinde isimlendirilmektedir.¹⁷⁰

Kavaid-i külliye, mezheplerin teşekkül edip furû birikiminin ve usûl konularının sistematik bir şekilde ele alınmasından sonra hicri yedinci yüzyıldan sonra gündeme gelmiş ve bu alana dair çalışmalar ortaya çıkmıştır. Kavaid-i külliyyeye dair bazı istilahi tanımlar hem ilk dönem hem de son dönemde fakihler ve araştırmacılar tarafından yapılmıştır.¹⁷¹

¹⁶⁸ Karapınar, **Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili**, s. 63.

¹⁶⁹ Karapınar, **Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili**, s. 64.

¹⁷⁰ Mustafa Baktır, “Kaide”, **DİA**, İstanbul, 2001, XXIV, 205; Ahmet Yaman, “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kaideleri’ ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri”, **Marife**, Yıl 1, Sayı1, s. 49-75.

¹⁷¹ Baktır, “Kaide”, **DİA**, XXIV/205.

Son dönem araştırmacılarından Bâ Hüseyin, bu alanda kaleme almış olduğu *el-Kavâidü'l-fikhiyye* adlı eserinde kavaid ilmini şu şekilde tanımlar: “Kavaid ilmi, cüz’iyyatı külli fıkıh önermeleri olan külli fıkıh önermelerini; manaları, manaların önermelerle olan ilişkisi, önermelerin rükünleri, şartları, kaynakları, delil değeri, ortaya çıkışı, gelişimi, kaidenin uygulanabileceği ve kaideden istisna edilecek fer’î meseleler açısından inceleyen ilim dalıdır.”¹⁷²

Külli kaideler, fıkıh kitaplarının farklı bölümlerinde yer alan fer’î meseleleri kapsayan genel kurallar şeklinde de ifade edilmiştir. Bir de usûl kaideleri denilen kaideler içerisinde de fıkıhın fer’î meseleleri ele alınmıştır. Dolayısıyla bu iki alan farklı konularla alakalı fûrû meseleleri ele alma konusunda ortaklırlar. Bu durum kavaid-i külliye ile usûl kaideleri arasındaki farkın ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Ayrıca kavaid-i külliye kaideleri ile usûl kaideleri arasındaki farkın belirlenmesi kavaid-i külliye ile tahrîcî’l-fûrû literatürü arasındaki alakanın daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır.¹⁷³

Kavaid-i külliye ile usûl-i fıkıh kaideleri konu itibariyle birbirinden farklılık arz etmektedir. Kavaid-i külliye, doğrudan mükellefin fiillerini ele almakta ve cüz’î meseleleri içerecek şekilde oluşturulmaktadır. Usûl-i fıkıh kaideleri ise, fûrû meselelerin delillerini ele almakta ve delillerle alakalı prensipler ortaya koymaktadır. Bir diğer farklılık ise, her iki kaide türünün işlevi ile alakalıdır. Usûl kaideleri, şer’î hükümlerin delilleri ile ilgili kurallar olduğu için hüküm istinbatında kullanılabilirler. Kavaid-i külliye ise ortak illete sahip fûrû meseleleri bir araya getiren kurallar olduğundan prensip olarak hüküm istinbatında kullanılmazlar.¹⁷⁴

Kavaid-i külliye’nin biri fıkıhın uygulanışı diğeri ise fıkıh öğreniminde olmak üzere iki temel faydası vardır. Hüküm istinbatında bulanacak fakih kavaid-i külliye sayesinde bu istinbat sürecini hem daha kolay gerçekleştirmekte hem de daha sağlam bir temel üzerine oturtmaktadır. İkinci olarak da kavaid-i külliye’nin fıkıh ilmiyle meşgul olan öğrenciler için farklı fer’î meselelerin illetlerinin tespiti ve kitaplarda dağınık halde bulunan fer’î meselelerin anlaşılmasını kolaylaştırma gibi bir

¹⁷² Yakub b. Abdülvehhâb Bâ Hüseyin, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, Mektebetü’-Rüşd, Riyad, 1998, s. 56.

¹⁷³ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu’l-Vüsûl İlä Binâi’l-Fûrû Ale’l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 58.

¹⁷⁴ Bâ Hüseyin, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 141.

fonksiyonu vardır. Kavaid-i külliye, farklı fıkıh meselelerinde ortak olan illeti göstermesi açısından da önem arz etmektedir.

Kavaid-i külliye'nin fıkıh öğrenimindeki faydasına gelince; ilk olarak kavaid-i külliye fıkıhın değişik bablarında dağınık halde bulunan meselelerin illetinin tespit edilmesini sağlamak suretiyle fıkıhın bütüncül bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olur. Böylece kavaid-i külliye'ye vâkıf olan kişi fıkıh melekesi elde etmiş olur. İkinci olarak, kaidelerin bilinmesi fûrû meselelerin ezberlenmesini kolaylaştırmaktadır. Çünkü kaideler birçok meselenin dayanmış olduğu aslı göstermektedir.¹⁷⁵

Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü ile kavaid-i külliye arasındaki alakaya gelince, bu iki alan arasında benzerlikler bulunmakla birlikte birbirinden farklı yönler de bulunmaktadır. Bu bağlamda her iki ilmin birbirinden ayrıştığı yerlerin ortaya konulması aynı zamanda aralarındaki alakanın da anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü bazı yönlerden kavaid-i külliye'den ayrılır. Birinci ayrıştığı nokta, tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürüne hâkim olan mukayese düşüncesi kavaid-i külliye'de bulunmaz. Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü türünde yazılan eserler mezhep içi ya da mezhepler arası bir mukayeseyi amaçlarken, kavaid-i külliye'ye dair eserlerde böyle bir mukayese görülmez.

İki ilmin birbirinden ayrıştığı ikinci nokta ise, tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl ile kavaid-i külliye dair eserlerde kullanılan kaidelerin türüdür. Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatüründe usûl-i fıkıh kaideleri hâkim bir şekilde kullanılırken, kavaid-i külliye literatüründe daha çok fûrû-i fıkıh kaideleri kullanılmaktadır. Çünkü tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatürü usûl-i fıkıh kaidelerini ve bunlar üzerine bina edilen fer'î meseleleri konu edinir. Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl eserleri içerisinde zaman zaman fûrû-i fıkıh kaidelerine de yer verilmekte ise de bu genel bir tavır değildir. Kavaid-i külliye eserleri ise fıkıhın farklı bölümlerinde yer alan meselelerin ortak olduğu kaideleri ele almakta ve bu yönü ile tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl literatüründen farklılık

¹⁷⁵ Karapınar, **Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili**, s. 57.

arz etmektedir. Her ne kadar iki tür arasında bir geçişkenlik olsa da her bir literatürün öne çıkan yönleri bulunmaktadır.¹⁷⁶

Bir diğer farklılık noktası da kavâid kitaplarının furû-ı fıkıh hükümlerinden elde edilen umûmi nitelikteki kaideleri bir araya toplarken, tahrîcî'l-furû ale'l-usûl eserlerinin belli fıkıh çevrelerinde benimsenen birtakım fikhî ilkelerin yanı sıra kelam ve dil ile ilgili ilkelerin de furû fıkıha nasıl yansıdığını, bu ilkelerin furû hükümleri nasıl belirlediğini örneklerle göstermesidir. Kavâid literatüründe bir araya getirilen kâideler, fıkıhın farklı alanlarında verilen hükümlere ortak açıklama getirmeyi ve bu hükümlerin bağlı olduğu temel kaideleri tanıtmayı hedeflemektedir. Ayrıca kavâid türü eserler kendisine sadece furû fikhî konu edinirken, tahrîcî'l-furû ale'l-usûl tarzı eserlerde usûl-i fıkıh ve kısmen diğer disiplinlerle ilgili konulara da yer verilir.¹⁷⁷

2.3.4. Eşbah ve Nezair ile İlişkisi

Sözlükte şibh, şebah ve şebîh kelimelerinin çoğulu olan eşbâh, “bir şeyin diğerine benzemesi veya birbirine benzer şeyler” manasına gelmektedir.¹⁷⁸ Nazîre kelimesinin çoğulu olan nezâir ise, “şekil, ahlak, fiil ve sözlerdeki benzerlik” anlamındadır.¹⁷⁹ Ayrı ayrı ele aldığımızda eşbah, birbirine benzeyip aynı hükmü alan meseleleri, nezâir ise ilk bakışta benzeyen fakat hüküm olarak farklı olan meseleleri ifade eder.¹⁸⁰ Çoğunlukla beraber kullanılan eşbâh ve nezâir fıkıh ıstılahında; “Ancak fakihlerin kavrayabileceği incelikler sebebiyle hükümleri farklı olan benzer meseleler olarak” ifade edilmektedir.¹⁸¹

VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren küllî kâide ve furûk dallarının temel bilgilerine ilave olarak fıkıhın incelik ve güzelliğini öğretmeye veya zarûri görülen bazı bilgileri vermeye yönelik hiyel, fikhî elgâz, hikâye, eşbâh ve nezâir, cem‘ ve

¹⁷⁶ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Furû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 57.

¹⁷⁷ Okuyucu, “*Tahrîcî'l-furû‘ ale'l-usûl Edebiyatı*”, s. 120.

¹⁷⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, XIII, 503; Muhammed Murtezâ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mecmûatün mine'l-muhakkikîn, Dâru'l-Hidâye, Kahire, ty., s.535-546; Mustafa Bakır, “*Eşbâh ve Nezâir*”, *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 456.

¹⁷⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, V, s. 219.

¹⁸⁰ Bâ Hüseyin, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, s. 93; Yaman, “*Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kâideleri’ ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri*”, s. 55.

¹⁸¹ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, 2010, s. 127.

fark gibi yeni konulara yer veren eşbâh ve nezâir kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bir ilim dalı olarak eşbâh ve nezâir, bu alanda yazılan kavâid ve furûk türü eserlerle yakın ilişkili, ancak onlardan biraz daha kapsamlı çalışmalar olarak nitelendirilebilir.¹⁸²

Eşbâh ve nezâirin müstakil olarak tedvini ise, VIII. yüzyılda Şâfiî fakihler eliyle olmuştur. O dönemde İbnü'l-Vekîl (ö. 716/1317), İbnü's-Sübki (ö. 771/1371), İbn Mulakkin (ö. 804/1401), Suyûtî (ö. 911/1505) ve Hanefî fakih İbn Nuceym *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adında eser telif eden âlimlerden bazılarıdır.¹⁸³

Eşbâh ve nezâir ilmi ile tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl arasındaki ilişkiye baktığımızda, tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl müelliflerinin, eserlerinde usûl kâideleri ile furû arasındaki ilişki üzerinde duracaklarını ifade etmeleri, fikhî kâideler ile usûl kâideleri arasındaki ayırımı ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar kavâid eserlerinde de bazı usûl kaideleri kullanılsa da genellikle furû ilkelerine yer verilmesi, usûl ile furû kâideleri arasında bilinçli bir ayırım yapıldığını gösterir. Bu sebeple, nasıl ki el-eşbâh ve'n-nezâir eserleri fikhî kâideleri ele alan eserler ise tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl eserleri de usûl kâidelerini ele alan kavâid türü eserler olarak kabul edilebilirler. Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl ile kavâid ilmi arasındaki bu ilişki, bu alanda çalışma yapmış olan müellifler arasında da görülmektedir. Şöyle ki, Timurtâşî, İbn Nuceym'in; İbnü'l-Lahhâm da İbn Receb'in (v) öğrencisidir. Ancak her iki öğrenci usûl kâideleri üzerine çalışma yapmışken, hocaları furû kâideleri alanında eser kaleme almışlardır. Buna göre tahrîcü'l-fürû alanında yapılmış çalışmaların kavâid ve eşbâh-nezâir türü eserlerin tamamlayıcısı olduğu söylenebilir.¹⁸⁴

2.3.5. Hilaf İlmiyle İlişkisi

Hilaf, “karşı gelmek, aykırı davranmak, muhâlefet etmek, zıtlaşmak” gibi anlamlara gelmektedir. Ancak bu kavram “söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak, farklı bir tavır ortaya koymak” anlamıyla, aynı kökten türeyen ihtilaf ve muhâlefet kavramlarıyla da eş anlamlı bir şekilde kullanılmıştır. Hilâf

¹⁸² Baktır, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, XI, s.457

¹⁸³ Baktır, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, XI, s.457

¹⁸⁴ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, s.195.

kavramı genellikle tez-anti tezdten birini benimseme ve diğesine karşı tavır alma anlamı taşır. Aralarındaki bu fark sebebiyle ihtilâf tabiri, çoğunlukla delile dayalı görüş için, hilâf ise delilsiz görüş için kullanılmaktadır.¹⁸⁵

Hilâf ilminin ne zaman ortaya çıktığı ile alakalı bir şey söylemek oldukça zordur. Ancak İslam kültürü içerisinde genellikle bu ilmin kurucusu olarak Hanefî fakihi Ebû Zeyd ed-Debûsî (ö. 430/1039) gösterilmektedir. Debusî'den önce de içerisinde hilaf kelimesi geçen birçok eser kaleme alınmışsa da bu türün ilk örneği olarak gösterilen Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı iki yönüyle dikkat çekmekte ve bu açıdan bir yenilik getirmektedir. Ondan önce yazılan ihtilâfî'l-fukahâ eserlerinde görüşler fıkıh babları esas alınarak kaydedilirken, Debûsî başka bir yöntem geliştirerek müctehidlerini ikili olarak gruplandırmış ve görüşleri birbirine mukabil biçimde ortaya koymuştur. Diğer yandan fikhî kaidelerdeki görüş ayrılıklarından hareketle âlimlerin ihtilâflarını sınıflandırıp bu ayrılıkların fikhî meselelere nasıl yansıdığını göstermiştir.¹⁸⁶

İlm-i hilâf kendine has bir konusu, ilkeleri ve amacı bulunan bir ilmin veya tekniğin adı olarak kullanılmakla birlikte fakihler arasında ortaya çıkan görüş farklılıklarını anlatmak için de kullanılmıştır. Bununla birlikte fakihlerin görüş ayrılığını ifade için genellikle hilâf ve hilâfiyat kavramlarının tercih edildiği söylenebilir. Bu yaklaşıma göre başlangıçtan itibaren fakihler arasında ortaya çıkan farklı görüşlerle ilgilenme ve onları bilme işinin hilâfiyat ve mevcut farklı görüşleri derleyen eserlerin de hilâfiyat literatürü olarak anılması mümkündür. Bu manada hilâfiyat teknik anlamdaki ilm-i hilâftan amaç ve içerik bakımından farklıdır, bir anlamda ilk dönemlerdeki ilmü'l-ihtilâf kavramının içeriğine sahiptir ve o anlayışın bir devamı mahiyetindedir.¹⁸⁷

Hilaf ilminin tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü ile ilişkisine gelince, hilaf ilmüne dair yazılan eserlerde, mezhepler arasında ihtilâflı olan fikhî meselelerde müellifin mezhebindeki hüküm savunulmaya ve karşı mezhebin veya mezheplerin görüşü çürütülmeye çalışılmaktadır. İhtilaf ilminden farklılık arz eden hilaf ilminde,

¹⁸⁵ Şükrü Özen, "Hilâf", **DİA**, İstanbul, 1998, XVII, 527-538.

¹⁸⁶ Özen, "Hilâf", **DİA**, XVII, 527-538.

¹⁸⁷ Özen, "Hilâf", **DİA**, XVII, 527-538.

ilk dönem fakihlerinin görüş ayrılıkları ele alınmamakta, bir mezhebin veya fakihin görüşünün doğruluğu ispatlanmaya çalışılmaktadır. Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl türündeki eserlerde ise böyle bir amaca çoğu zaman rastlanılmamaktadır. Bu türün müelliflerinin önceliğinde öğreticilik gibi bir amaç da olduğundan, daha çok meselelerin serdedilmesi ile yetinilmektedir. Ancak yazarlarının bazı ifadelerinden, zaman zaman benimsedikleri görüşün doğruluğunu ispatlamaya çalıştıkları da anlaşılmaktadır.¹⁸⁸

Müellifleri tarafından da açıkça ifade edildiği üzere tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl türü eserler bir ihtiyaca binaen yazılmışlardır. Yukarıda da değinildiği üzere fakihler arasındaki ihtilaflar hakkında daha önce de birçok kitap yazılmış olduğu halde bu ihtilafların usûl -fürû ilişkisi açısından ele alınışı eksik bırakıldığı için bu eksikliğin giderilmesi amacıyla yeni bir telif tarzı olarak tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl tarzı eserler kaleme alınmıştır. Ayrıca bu literatürün, usûl konularını sadece usûl açısından mücerred olarak ele alan ve fürû ile irtibatlarını göstermede eksik kalan usûl-i fıkıh kitaplarının bıraktığı boşluğu doldurmaya yönelik bir işleve sahip bulunduğu ve bu açıdan usûl kitaplarının tamamlayıcısı mahiyetinde olduğu da ifade edilmiştir.¹⁸⁹

2.3.6. Kelam İlmiyle İlişkisi

Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl türü eserlerde görülen tartışmalardan ve verilen örneklerden, fürûdaki ihtilafların dayandığı usûle mezheplerin kelam anlayışlarının da dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Zencani, kelâmî meselelerdeki ihtilafların fürûya nasıl yansıdığını gösterme noktasında başarılı bir isimdir. O, eserinin başında ele aldığı ilk meselede kelami bir konuya değinmiş, hükümlerin taabbüdi mi yoksa ta'lîfî mi olduğu konusunda Şâfiîler ile Hanefiler'in görüşlerini ve bu meseledeki görüş ayrılığının doğan fürû ihtilaflarını zikretmiştir. Örneğin temelde hüsün ve kubuh tartışmasındaki görüş ayrılığının dolayı, Şâfiîler hükümleri aynlara nispet edilen sıfatlar olmayıp Allah'ın şâr'i sıfatıyla doğrudan vaz ettiği kurallar olarak kabul ederken, Hanefiler hükümlerin nispet edildikleri aynların sıfatı olduğunu ve Allah'ın onları kulların maslahatı için vaz' ettiğini kabul etmişlerdir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Okuyucu, "Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl Edebiyatı", s. 120, 121.

¹⁸⁹ A. Cüneyt Köksal, *Fıkıh Usûlünün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul 2008, s. 119.

¹⁹⁰ Okuyucu, "Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl Edebiyatı", s.128.

Bu ihtilafın fūrū hükümlerine birçok yansıması vardır. Örneğin, Şâfiîler, necasetin izalesi sadece su kullanılarak giderilebilir derken; Hanefiler ise suyun dışında da pislik giderebilen temiz sıvıları necasetin temizlenmesi için kullanılmasını caiz görürler. Yine Şâfiîler, seferilik halinde su bulunmadığı durumlarda hurma nebiziyle abdest alınmasını caiz görmezken, Hanefiler bunu caiz görmüşlerdir. Bir başka ihtilaf ise, Şâfiîler namaza başlarken sadece tekbir lafzı ve bitirirken de selam lafzı kullanılması gerektiğini, bunun yerine aynı manaya gelen başka bir lafzın kullanılmayacağını kabul ederken, Hanefiler, aynı manaya gelen başka lafızların da kullanılabileceğini söylemişlerdir.¹⁹¹

Bir başka kelimeler konusu da kudret ve kulların fiilleri meselesidir. Bu konuda Hanefiler ve Şâfiîler arasında görüş ayrılıkları olmuş ve bunun neticeleri fıkhî da yansımıştır. Bu yansımalarından bir tanesi kısas cezası ile ilgilidir. Şâfiîler birden fazla kimsenin iştirak ettiği bir el kesme olayında, kesilen ele karşılık bu kimselerin hepsinin elinin kesilmesi gerektiğini kabul ederler. Zira bu kimseler elden kesilen parçaların her birinde müşterek olmakta ve "kesen" ismini almaktadırlar. Hanefiler ise her bir fail kendi gücünün yettiği şeyin failidir ve hepsi gücü yettiği şeye karşılık kesme cezası ile karşılaşır, suç ortağının yaptığı şeyin cezasını çekmez şeklinde bir hüküm kabul etmişlerdir.¹⁹²

Verilen örneklerden anlaşılacağı üzere, fakihler arasındaki görüş ayrılığının arka planında mezheplerin kelamî tercih ve kabulleri etkili olmuştur. Dolayısıyla tahrîcî'l-fūrū ale'l-usûl ilminin kelam ilmiyle de yakın temasta olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.7. Nahiv İlmiyle İlişkisi

Kur'an ve Sünnet fıkhın iki temel kaynağıdır ve rivayet/nakil yolu ile insanlara ulaşmıştır. Hiç şüphesiz bu kaynakların ifade ettiği hükümlerin anlaşılmasında dil açısından yapılan yorumlar büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple usûl-i fıkh eserlerinin önemli bir kısmını dil/elfaz konuları oluşturmaktadır. Dilin yorumlanması esnasındaki farklı yaklaşımlar fakihlerin ihtilaflı hükümlere varmalarına sebep olmuştur. Bu yönden bakıldığında tahrîcî'l-fūrū ale'l-usûl

¹⁹¹ Okuyucu, "Tahrîcî'l-fūrū' ale'l-usûl Edebiyatı", s. 128.

¹⁹² Okuyucu, "Tahrîcî'l-fūrū' ale'l-usûl Edebiyatı", s. 131.

eserlerinde dil ile ilgili yapılan tartışmalar önemli bir yer tutmakta ve fakihler arasındaki ihtilafların büyük bir kısmının bu alanda olduğu görülmektedir. Özellikle de İrnevi, İbnü'l-Mibred (ö. 909/1503) ve Timurtaşı'nın eserlerinde dil konuları önemli bir yekün oluşturur. Öyle ki büyük bir dil âlimi olan İrnevi usûl-i fıkıh- nahiv ilişkisini temellendirdiği ve yukarıda kısa bir tanıtımını yaptığımız *el-Kevkebü'd-dürri* isimli müstakil bir kitap dahi yazmıştır. Müellif bu kitabını *et-Temhid*'i yazdığı esnada kaleme almış ve bu eser ile tahrir faaliyetinin önünü açmak istemiştir.¹⁹³ İrnevi eserini telif amacını, "Nahiv kurallarından fikhî hükümlerin nasıl elde edildiğine dairdir" diye ifade etmiştir.¹⁹⁴

Tahrîcü'l-fürû eserlerinde dil ile ilgili ihtilaflar, hakikat-mecaz ve harf-i cerlerin anlamları gibi konularda yoğunlaşmıştır. Örneğin, Şâfiîler bir lafzın hem hakiki hem de mecazi anlamının kastedilmiş olma ihtimalinin olduğu yerlerde her iki anlamın da kastedilmiş olabileceğine hükmederler. Hanefiler ise, bunu kabul etmez ve aynı anda hem hakikatin hem de mecaz anlamın kastedilemeyeceğini kabul ederler. Bu ihtilafın bir yansıması olarak Şâfiî mezhebinde Maide Suresi altıncı ayetten¹⁹⁵ dolayı kadına dokunma ile abdestin bozulacağı kabul edilmiş iken, Hanefiler bu ayette dokunmanın mecazen cinsi münasebet olduğunu ve yalnızca dokunmanın abdesti bozmayacağını söylemişlerdir. Yine nebizin şarap gibi kabul edilip edilmemesi ve içki içme haddini gerektirmesi, cariyeye sarf edilen "boşsun" lafzında boş olmaktan azad etmenin de kastedilip edilemeyeceği gibi meseleler de bu ihtilafın fûrûdaki yansımalarındandır.¹⁹⁶

Yine dil ile ilgili konulardan harf-i cerlerin ifade ettiği anlamlar ve hangi ayet veya hadiste hangi anlamda kullanıldığı, fakihler arasındaki önemli ihtilaf sebeplerinden bir tanesidir. Örneğin, "vav" harfinin tertib mi yoksa mukarenet olmaksızın mutlak cem' mi ifade ettiği, yine "min" harfinin teb'iz mi yoksa gaye

¹⁹³ Okuyucu, "Tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl Edebiyatı", s. 131.

¹⁹⁴ İrnevî, *Kevkebü'd-dürri*, s. 189.

¹⁹⁵ "Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve - başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya sefer'de bulunursanız veya biriniz abdest bozmaktan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (Teyemmüm edin). Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat o sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz." (Mâide Sûresi, 5/6)

¹⁹⁶ Okuyucu, "Tahrîcü'l-furû' ale'l-usûl Edebiyatı", s. 132.

başlangıcı mı ifade ettiği, Şâfiîler ve Hanefiler arasında ihtilafli konulardandır. “Vav” harfinin tertib ifade ettiğini söyleyen Şâfiîler, bundan hareketle, Maide Suresi altıncı ayetten dolayı abdest fiillerinde tertibe uymanın vacip olduğuna hükmetmişlerdir. Tertibe karşı çıkan Hanefiler ise abdest fiillerinde tertibe uymanın vacip olmadığını söylemişlerdir.¹⁹⁷

Bunlar dışında da dil ile ilgili birçok meselede mezhepler arasında farklı düşünce ve kabuller mevcuttur. Burada da görüldüğü üzere mezhep imamlarının dil anlayışları farklı furû hükümlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu yönüyle de tahrîcî'l-furû alel usûl ilmi ile nahiv ilmi arasında münasebet vardır.

2.4. TAHRÎCÜ'L-FURÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNÜN GELİŞİM SÜRECİ

İlk olarak fer'î meselelere çözümler üreten meseleci bir şekilde başlamış ve bu metot gelişme sürecinde de devam etmiştir. Nihayet fıkıh mezhepleri gelişim süreçlerini tamamlamış ve fer'î ahkâm alanında müstakil eserler ortaya çıkmıştır. Bu gelişmenin beraberinde benzer fikhî meselelerin çözümünde başvurulacak genel kaideleri belirlemeye yönelik çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda hem birbirine benzeyen fer'î meselelere uygulanması mümkün olan, hem de önerilen çözümlere ortak açıklamalar getiren genel kuralların tespit edilmesine başlanmıştır. Bu faaliyet de IV. (X.) yüzyıldan itibaren kavâid ilmîni ortaya çıkarmıştır. Kavâid ilmî faaliyetleri sonucu ise, benzer fikhî meselelerin mezhep içinde tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı, fikhî meseleleri veya hükümleri arasındaki bağlantıları ve farklılıkları belli kurallara bağlamayı amaçlayan furûk ilmi doğmuştur. Kavâid ve furûk ilim dalları ve bu isimler altında kaleme alınan eserler, bir açıdan aynı ilim dalının iki farklı şekilde adlandırılması olarak kabul edilebilirse de aralarında metot ve muhteva yönünden bazı farklılıklar bulunmaktadır. VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren küllî kaide ve furûk dallarının temel bilgilerine ek olarak fikhın incelik ve güzelliğini öğretmeye veya zaruri görülen bazı bilgileri vermeye yönelik hiyel, fikhî lugaz, hikâye, eşbâh ve nezâir, cem' ve fark gibi bazı yeni konulara da yer veren eşbâh ve nezâir kitapları yazılmaya başlanmıştır.

¹⁹⁷ Okuyucu, “Tahrîcî'l-furû' ale'l-usûl Edebiyatı”, s. 133.

Bir ilim dalı olarak eşbâh ve nezâir ve bu alanda yazılan eserler, kavâid ve furûk türü eserlerle yakın ilişkili, fakat onlardan biraz daha kapsamlı çalışmalar olarak görülebilir. Diğer taraftan fikhın bu gelişim süreci içerisinde bir başka yazım türü olan tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl türüden oluşmuş ve fikhın alt yazım türü olarak literatürdeki yerini almıştır.¹⁹⁸

Ne var ki tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl yönteminin ortaya çıkışını ve başlangıcını belirlemek oldukça güçtür. Ancak bu ilmin hicri dördüncü asrın ortalarında ortaya çıktığını söyleyen çağdaş araştırmacılar mevcuttur. Bâ Hüseyin'e göre, tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl bir ilim olarak hicri IV. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Debusi'nin (ö. 430/1039) *Te'sisü'n-Nazar*'ı, İbnü'l-Kassar el-Maliki'nin (ö. 398/1008) *Uyunu'l-Edille*'si, Gazzali'nin (ö. 505/1111) *Kitabu'l-Meâhiz*'i ve İbnü's-Sa'ati'nin (ö. 694/1295) *el-Bedi' fi usûli'l-Fıkh*'ı bu alanın ilk eserleridir. Bu konuda yazılan eserlerin ana konuları şunlardır: Delillerin durumuna ve ihtilafı kaidelerin doğruluğuna ilişkin konular, hükümlerin delillerden çıkarılma aşamalarına ve nassın zahire, mütevatirin ahada tercih edilmesi gibi istidlal şartlarına ilişkin konular, hukukçuları ihtilafa sevkeden sebepler, tahrîc yapacak olan hukukçu ile ilgili şartlar, mezhep imamının ilkeleriyle aralarındaki ilişkileri tespit açısından detay hükümler.¹⁹⁹

Şamil Şahin de yazmış olduğu “Menhecü Tahrîcî'l-Fürû Ale'l-usûl” adlı makalesinde tahrîcî'l-fürû ilminin başlangıcı olarak dördüncü yüzyıla işaret edenlerden biridir. Şahin makalesinde, bu dönemin âlimlerinin eserleri cemetmeye, rivayetlerin arasında tercih yapmaya ve hükümlerin illetlerini tahrîc etmeye başladıklarını, fûrûya ait çeşitli meseleleri ise imamlarının usûl ve kaidelerinden çıkardıklarını söyler ve bu metotla yazılmış olan ilk eserin Hanefî âlimi Ebu Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkandi el-Hanefî'nin (ö. 373/983) *Tesisü'n-nazar/nezâir*²⁰⁰ adlı eseri olduğunu ifade eder. Bu eserin fakihlerin ihtilafı konusunda

¹⁹⁸ Baktır, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, XI, 457.

¹⁹⁹ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûl İyyîn*, s. 51.

²⁰⁰ Eserin adı ve müellifi konusundaki görüş ayrılıkları farklı müelliflere ait benzer eserler bulunduğu gibi bir intiba uyandırmaktadır. Eserin yazma nüshalarında kimi zaman Debusi'ye kimi zaman da Ebu'l-Leys es-Semerkandi'ye (ö. 373/983) nispet edilişi ve bazı nüshalarda isminin "Kitabü't-talika fi mesaili'l-hilaf beyne'l-cimme" şeklinde oluşu, bazı yazarlara eserin Semerkandi'ye ait olduğu ve Debusi'nin bu eser üzerine bir talika yazmış iken sonradan hataen eserin kendisine nispet edildiğini düşündürmüştür. Kaynaklarda yapılan iktibaslar ve *Te'sisü'n-nezâ'ir* yahut *Te'sisü'n-nazar* adıyla Ebü'l-Leys es-Semerkandî ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye atfedilen yazmalarla *Te'sisü'n-nazar* adıyla

olduğunu ve Ebu Leys es-Semerkandi'nin bu kitaptaki gayesinin, genel bir şekilde ihtilafların kendisine döndürüldüğü usûlün açıklanması olarak zikreder.²⁰¹ Bundan başka Ebu Zeyd ed-Debusi'nin "*Ta'likatu ala Te'sisü'n-nazar*" adlı eseri de bu metotla yazılmış ikinci bir eserdir. Kolay bazı usûl kaidelerini içermektedir.²⁰²

Bazı araştırmacılar ise, tahrîcü'l-fürû alel usûl literatürüne yukarıda ismi zikredilen iki eseri istisna ederek hicri yedinci yüzyılın ortalarından on birinci yüzyılın başına kadar devam eden süreçte oluşmuş bir yazım türü olarak işaret eder. Bu yazım türünün ana gayesi, usûl-i fıkıh ile fûrû-i fıkıh arasındaki irtibatı ortaya koymak olduğundan, onun usûl-i fıkıh ile fûrû-i fıkıh arasında ara bir literatür olarak ortaya çıktığını söylemişlerdir.²⁰³

Bu tür eserler üzerine araştırma yapan yazarların çoğu ise, türün ilk örneği olarak Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar* isimli eserini kaydeder. Ancak bu eserle diğer eserler arasında uzun bir zaman aralığı mevcuttur. Bu türün ilk ve ciddi örneği ise, Zencânî'nin *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl* isimli kitabıdır. Bu eser kendinden sonra aynı metotla yazılan diğer eserleri de etkilemiştir. Ayrıca ilk defa Zencani'nin eserine verdiği isimle bu metodun bir yazım türü olarak adı konulmuştur. Debûsî'nin eseri ile daha sonraki eserler arasında metot ve meselelerin işleniş bakımından önemli farklılıkların oluşu, Zencânî'nin eserini merkeze almayı gerektiren diğer önemli bir husustur. Bu kitabın ardından farklı mezhepler ve bölgelere mensub diğer fakihler de kendi mezheplerini ve ana yaklaşımlarını esas alarak bu tür eserler telif etmişlerdir. Böylece bu türün örnekleri çoğalmış ve bir literatür oluşturmuştur.

Tahrîcü'l-fürû literatüründeki eserler arasında içerik, sistem ve konuları ele alış bakımlarından bazı farklılıklar olsa da ana gayelerinin mevcut ihtilafların sebeplerini ortaya koymak, kimi zaman da kendi mezheplerinin görüşünün doğruluğunu ispatlamak olduğu görülmektedir. Müellifler kendi mezheplerinin

Debûsî'ye nispet edilerek basılan eser incelendiğinde hepsinin bir tek kitaptan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. (bkz. Şükrü Özen, "*Te'sisü'n-nazar*", DİA, İstanbul, 2011, XXXX, 545-547; Şükrü Özen, İlm-i Hililafın Ortaya Çıkışı ve Ebu Zeyd ed-Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar* Adlı Eseri Yüksek Lisans Tezi, 1988, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 50-53). Ancak Şahin Debûsî'nin eserinin Semerkandi'nin eseri üzerine yazılmış bir ta'lik olduğunu söyler.

²⁰¹ Şamil Şahin, "**Menhecü Tahricü'Fürû Ale'l-usûl**", Eskişehir Osmangazi Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: VII, Yıl 2017, C: 4, s. 185-224.

²⁰² Şahin, "**Menhecü Tahricü'Fürû Ale'l-usûl**", s. 185-224.

²⁰³ Okuyucu, "**Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl Edebiyatı**", s. 135; Karapınar, **Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili**, s. 43.

görüşlerini sundukları kadar muhalif oldukları diğer mezheplerin görüşlerini de delilleri ile zikretmektedirler. Bazen karşı tarafın yorumları ve dayanaklarının isabetsiz olduğunun da ifade edildiği görülür. Bu tür eserlerde ihtilafların sebeplerinin özellikle zikredilmesi ve hemen her meselede usûlî ihtilaflarla olan ilişkilerinin ortaya konması, hilaf edebiyatı içerisinde bu eserleri farklı bir tür olarak görülmesine sebep olmuştur. Çünkü hilaf eserlerinde böyle bir metoda ve sisteme rastlanmaz. Fürû meselelerde olan ihtilafların usûl eki dayanaklarının ortaya konması, mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarının izahı için önemli bir yol olarak görüldüğünden bu hususun üzerinde bütün eserlerde ısrarla durulmuştur.²⁰⁴

Bu türe başka bir yönden bakılacak olursa eserlerin farklı yüzyıllarda farklı coğrafyalarda ve farklı mezheplere müntesip âlimlerce yazılması bu türün yazarları arasında bir irtibatsızlığın olduğu izlenimini vermektedir. Ancak İsnevi'den itibaren yazarlar arasında görülen atıflar bu türün farkında olduğunu göstermektedir. Yine de eserler arasında izlenen yöntem ve benimsenen telif usûlleri açısından farklılıklar olduğu da bir gerçektir. Örneğin Debûsî, Zencânî ve Tilimsânî'nin, eserlerinde mezhepler arasındaki ihtilafların kaynaklarını göstermeye özellikle dikkat ettikleri görülmektedir. Buna karşın İsnevi, İbnü'l-Lahham ve Timurtaşî ise meseleleri daha çok kendi mezhepleri ile sınırlı tutmuşlardır.

Diğer yandan Zencânî eserinin başında bu alanda daha önce bir eser yazılmadığından söz ederek gördüğü ihtiyaç üzerine kitabını telif ettiğini ifade etmiş, aynı şekilde İsnevi de kitabının telif amacını ortaya koyarken Zencani ile aynı cümleleri sarf etmiştir.²⁰⁵ Buradan anlaşılan şu ki İsnevi, Zencani'nin eserini bu türe ait bir eser olarak görmemiştir. Bu da bu ilmin başlangıcı hususunda kesin bir şey söylenmesini güçleştirmektedir.

²⁰⁴ Okuyucu, "Tahrîcü'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı", s. 113-136.

²⁰⁵ Ebu Zeyd ed-Debûsî, **Te'sisü'n-nazar**, (thk. Mustafa Muhammed el-Kabhani ed-Dımeşki), s. 9; İsnevi, **et-Temhid**, s. 43-47. Benzer ifadeler *el-Kevkebü'd-dürri*'nin mukaddimesinde de yer almaktadır. Bkz. s. 14-15.

2.5. TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNE AİT ESERLER

Bu bölümde, tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatüründe eser veren âlimlerin kısa biyografilerine ve kitaplarının içeriği, yöntemi, üslup özellikleri gibi bazı bilgilere temas edilecektir.

Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl'e dair eserlerde konular; külli kaideler ve mezhebe ait bazı usûl kaideleri bağlamında ele alınmış, bazılarında da fürûa ait meseleler incelenerek usûli temelleri araştırılmış ve aralarında mukayeseler yapılmıştır. Bu alanın en meşhur eserleri şunlardır: Debûsî'nin, *Te'sîsü'n-nazar*'ı; İmam Zencani'nin *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*'ü; İsnevi'nin *et-Temhid fi tahrîci'l-fürû ale'l-usûl*'ü; İbnü'l-Lehhâm'ın *el-Kavaid ve'l-fevaidi'l-usûliyye*'si; Timurtaşî'nin *el-Vusûl ila kavaidi'l-usûl*'üdür.²⁰⁶ Bu bölümde meşhur olan altı eser, müntesip oldukları mezheplere göre ele alınacaktır.

2.5.1. Hanefilerde Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Eserleri

2.5.1.1. Debûsî (ö. 430/1039) ve *Te'sîsü'n-nazar* Adlı Eseri:

Genelde araştırmacılar tarafından tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl türü eserlerin başlangıcı olarak Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar* adlı eseri kabul edilir. Debûsî'nin tam adı Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ'dır. Hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmayan Debûsî, Semerkant ile Buhara şehirleri arasında bulunan Debûse'de doğmuştur. Kadılık görevinde bulunduğu için "Kadı Zeyd" lakabıyla da meşhurdur. Debûsî, Hanefiler'ce "el-kudâtü's-seb'a" (yedi kadı) diye bilinen fakihler arasında sayılır. Ancak nerede kadılık yaptığı ile alakalı kaynaklarda bir bilgi yer almamaktadır. Dönemin önemli Hanefî fakihlerinden biri olan Ebû Ca'fer' b. Abdullah el-Üsrûşenî'den (ö. 637/1240'tan sonra) ders almıştır. Zamanının önde gelen Hanefî fakihlerinden birisi haline gelen Debûsî yazmış olduğu eserlerle de kendisinden sonraki Hanefî fıkıh alimlerini büyük ölçüde etkilemiş bir kişidir. Nahiv ve tasavvuf gibi alanlarda da mahir bir şahsiyet olan Debûsî 430/1041 yılında 63 yaşında Buhara'da vefat etmiştir.²⁰⁷

²⁰⁶ Koçak, *Fıkıh Usûlü Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahric Yöntemi*, s. 22.

²⁰⁷ Hayatı için bkz: Ahmet Akgündüz, "Debûsî", *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 66-67; Şükrü Özen, *İlm-i Hilâf'ın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri* s. 35-44; Erdoğan Sarıtepe, "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:13/2 s.

Debûsî, hilaf ilmini sistematik bir şekilde inceleyen ilk fakih olarak kabul edilmiş ve bunun yanında, Ebü'l-Usr el-Pezdevî (ö. 493/1100) ve Serahsî'nin (ö. 571/1176) yanısıra Hanefî usûl-i fikhının öncü üç isminden biri sayılmıştır.²⁰⁸ Öyle ki Serahsî birçok usûl meselesini ondan nakletmiştir. Debûsî aynı zamanda kıyas, istihsan, taklid, istishâb ve tard gibi usûl konularını ayrıntılı bir şekilde inceleyen ilk âlim olup taklid, ilham, istishâb ve tardın delil olma niteliğini kabul etmemiştir.²⁰⁹

Te'sîsü'n-nazar fi'htilâfi'l-eimme, Takvîmu'l-edille fi'l-usûl, el-Emedü'l-Aksâ, el-Esrâr fi'l-fürû, en-Nazm fi'l-fetâvâ, Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr, Tecnîsü'd-Debûsî, Hizânetü'l-hüdâ gibi birçok eseri mevcuttur.²¹⁰

Bir önceki bölümde geçtiği üzere *Te'sîsü'n-nazar* adlı eserin Debûsî'ye nispetinde tartışma vardır. Araştırmacılar, bu kitaba atıf yapılan eserlerde *Te'sîsü'n-nazar* veya *Te'sîsü'n-nezâir* şeklinde olduğunu ancak çoğunlukla *Te'sîsü'n-nezâir* adıyla geçtiğini ifade etmektedirler. Hanefî tabakât kitaplarında da bu eser bazen Debûsî'ye bazen de Ebu'l-Leys es-Semerkandî'ye (ö. 373/983) nispet edilmiştir. Eserin adı ve müellifi konusundaki görüş ayrılıkları farklı müelliflere ait benzer eserler bulunduğu gibi bir kanı oluşturmaktadır. Ancak kaynaklarda yapılan iktibaslar ve *Te'sîsü'n-nezâ'ir* veya *Te'sîsü'n-nazar* adıyla Ebü'l-Leys es-Semerkandî ve Debûsî'ye atfedilen yazmalarla, *Te'sîsü'n-nazar* adıyla Debûsî'ye nispet edilerek basılan eser incelendiğinde hepsinin bir tek kitaptan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.²¹¹ Ancak çağdaş araştırmacılardan Bâ Hüseyin ve Şamil Şahin bunların iki farklı eser olduğu kanaatinde dirler.

Debusi *Te'sîsü'n-nazar fi'htilâfi'l-e'imme* adlı eserini niçin kaleme aldığını eserin mukaddimesinde şu şekilde açıklamaktadır:

143-169; Yûsuf Ziyâ Kavakçı, “ed-Debûsî Ebû Zeyd Abdullah”, İslâm Medeniyeti, II, Sayı: 14 s. 25-27; Hacer Yetkin, **Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh Usûlündeki Yeri**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul-2016.

²⁰⁸ Yusuf Kılıç, “Ebu Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-Nazar Adlı Eserinin İslam Hukuku Bakımından Ehemmiyeti”, İslâm Medeniyeti, V, Sayı: 3, 1982, s. 45-88.

²⁰⁹ Akgündüz, “Debûsî”, **DİA**, IX, 66-67.

²¹⁰ Akgündüz, “Debûsî”, **DİA**, IX, 66-67.

²¹¹ Bkz. Şükrü Özen, “Te'sîsü'n-nezâir”, **DİA**, İstanbul, 2011, XXXX, 545-547; Bâ Hüseyin, **et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûl iyyîn**, s. 108-110; Şahin, “Menhecü Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-usûl ”, s. 185-224.

“Fıkıh öğrenenlerin –Allah onları amaçlarında muvaffak eylesin- hilaf meselelerini ezberlemede zorlandıklarını, hükümlerin elde edilme yollarını anlama hususunda güçlük çektiklerini, ihtilaflı meselelerin asıllarına nüfuz etme noktasında bilgi eksikliklerini ve tartışma esnasında sözü yerli yerinde kullanamadıklarını görünce birtakım cümleleri bu kitapta bir araya getirdim. Bu kitaptaki konuları tektik edip düşünen bir kimse, tartışma sırasında ihtilâfın kaynaklarını ve çatışma noktalarını anlar; tartışma alanı olarak gördüğü yerlerde, sözü düzgün kullanmaya ve delilleri kuvvetlendirmeye çalışır. Böylece meseleleri ezberlemek ve ihtilaflı meselelerin asıllarına vâkıf olmak kolaylaşacak ve diğer meseleleri zikredilen meselelere kıyas etmeleri mümkün hale gelecektir.”²¹²

Yukarıdaki ifadelerden anlaşıldığı üzere kitabın yazılış amacı, fıkıh talebelerinin müctehidler arasında görüş ayrılığı bulunan konuları ezberlemelerini kolaylaştırmak, bu ayrılıkların dayandığı esaslar hakkında onları bilgilendirmek ve diğer tartışmalı konuların anlaşılmasında emsal teşkil etmesini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif eserinde fukahadan hassaten, İmam Ebu Hanife, Muhammed b. Hasan, Ebu Yusuf, Züfer, Hasan b. Ziyad, İmam Şâfiî ve İmam Malik arasındaki ictehad farklarının dayandığı ana prensipleri tespit etme gayesi gütmüştür.²¹³

Mezhep imamları arasındaki ihtilâfları, onların esas aldıkları fıkıh kaidelerinden hareketle izah etmeye çalışan eser, müctehidleri ikili gruplar halinde tasnif etmiş, sekiz bölümde belli bir müctehidle bir başka müctehid veya müctehidler arasındaki ihtilâfları; bir bölüm de karma ihtilâfları konu alan dokuz bölüme ayrılmıştır.

Müellif eserine Ebû Hanîfe ile iki öğrencisi Ebû Yûsuf ve Muhammed arasındaki ihtilâfların zikredildiği kısım ile başlamış, Hanefî imamlarından Züfer’ b. Hüzeyl ve Hasan b. Ziyâd el-Lü’lû ile İbn Ebî Leylâ, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî’nin diğer Hanefî imamlarıyla ihtilâflarına yer vermiştir. Sonra bu sekiz babın her birini bablara ayırıp her bir bab için asıllar (kaide) zikretmiş ve her asıl için de örnekler

²¹² Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar fi’htilâfi’l-eimme*, thk. Mustafa Muhammed Dimaşkî, Dâru İbn Zeydun, Beyrut, ty., s. 9.

²¹³ Kılıç, “Ebu Zeyd **ed-Debûsî’nin Te’sîsü’n-Nazar Adlı Eserinin İslam Hukuku Bakımından Ehemmiyeti**”, s. 46.

vermiştir. Debûsî eseri uzatmamak için, İbrâhim en-Nehâî, Süfyân es-Sevrî, Evzâî ve Şa‘bî gibi müctehidlerin görüşlerine yer vermediğini ifade etmiş, bununla birlikte Ahmed b. Hanbel’in görüşlerine ise müstakil bir yer ayırmıştır.²¹⁴

Debûsî eserinde imamlar arasındaki ihtilafları incelerken, yukarıda zikredilen bölümlere önce **الأصل** lafzını zikrederek ana kâideyi belirlemiş ve sonrasında **المسائل** **هذا علي** ifadesiyle örneklere geçiş yapmıştır. Her örneğin başında **منها** ifadesini kullanmış ve örneklerin, ana kâide ile nasıl bir bağlantı içerisinde olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ayrıca kâideye uymaz gibi görünen ya da istisna teşkil eden örnekler varsa açıklaması yapılmıştır.²¹⁵

Debûsî kitapta seksen altı kaide zikretmiştir. Kaidelerin büyük çoğunluğu furû fıkıh kaidesi olmakla birlikte az da olsa usûl kaidesi de yer almaktadır. Ancak bu kaideler kavâid eserlerinde görüldüğü gibi kaide ve zâbıt adı altında değil “asıl” adıyla kaydedilmiştir. Birçoğu *Mecelle*’nin küllî kaidelerini andıran bu kaidelerin bir kısmı teyemmüm, namaz, oruç, hac, zekât gibi ibadetleri; diğer bir kısmı ise kölelik, tazminat, zimmîlik statüsü, boşanma, miras ve dava gibi hukukun özel dallarını ilgilendirmektedir. Bundan dolayı *Te’sîsü’n-nazar*, tahrîcî’l-fürû literatürünün en önemli özelliklerinden birisi olan usûl-i fıkıh ile furû-i fıkıh arasındaki irtibatın gösterilmesi gayesini tam olarak yansıtan bir eser olma özelliğini taşımamaktadır. Eserin kendisinden sonraki kavâid literatürünü etkilediği düşünülebilirse de bu etkinin çoğu zaman doğrudan olmadığı anlaşılmaktadır.²¹⁶

Yukarıda da ifade edildiği üzere *Te’sîsü’n-nazar*’da imamların ihtilâfları onların esas aldıkları var sayılan kaideler çerçevesinde ele alınmıştır. Fakihlerin bireysel ihtilaflarına yer verilmesi *Te’sîsü’n-nazar*’ın en önemli özelliklerinden birisi sayılmaktadır. Eser, imamlar arasında fikhî konulardaki görüş ayrılıklarını belli esaslar çerçevesinde açıklamayı hedeflemektedir. Bir hilâf kitabı olarak değerlendirilen eser, fikhî görüşlerin dayandığı kaidelerin ortaya konması açısından

²¹⁴ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, s. 10, 11; Yusuf Kılıç, “Ebu Zeyd ed-Debûsî’nin Te’sîsü’n-Nazar Adlı Eserinin İslam Hukuku Bakımından Ehemmiyeti”, s. 47.

²¹⁵ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, s. 10, 11; Halenur Keskin, *Zencani ve Tahrîcî’l-Fürû Ale’l-usûl Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2013, 46.

²¹⁶ Özen, “Te’sîsü’n-nezâir”, *DİA*, XXXX, 545-547.

ise Zencânî'nin *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*'ü şeklinde bir tahrîcü'l-fürû eserini andırmaktadır.

Eser *Te'sîsü'n-nazar* adıyla birçok defa basılmıştır: (Kahire 1320/1902, 1928; nşr. Zekeriyâ Ali Yûsuf, Kahire 1972; Beyrut, ts.). Ayrıca üzerine bazı müstakil çalışmalar yapılmıştır: (Şükrü Özen, *İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sîsü'n-nazar Adlı Eseri*, Yüksek lisans tezi, İstanbul, 1988, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü). Ayrıca Ferhat Koca tarafından kitabın tamamı Türkçe'ye tercüme edilmiştir.²¹⁷

Erken dönemde kaleme alınan eserlerden birisi olması sebebiyle *Te'sîsü'n-nazar*'ın fıkıh literatüründe hangi yazım türünün altında değerlendirileceği hususunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bazı araştırmacılar onu hilaf literatürüne dahil kitaplardan biri olarak kabul ederken bazı araştırmacılar tahrîcü'l-fürû literatürüne dahil etmektedir. Ancak kitabın hasmı ilzâm gibi bir amacının olmaması onu hilaf türünde yazılmış kaynakların üslubundan ayıran en temel özelliktir. Diğer taraftan tahrîcü'l-fürû literatürünün bariz özelliği olan usûl-i fıkıh ile fûrû-i fıkıh arasındaki ilişkiyi ortaya koyma gayesini de tam olarak yansıttığı söylenemez. Zira eserde kullanılan kaidelerin büyük bir kısmı diğer tahrîcü'l-fürû eserlerinden farklı olarak fûrû-i fıkıh kaidelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla *Te'sîsü'n-nazar*'ın ilk dönem eserlerinden birisi olması ve tam olarak belli bir türün özelliklerini yansıtmaması onu belirli bir fıkıh yazım türünün altında değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.²¹⁸

2.5.1.2. Timurtâşî (ö. 1007/1599) ve *el-Vüsûl ilâ kavâ'idi'l-usûl fî tahrîci'l-fürû ale'l-usûl* Adlı Eseri:

Tam adı Şihâbüddin Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî'dir. Asıl memleketi, Hârizm'in Timurtaş köyüdür. Doğduğu yıl kesin bir şekilde bilinmemekle beraber kaynaklarda Gazze'de doğduğu kayıtlıdır. Zeynüddin İbn Nüceym ve Kınalızâde Ali Efendi gibi âlimlerden ders almıştır. Hayatı eğitim ve fetva işleriyle meşguliyetle geçmiştir. Birçok eser kaleme alan Timurtâşî 1007/1599

²¹⁷ Özen, "Te'sîsü'n-nezâir", *DİA*, XXXX, 545-547.

²¹⁸ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 67.

yılında vefat etmiştir. *Tenvîrî'l-ebâr ve câmi'u'l-bihâr, Minehu'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-ebâr, Mu'înu'l-müftî 'alâ cevâbi'l-müsteftî, Fetâva't-Timurtâşî, el-Vüsûl ilâ kavâ'idi'l-usûl* adlı eserleri en önemlileridir.²¹⁹

Hanefî mezhebinin önemli isimlerinden birisidir. Timurtâşî eserini İsnevî'nin *et-Temhid* adlı kitabını temel alarak yazdığını ve onun üslubunu takip ettiğini *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eserinin mukaddimesinde şu şekilde ifade eder:

“Şeyhulislâm Müftî'l-enâm Cemâlüddîn Abdurrahîm el-İsnevî eş-Şâfi'î'nin *et-Temhid* adlı kitabı alanında eşsiz, usûl kaidelerini ve furû fikhî kapsayan bir kitap olduğu için ve meşâyihimizin kitapları arasında tertip açısından ona benzeyen ve diziminin güzelliğinde onunla yarışan bir kitaba rastlamadığım için araştırmacılara ve talebelere bir kaynak olması amacıyla farklı minvâli ve ilginç üslûbunda ona benzeyen bir kitap yazmaya karar verdim.”²²⁰

Timurtâşî, *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*'ün mukaddimesinde fıkıh, usûl-i fıkıh ve hüküm konularıyla ilgili bilgiler verdikten sonra Kitap, Sünnet, İcmâ, Kıyas, İctihad-İftâ, Ehliyet Arızaları ve Muhtelif Meseleler şeklinde genel olarak yedi ana başlık altında ihtilafli meseleleri ele aldığını ifade etmiştir.²²¹ Eserde sayılan başlıklar altında ilgili başlığa bağlı toplam yüz otuz yedi mesele ele alınmıştır. Bu kaidelerin büyük çoğunluğu usûl-i fıkıh ile ilgilidir. Kitapta üst konu başlıkları genel itibarıyla sınırlı bir alanı kapsamaktadır. Bab başlıklarının eserde yer alan konuları tamamen kuşatmaması, konular ve konuların kapsamı açısından genellik - özellik ilişkisini tespit etmeyi güçleştirmiştir. Timurtâşî eserinde konuları ana başlıklara ayırdıktan sonra tekrar bir tasnif yapıp alt konuları toplayan fasıllara yer vermemiştir. Ancak bu durum konuların birbiriyle ilişkili olmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim kitapta hâs konusuyla ilgili bir meseleden hemen sonra emrin hâss olması konusunun bulunması bunun bir göstergesidir. Yine âmm lafız konusunu takiben konular âmm lafızla ilgisi bakımından sıralanır. Daha genel bir tasnifin bulunmaması veya genel bab

²¹⁹ Ahmet Özel, “Timurtâşî Muhammed b. Abdullah”, *DİA*, 2012, XXXXI, 188; Osman Güman - Ayşe Sezer, “**Osmanlı Hukuk Tarihinde Öncü Bir İsim: Timurtaşî Üzerine Biyografik Bir İnceleme**”, *Bilimname XXXVII/1*, Yıl 2019, s. 857-887; Ayşe Sezer, “**Timurtâşî'nin el-Vüsûl İlâ Kavâidi'l-Usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri**”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Mayıs-2019, s. 4-7.

²²⁰ Timurtâşî, *Tehzîbu'l-Vüsûl İlâ Kavâidi'l-usûl*, s. 11, 12.

²²¹ Timurtâşî, Şemseddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî, *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*, thk. Muhammed Şerif Mustafa Ahmed Süleyman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, s. 3-4.

başlıklarının lafız bahisleri, emir-nehî, şart vb. daha alt başlıklar olan fasıllara ayrılmamış olması konuların birbiri içerisine girmesine sebep olmuştur. Bundan dolayı eserde bazen konuların karışmış olduğu görülmektedir.²²²

Eser fıkıh bâblarına göre tasnif edilmemiş, konular usûl-i fıkıh sistematiğinde “mesele” başlığı altında ele alınmıştır. Diğer tahrîcî’l-fürû eserlerinde olan kâide sistematiği bu eserde yoktur. Bunun yerine ilgili konu, mezhepler çerçevesinde nakiller yoğun olarak tartışıldıktan sonra bu mesele ile ilgili fûrû örneklere geçilmektedir. Fûrû örneklere geçilmeden evvel “Bunu anladıysan, bu mesele üzerine meseleler bina edilir.”²²³ Ya da “Bunu anladıysan, fûrû da şöyledir.”²²⁴ şeklinde ifadeler yer almaktadır. Müellifin buradaki maksadı, aslın anlaşılmasından sonra fûrû örneklerin daha iyi anlaşılabilceğini ifade etmektir. Ardından “ve minhâ” ibâresiyle fûrû örnekler sıralanır.²²⁵

Timurtâşî konuları ele alırken sadece Hanefî mezhebine odaklanmamış, aynı zamanda Hanefî ve Şâfiî mezhebi arasında bir kıyaslama yapmıştır. Bu yönüyle Timurtâşî, İsnevî’den ayrılmaktadır. Çünkü İsnevî sadece Şâfiî mezhebi içerisindeki ihtilafları incelemiştir. Timurtâşî bazen usûl kaidelerini Hanefî mezhebine göre ele almış, örnek olarak da Şâfiî mezhebinin fûrû görüşünü zikretmiş; bazen de tam tersini yapmıştır. Özellikle kaidelere verilen fûrû örneklerinde İsnevî’den yapmış olduğu alıntılar bir hayli fazladır.²²⁶

Timurtâşî’nin bu eseri Muhammed Şerif Mustafa Ahmed Süleyman tarafından tahkik edilmiştir. Yine Gassan Dibak tarafından *Dirâsetü ve tahkiku kitabi’l-Vusûl ilâ kavâidi’l-usûl fî tahrîci’l-fürû’ ale’l-usûl* adıyla eserin tahkiki yapılmıştır. Bu baskıda ele alınan meselelerin hem fıkıh bâbları sistematiğinde hem de usûl-i fıkıh çerçevesinde bir tasnifle fihristleri sunulmuştur. Ayrıca eser, *Tehzîbu’l-vusûl ilâ kavâidi’l-usûl* adıyla Salah Muhammed Ebu’l-Hac tarafından da ihtisar edilmiş ve neşredilmiştir. Ülkemizde ise Ayşe Sezer tarafından *Timurtâşî’nin el-Vusûl İlâ Kavâidi’l-Usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri* adında Sakarya

²²² Sezer, “Timurtâşî’nin el-Vusûl İlâ Kavâidi’l-Usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri, s. 46.

²²³ Timurtâşî, *el-Vusûl ilâ kavâidi’l-usûl*, s. 100.

²²⁴ Timurtâşî, *el-Vusûl ilâ kavâidi’l-usûl*, s. 78.

²²⁵ Keskin, *Zencani ve Tahrîcî’l-Fürû Ale’l-usûl Adh Eseri*, s. 56.

²²⁶ Timurtâşî, *el-Vusûl ilâ kavâidi’l-usûl*, s. 59.

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

2.5.2. Şâfîilerde Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Eserleri

2.5.2.1. Zencânî (ö. 656/1258) ve *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl* Adlı Eseri

Tam adı Ebü'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd b. Bahtiyâr ez-Zencânî el-Bağdâdî'dir. 577/1177 yılında İran'ın Zencan şehrinde doğmuştur. Doğduğu yere nispetle bu adı almıştır. Zamanının önde gelen Şâfîî âlimlerindedir. Hatta O, yaşadığı dönemde “Şeyhü's-Şâfiyye, zamanının allâmesi ve ilim denizi” gibi lakaplarla anılmıştır. Zencânî özellikle furû fıkıh, usûl-i fıkıh ve hilaf ilimlerindeki derin bilgisiyle temayüz etmiş çok yönlü bir âlimdir. Medrese müdürlüğü, müderrislik, kadı naipliği ve kâdılkudâtlık gibi değişik görevler üstlenmiştir. 656/1258 yılında Moğol istilası esnasında katledilmiştir. Kaynaklarda genellikle şu beş eseri zikredilmektedir: *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, *Tervîhu'l-ervâh fî tehzîbi's-Sihâh*, *Dürerü'l-gurer ve netâicü'l-fiker*, *es-Sihru'l-halâl fî garâ'i bi'l-makâl* ve *Tefsîru'l-Kur'ân*.²²⁷

Tahrîc literatürüne ismini veren ve bu alanda yazılan eserlerin en önemlisi olarak, Zencânî'nin *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl* adlı eseri kabul edilmiştir. Çünkü bu eserle diğer tahrîcü'l-fürû eserleri arasında metot ve konuların işlenişini ile ilgili birtakım farklılıklar mevcuttur. Zencânî fikhın alt dallarının en önemli kitaplarının yazıldığı hicri yedinci yüzyılda eserini telif etmiştir. Bu sebeple Zencânî'nin eserinin merkeze alınması gerekmektedir.²²⁸

Zencani usûl ve fûrû ilişkisini konu edindiği eserine *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl* ismini vermiştir.²²⁹ Müellif mukaddimede usûl ile fûrû arasındaki bağlantının usûl kaidelerine istinaden yeni hükümler elde etme (tefri) ile mümkün olduğunu ve kendisinden önce de hiçbir kimsenin usûl ile fûrû arasındaki bu irtibatı belirlemeye yönelik bir çalışmada bulunmadığını şu şekilde ifade etmektedir:

²²⁷ Davut İltaş, “Zencânî, Şehâbeddin”, *DİA*, 2013, XXXXIV, 254-255

²²⁸ Okuyucu, “*Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı*”, s. 116.

²²⁹ Zencânî, Şihâbüddîn Mahmud b. Ahmed, *Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edîb Salih, Müessesetü'r-Risâle, 4. Baskı, Beyrut, 1982, s. 35.

“Ahkâmın çıkarıldığı deliller ‘usûl -i fıkıh’ olarak isimlendirilmektedir. Daha sonra bildiğin üzere fûrû hükümler bu usûller üzerine bina edilir. İstinbâtın keyfiyetini bilmeyen ve fûrû hükümlerin delilleri yani usûl -i fıkıh arasındaki irtibatı kavrayamayan kişi herhangi bir şekilde tefrî‘ faaliyetinde bulunamaz. Zira fûrû ne kadar geniş olursa olsun onun bilinen asılları ve sistemli kuralları vardır. Fûrûun asıllarını bilmeyen kişi ilmi elde etmiş olmaz. Geçmiş âlimlerden ve mütekaddim fakihlerden bu konu hakkında eser vermeye kimsenin teşebbüs ettiğini görmedim. Bilakis usûl âlimleri sadece usûl kaidelerini ve fûrû âlimleri ise sadece dağınık halde bulunan fûrû meseleleri zikretmekle iktifa etmişler, bu meselelerin asılları ile olan irtibatına değinmemişlerdir. Münâzır tahkik ehline bakınca onlara sevinecekleri bir hediye sunmak istedim ve kesin haberi (nebe-i yakîn) ortaya koyacak bir kitap yazdım. Hacmi küçük olmakla birlikte bu kitap usûl kaidelerini ve fûrû hükümlerini ihtiva edecek şekilde yazılmıştır. Kitapta sadece hilafı ilişkisi olan meseleleri zikretmekle yetindim.”²³⁰

Bu tarifte Zencânî’nin, usûl ve fûrû arasındaki irtibata yaptığı vurgu ve iyi bir şekilde öğrenilmesi halinde tefrîde bulunmanın imkânına işaret etmesi, fikhî faaliyetlere yeni bir ivme kazandırma çabası olarak görülebilir. Zencânî bu eserle yaşadığı dönemde yaygın olan iki mezhebin hâkim fıkıh anlayışında yeni bir açılıma gitmeyi amaçlamıştır.²³¹

Zencânî, fûrû kitaplarında dağınık halde bulunan ve usûl farklılıklarından doğan meseleleri aynı başlık altında bir araya toplamıştır. Bu şekilde bir yöntem takip etmesi fikhî istidlal ile uğraşan kimselerin tefrî faaliyetini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan melekeyi elde etmeleri içindir. Zencani eserini fûrû-i fıkıh sistematığına göre oluşturmuş ve başlıkları bu sistematığa uygun bir şekilde seçmiştir. Ayrıca eserinde ele alacağı meseleler için fûrû-i fıkıh konularından bir başlık açmış daha sonra bu başlıklar altında kaideleri zikretmiş ve bu kaidelerden meydana gelen ihtilafları sıralamıştır.

²³⁰ Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*, s. 34-35.

²³¹ Okuyucu, “*Tahrîcü'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı*”, s. 122.

Zencânî öncelikle mesele ya da kitap adını verdiği bölümlerin altında fıkıh ya da usûl kaidelerini zikretmekte daha sonra zikredilen kaideye binaen ihtilaf edilen konuları ele almaktadır.²³²

Zencânî, konuları işlerken o başlık altında ele almış olduğu her bir ihtilafı, mesele alt başlığı içerisinde zikrettiği usûl kaidesi çerçevesinde ele almaktadır. Hanefîler ile Şâfiîler arasındaki usûl kaidesine dair olan ihtilafı zikrettikten sonra ihtilafa konu olan fûrû-i fıkıh hükümlerini “minhâ” ifadesiyle sıralamaya başlamaktadır. Zencânî yöntem olarak konu ile ilgili asılları verirken önce Şâfiî ve Şâfiîlerin kabul ettiği görüşe ve gerekçesine, ardında da Ebû Hanîfe ve Hanefîlerin kabul ettiği görüşe ve gerekçesine yer vermiştir. Kimi zaman da mesele hakkında her iki tarafın görüşünü ayrı ayrı zikrederken bazen de Hanefîlerin görüşüne yer vermemiştir. Zencânî, asıllar ve meseleler konusundaki görüşleri verirken kendi mezhebini destekleme ve diğerini çürütme yoluna gitmemiştir. Ancak bazen bunun dışına çıktığı yerler de vardır.²³³

Eserde “kitap” adında on bir başlık yer almaktadır. Bu ana konulara dâhil olan alt konular ise “Mesâil” başlığıyla verilmiştir. Buna göre *Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl*'ün başlıkları şu şekildedir:

1. Taharet Kitabı
2. Namaz Kitabı
3. Zekât Kitabı
4. Oruç Kitabı
5. Hac Kitabı
6. Buyû' (Satım Akitleri) Kitabı
 - a. Ribâ (Faiz) Meseleleri
 - b. Rehin Meseleleri
 - c. Vekâlet Meseleleri

²³² Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcu inde'l-fukaha ve'l-usûl iyyin*, s. 122.

²³³ Keskin, *Zencani ve Tahrîcû'l-Fürû Ale'l-usûl Adh Eseri*, s. 72.

d. İkrâr Meseleleri

7. Gasb Kitabı

a. İcâre (Kira Akdi) Meseleleri

b. Şüf'a Meseleleri

c. Me'zûn Meseleleri

d. Nezir ve Ehliyyet Meseleleri

8. Nikah Kitabı

a. Sadâk Meseleleri

b. İhtilafu'd-dâreyn Meseleleri

c. Talak Meseleleri

d. Ric'at Meseleleri

e. Nafakât Meseleleri

9. Cirâh Kitabı

10. Hudûd Kitabı

a. Hırsızlık Meseleleri

11. Siyer Kitabı

a. Eymân Meseleleri

b. Akziye Meseleleri

c. Şehâdât Meseleleri

d. İtk Meseleleri

e. Kitâbet Meseleleri

Zencani'nin bu eseri Muhammed Edîb Salih tarafından tahkikli neşri yapılmış ve Davut İltaş tarafından da *Fıkhî Hükümlerin Usûlî Dayanakları* ismiyle tercümesi neşredilmiştir.

2.5.2.2. İsnevî (ö. 772/1370) ve *et-Temhîd fî tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl* Adlı Eser

İsnevî'nin hayatı hakkında çalışmanın birinci bölümünde malumat verildiği; tezin konusunu oluşturan eseri hakkında ise daha sonra genişçe bilgi verileceği için İsnevî'nin hayatı ve *et-Temhid fî tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl* adlı eseri bu bölümde ele alınmamıştır.

2.5.3. Malikilerde Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-usûl Eserleri

2.5.3.1. Tilimsani (ö.771/1370) ve *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû ale'l-usûl* Adlı Eseri

Tam adı, Ebû Abdullah eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Ali el-İdrisî el-Alvinî et-Tilimsânî'dir. 710/1310-11 yılında Cezayir'in Tilimsan şehrinde doğmuş ve buraya nispetle Tilimsani nisbesiyle anılmıştır. Tilimsânî, ilim ehli bir ailede dünyaya gelmiştir. Babası Ebû Zekeriyâ dönemin önde gelen fakihlerinden birisidir. Babasının ilim ehli bir insan olmasından dolayı dönemin önemli âlimlerinden dersler almıştır. Gençlik yıllarında bir müddet Fas'ta bulunmuş, oradan da Malikî fıkhnın usûl merkezli geliştiği Tunus'a gitmiştir. Burada bulunması onun akli ve şer'i ilimlerde gelişmesine katkı sağlamıştır. Daha sonra Tilimsan'a geri dönmüş ve 771/1370 yılında ölünceye kadar burada ikamet etmiştir. Yaşadığı dönemde Maliki mezhebinin önde gelen âlimlerinden birisi kabul edilmiştir. Başlıca eserleri; *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû ale'l-usûl*, *Şerhu'l-Cümel*, *Kitâbü Messârâti'l-galat fi'l-edille*, *Kitâb fi'l-kazâ ve'l-kader*, *Fetâvâ* ve *Kitâb fi'l-Mu'âtât* veya *Kitâb fi'l-Mu'âvedât*'tır.²³⁴

VII. (XIII.) yüzyıldan itibaren Kuzey Afrika ve Endülüs'te fıkıh ilminde muhtasar geleneğinin yaygın olduğu bir dönemde yaşayan Tilimsânî, bu gelişmelerin fûrû-ı fıkıh ile usû -i fıkıh arasındaki irtibâtı giderek zayıflattığı kanaatinde olmuş, dolayısıyla çalışmalarında usûle ağırlık vermiştir.

²³⁴ Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tilimsânî", *DİA*, İstanbul, 2012, XXXXI, 165-167; Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 27.

Tilimsânî'nin iki meşhur eserinden birisi, derslerinde okuttuğu Hûnecî'nin (v) mantık eseri *el-Cümel*'in şerhi, diğeri de fûrû-i fıkıh alanındaki mezhepler arası ihtilâfların usûl diliyle ifade edildiği *Miftâhu'l-vüsûl* adlı eseridir. Fıkıh derslerinde genelde *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'yı okutmuş olması Tilimsânî'nin muhtasarlara dayalı fıkıh eğitimini yetersiz bulduğunu ve fikhın icthad kabiliyetini geliştiren erken dönem eserlerinden öğrenilmesi gerektiği şeklindeki düşüncüyü benimsemiş olduğunu gösterir.²³⁵

Tilimsânî, Merînî Sultanı Ebû İnân'ın²³⁶ (hüküm süresi) daveti üzerine Fas'a gittikten sonra kaleme aldığı ve 754'te tamamladığı eserini Sultan'a ithaf etmiştir. *Miftâhu'l-vüsûl*'de, tahrîcî'l-fürû literatüründe yer alan diğer eserlerin aksine Tilimsânî'nin eserini niçin kaleme aldığına dair bir ifade yer almamaktadır. Tilimsânî eserini giriş bölümünde bu eseri Ebû İnân'a ithaf ettiğini belirtmiştir. Bu kısımdan hemen sonra doğrudan konuları ele almaya başlamıştır. Bu durum ise Tilimsânî'nin eserini tam olarak neden telif ettiğine dair kesin bir kanıya varmayı zorlaştırmaktadır.²³⁷ Ancak kitabın genel muhtevassından fûrû-i fıkıh ile usûl-i fikhın irtibatını sağlamak, mezhepler arasındaki fûrû ihtilâflarının usûl deki karşılığını göstermek ve bu konuda birtakım genel kurallara ulaşmak gayesiyle telif edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tilimsânî'nin bu eseri, tahrîcî'l-fürû' ale'l-usûl literatürünün tanınmış örneklerindedir. İsnevî'den farklı olarak Tilimsânî, Mâlikî mezhebi başta olmak üzere diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermiş ve konuları usûl-i fıkıh sistematikle ele almıştır. *Miftâhu'l-vüsûl*, mezhep görüşlerini savunmaktan daha çok fûrû-usûl irtibatını sağlamak gayesiyle oluşturulduğundan, tahrîcî'l-fürû türünün Mâlikî mezhebinde bilinen tek örneğidir.²³⁸

²³⁵ Çavuşoğlu, "Tilimsânî", *DİA*, XXXXI, 165-167.

²³⁶ Ebû İnân el-Merînî, Merînî hükümdarlarından Sultan Ebû'l-Hasan Ali b. Osman'ın oğludur. 12 Rebülevvel 729'da (14 Ocak 1329) Fâsülcédide'de (Medînetülbeyzâ) doğdu. Babası onun tahsiliyle yakından ilgilenecek devrin en meşhur bilginlerinden ders almasını sağladı. Böylece fıkıh, hadis, edebiyat, lügat ve nahiv gibi çeşitli ilim dallarında geniş bilgi sahibi oldu.

²³⁷ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 81.

²³⁸ Çavuşoğlu, "Tilimsânî", *DİA*, XXXXI, 165-167.

Eserde usûl-i fıkıh sistematığı esas alınarak ihtilaflı olan konular usûl merkezli incelenmiştir. Müellif kitabın başında merâtib esaslı bir deliller tasnifi²³⁹ getirmekte ve kitabın konularını da bu tasnife göre anlatmaktadır. Konuların kapsamlı bir şekilde ele alınması eserin değerini arttırmaktadır.

Eserde bir asıl altında Malikî mezhebi ile diğer mezheplerin görüşleri sıralanmıştır. usûl başlıklarının altında kaideyle ilişkilendirilen fûrû konuları ele alınmıştır. usûl konularından ictihad, taklit ve mükellef gibi konular hariç neredeyse diğer tüm usûl konularını işlemiş ve usûl meselelerinin delillerini herhangi bir tartışmaya girmeksizin veciz bir şekilde sunmuştur. Genellikle fer' konularında karşıt görüşü "Ashabu Ebî Hanîfe veya Şâfiî", "Hanefiler ve Şâfiîler" gibi ifadelerle isim vermeden zikretmiştir. Mezheplerin görüşlerini birbirine öncelememiş, genelde Hanefî, Malikî ve Şâfiî mezhebinin görüşlerine, nadiren de bunlar dışında Hanbelilik, Zahirilik ve Mutezile gibi mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir.²⁴⁰

Miftâhu'l-vüsûl farklı kişilerce tahkik edilmiş ve neşredilmiştir. Bu tahkikler:

Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ali eş-Şerîf Tilimsânî, *Miftahu'l-vüsûl ila binâi'l-fürû ale'l-usûl*, thk. Abdülvehhab Abdüllatif, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed eş-Şerîf Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl fi ilmi'l-usûl*, thk. Mahmud Kummî, Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, ts.; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ali eş-Şerîf Tilimsânî, *Miftahu'l-vüsûl ila binâi'l-fürû ale'l-usûl*, thk. Muhammed Ali Fer'kûs. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998; Muhammed Ali Fer'kus tarafından gerçekleştirilen neşrinde Tilimsânî'nin bir diğer eseri olan *Kitâbu mesârâti'l-galat fi'l-edille* ile aynı neşirde basılmıştır. Dokuz yüz sayfaya yakın olan bu basım eserin en kapsamlı ve tertipli neşridir; Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Fülâti, "*Elfiyyetü'l-usûl ve binâ'ü'l-fürû aleyhâ*" ismiyle, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah eş-Şinkitî, "*Nazmu Miftâhi'l-Vusûl*" adıyla eseri manzum hâle getirmişlerdir. Yine Sûsî'nin "*Şerhu Miftâhi'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû ale'l-usûl* " ismiyle kaleme alınmış olan

²³⁹ Tilimsânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ali eş-Şerîf, **Miftâhu'l-vüsûl ila binâi'l-fürû ale'l-usûl**, thk. Muhammed Ali Fer'kûs, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke, 1998, s. 297.

²⁴⁰ Tilimsânî, **Miftâhu'l-vüsûl**, s. 330, 343, 345.

çalışma, kitabın önemli bir şerhidir.²⁴¹ Son olarak eser Mustafa Karapınar tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. (Mustafa Karapınar, “*Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-usûl Adlı Eserinin Tahlili*”, Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üni. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2020).

2.5.4. Hanbelilerde Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Eserleri

2.5.4.1. İbnü'l-Lahhâm (ö. 803/1401) ve *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye ve mâ yete'alleku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye* Adlı Eseri

Tam adı Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Alî el-Ba'î ed-Dimeşkî'dir. 750/1349 yılında Ba'lebek'te doğmuş, babası küçük yaşta vefat ettiği için dayısının himayesinde büyümüş ve dayısının kendisine hat sanatını öğretmesi ile ilimle meşgul olmaya başlamıştır. Ba'lebek'te Şemseddin İbn Yûnâniyye (ö. 793/1391)'den fıkıh okumuş daha sonra da Dımaşk'ta, Zeynüddin İbn Receb ve Şehâbeddin ez-Zührî'den fıkıh ve usûl-i fıkıh okumuştur. Bir süre kâdılkudât naipliği ve Emeviyye Camii'nde vaizlik yaptıktan sonra ilimle daha fazla iştiğal etmek istediği için bu görevlerini bırakmış, devlet görevi tekliflerini geri çevirmiştir. 803'te (1400) Timur'un Halep'i işgali sırasında Kahire'ye göç etmiş olan İbnü'l-Lahhâm, Şam bölgesinin önde gelen Hanbelî âlimlerindedir. 803/1400 yılında vefat edinceye kadar tedris ve telif ile meşgul olmuştur. Yazmış olduğu eserler kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir: *el-Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye*, *el-Muhtasar fî usûli'l-fikh ve el-İhtiyârâtü'l-fikhiyye min fetâvâ şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*.²⁴²

İbnü'l-Lahhâm, *Kavâ'id ve'l-fevâ'idü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye* adlı eserini İsnevî'den yaklaşık otuz sene sonra yazmıştır. Eserine kısa bir girişle başlayan İbnü'l-Lahhâm, bu bölümde usûl-i fikhın konumunu belirttikten sonra onun meyvesinin şer'î hükümler olduğunu ifade etmiştir. Müellif eserin adını mukaddimede *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye* olarak zikretmiş, yöntem olarak ise, “kaide” adı altında fer'î hükümlerle ilişkili meseleleri ele almıştır. Yine eserin mukaddimesinde usûl-i fikhın, fûrû-i fikh ile kelam ilmi arasında bir noktada

²⁴¹ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 81-82.

²⁴² M. Kâmil Yaşaroğlu, “İbnü'l-Lahhâm”, *DİA*, 2000, XXI, 118-119.

yer aldığını ifade etmektedir. Eserini kaleme almaktaki amacının ise usûl kaideleri ile bu kaidelere bina edilen fer'î ihtilaflara işaret etmek olduğunu söylemiştir. İbnü'l-Lahhâm bunu eserinde şu şekilde ifade etmektedir: “Usûlî kaidelerini ve faydalarını anlatacağım ve her bir kaideden sonra o kaide ile alakalı olan fer'î hükümleri ele alacağım bir kitap telifi için istihare yaptım.”²⁴³ Buna göre eser, usûl-fürû irtibatını inceleyen literatürdeki diğer eserlerle aynı amacı taşımaktadır.

İbnü'l-Lahhâm eserinde hem usûlî yönü olan hem de fûrû-i fıkıh alanına ait olan toplam altmışaltı kaide zikretmektedir. Kaideleri anlatırken Hanbelî mezhebi içerisindeki ihtilaflara ve bazen de diğer mezheplerin görüşlerine yer vermiştir.²⁴⁴

İbnü'l-Lahhâm eserinde her bir kaideyi konu başlığı olarak ele almış, başlıkları sıra sayıları şeklinde belirlemiştir. Kitabın konuları tertip edilirken literatürdeki diğer eserlerin takip ettiği fûrû fıkıh ve usûl-i fıkıh sistematığı takip edilmemiştir. Bu yönüyle bakıldığında müellifin konuları ele alış biçimi orijinal bir üslup olarak değerlendirilebilir. İbnü'l-Lahhâm kaidenin sıra numarasını zikrettikten sonra kaideyi soru cümlesi şeklinde “Bayılan kimse mükellef midir, yoksa değil midir?”²⁴⁵ ya da bir önerme olarak “Gayrimüslimler icmaen imana muhataptırlar.”²⁴⁶ şeklinde kurmaktadır. Daha sonra kaide etrafında şekillenen tartışmalara değinen müellif, tartışmaları ele aldıktan sonra kaideye binaen elde edilen fer'î meseleleri “minhâ” kaydıyla zikretmektedir. Fer'î meselelerden önce İsnevî'ye benzer bir şekilde genellikle “Eğer bu kaide anlaşılırsa konuyla alakalı meseleler.”²⁴⁷ diyerek örnekleri zikretmeye başlamaktadır.²⁴⁸

Eserde lafızlarla ilgili konular geniş yer tutmaktadır. İbnü'l-Lahhâm Hanbelî mezhebine mensup olması sebebiyle ele alınan konular bu mezhebin görüşlerinin genel kabulüne göre değerlendirilmiştir. Bununla birlikte eser sadece Hanbelî mezhebi etrafında şekillenmez. Kaideler mezheplerin ihtilaflı görüşleri etrafında

²⁴³ İbnü'l-Lahhâm, Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Abbas, **el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûl iyye ve mâ yeteallaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'** iyye, thk. Abdülkerim el-Fazlî, Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1998, s. 16.

²⁴⁴ Şuşan, **Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl**, I, 320.

²⁴⁵ İbnü'l-Lahhâm, **el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûl iyye**, s. 57.

²⁴⁶ İbnü'l-Lahhâm, **el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûl iyye**, s. 76.

²⁴⁷ İbnü'l-Lahhâm, **el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûl iyye**, s. 33, 87, 158.

²⁴⁸ Karapınar, **Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adh Eserinin Tahlili**, s. 75.

oluşturulmuştur. Zaman zaman fâide, tenbîh ve hâtime gibi ara başlıklar kullanarak kaideyle ilgili ayrıntı ve tartışmalardan bahseder. İbnü'l-Lahhâm genelde ilk önce Ahmed b. Hanbel olmak üzere kısmen Hanefî, Şâfiî, Maliki mezheplerinin görüşlerine de yer vermiştir. Bunun dışında Eş'arîler ve Mutezile'nin görüşlerine de değinen İbnü'l-Lahhâm'ın eserinde çokça nakil yapıldığı görülmektedir.²⁴⁹

Müellifin incelemiş olduğu kaidelerin büyük çoğunluğunun usûl kaidesi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla İsnevî'nin eserinde olduğu gibi İbnü'l-Lahhâm da eserinde usûlcü kimliği ile ön plana çıkmaktadır. Her ne kadar İbnü'l-Lahhâm kitabında İsnevî'den bahsetmese de kitabının üslubu İsnevî'den etkilendiğini göstermektedir. Ancak İbnü'l-Lahhâm kaideleri teorik olarak incelerken sık sık diğer mezheplerin görüşlerine yer vermesiyle İsnevî'den ayrılmaktadır.²⁵⁰

Eser, ayrı ayrı olmak üzere Abdülkerim el-Fazlî, Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Eymen Salih Şaban tarafından yapılan tahkik ile *el-Kavâid ve 'l-fevâidü 'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine 'l-ahkâmi 'l-fer'iyye* ismiyle neşredilmiştir. Ancak Eymen Salih Şaban ise eseri sadece *el-Kavâid* olarak isimlendirmiş ve böyle neşretmiştir. Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Eymen Salih Şaban'a ait neşirlerde dağınık olan kaideler fıkıh babları altında toplanmış ve kaidelerin numaraları parantez içinde gösterilmiştir.

2.5.5. Diğer Eserler

Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatüründe son dönemde de bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Mustafa Saîd el-Hınn'ın *Eserü 'l-ihtilaf fi 'l-kavâidi 'l-usûliyye fi ihtilâfi 'l-fukahâ* adlı eseri. Bu eser Halit Ünal tarafından “İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları” adıyla tercüme edilmiştir. (1993)
- İbrahim Miftah es-Sağir'in *Tahrîcü 'l-fürû' ale 'l-usûl 'inde 'l-Malikiyye* adlı eseri.
- İbnü'l-Mibred'in *Zinetü 'l-arâis mine 't-turâf* adlı eseri.

²⁴⁹ Sezer, “Timurtâşî'nin el-Vüsûl İlä Kavâidi'l-Usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri, s. 34.

²⁵⁰ Karapınar, *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlä Binâi'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eserinin Tahlili*, s. 75.

- Şii âlim eş-Şehîd es-Sânî Zeynüddîn b. Alî Âmilî'nin *Keşfü'l-fevâid fî temhîdi'l-kavâid* adlı eseri.

Zînetü'l-arais ve *Keşfü'l-fevâid* İsnevî'nin *el-Kevkebü'd-dürri* gibi usûl - dil ilişkisini ele alan çalışmalardır.

Bunlara ek olarak tahrîcü'l-fürû literatürünü tanıtan genel nitelikli birtakım çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar genellikle tahrîcü'l-fürû literatürü çerçevesinde bu ilmin tarihini, yöntemini ve tatbikini konu alan çalışmalardır. Bunlar:

- Bâ Hüseyin'in "et-Tahrîc inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn" adlı eseri. (1994)
- Ebû Firâs Şûşan'ın "Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl: dirâse ve menheciyye ve tatbîkiyye" adlı eseri. (1998)
- Veliyyüddin b. Muhammed Salih el-Farfûr'un "Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl: dirâse mukârane ve tatbik" adlı eseri. (2003)
- Faysal b. Said Telîlânî'nin "İlmü Tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl: nazariyyeten ve tatbîkan" adlı eseri. (2014)
- Davut İltaş'ın "Fıkhi Hükümlerin Usûli Dayanakları (Tahrîcü'l-Fürû ale'l-usûl)" adlı eseri. Bu eser Zencani'nin *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*'ünün tercümesidir. (2015)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Bu bölümde İsnevî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû ale'l-usûl* adle eserinin ismi, müellife nispeti, telif amacı, eserin önemi, tahrîci'l-fürû ale'l-usûl literatüründeki yeri, *et-Temhîd'in* kendisinden sonraki eserlere etkisi, eserin genel konular fihristi ve İsnevî'nin eserinde takip etmiş olduğu yöntem örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Bununla amaçlanan husus İsnevî'nin *et-Temhîd* adlı eserinin yöntem ve içerik yönünden tanıtılmasıdır.

3. İMAM İSNEVÎ'NİN ET-TEMHÎD Fİ TAHRÎCI'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL ADLI ESERİ

3.1. ESERİN ADI VE MÜELLİFİNE NİSPETİ

Müellif kitabının ismini *et-Temhîd* şeklinde isimlendirmiştir.²⁵¹ Bazı tabakat ve teracim yazarları da eseri bu isimle kaydetmişlerdir.²⁵² Ancak daha sonra gelen tabakat ve teracim yazarları bu kısa isme eklemeler yapmışlardır. Bu isimlendirmeler şu şekilde sıralanabilir:

1. *et-Temhîd*:

Eserin orijinal ismidir. Çünkü İsnevî eserini bu isimle kaydetmiştir.²⁵³ Aynı şekilde İbn Hacer *Dürrü'l-kâmine*²⁵⁴ ve Süyûtî, *Husnu'l-muhâdara*²⁵⁵ adlı eserlerinde kitabın ismini İsnevî'nin eserini isimlendirdiği şekliyle kaydetmişlerdir.

Şâfiî âlimleri de kitaplarında İsnevî'den nakil yaparken genelde bu kısa ismi kullanmışlardır, Örn. قال الإسني في التمهيد، أو في التمهيد للإسني.²⁵⁶

2. *Temhîdü'l-vusul ila makami istihraci'l-fürû min kavaidi'l-usûl*:

Osman Güman, İsnevî'nin *Kevkebü'd-dürri* adlı eserini değerlendirmiş olduğu doktora tezinde, eserin mukaddime bölümünde kitabın yazılış amacını ifade eden cümle olan وهو تمهيد الوصول إلى مقام استخراج الفروع من قواعد الأصول والتعريج

²⁵¹ İsnevî, **Temhîd**, s. 26.

²⁵² İbn Hacer, **ed-Dürrü'l-Kâmine**, II, 354-356; Süyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, I, 430.

²⁵³ İsnevî, **Temhîd**, s. 26.

²⁵⁴ İbn Hacer, **ed-Dürrü'l-Kâmine**, II, 354-356.

²⁵⁵ Süyûtî, **Husnu'l-Muhâdara**, I, 430.

²⁵⁶ Bkz. Süyûtî, **Eşbah ven-Nezair**, I, 207; İbn Hacer Heytemi, **Tuhfetü'l-muhtac**, X, 96; Şirbini, **Muğni'l-muhtac**, IV, 481; Remli, **Nihayetü'l-muhtac**, VI, 182.

işlemindeki ar-tقاء مقام ذوى التخرىج، حَقَّقَ اللهُ تعالى ذلك بمِثِّه وكرمه؛ فلذلك سمِيَتْه بالتمهيد kayda dayanarak kitabın isminin bu şekilde olduğu kanısına ulaşmıştır.²⁵⁷ Ancak İsnvî yukarıda verilen cümleyle kitabı yazma amacını açıklamış ve sonunda da “Bundan dolayı onu *et-Temhîd* diye isimlendirdim.” demiştir.²⁵⁸ “Bundan dolayı (فلذلك)” kaydına dayanılarak İsnvî’nin bu cümleyle kitabı yazma gayesini açıkladığı anlaşılmaktadır.

3. *et-Temhîd fî tahrîci’l-fürû ala kavaidi’l-usûl:*

Eserin isminin eski el yazma nüshaların bazılarında müstensihler tarafından bu şekilde kaydedildiğine de rastlanmaktadır.²⁵⁹

4. *et-Temhîd fî tenzili’l-fürû ale’l-usûl veya et-Temhîd fî istihraci’l-fürû ale’l-usûl:*

Suyûtî, *Buğyetü’l-vuât* isimli eserinde²⁶⁰; Kehhâle, *Mu‘cemü’l-müellifîn* adlı eserinde²⁶¹; Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zunûn* adlı eserinde²⁶² İsnvî’nin eserini *et-Temhîd fî tenzili’l-fürû ale’l-usûl* şeklinde kaydetmişlerdir.

Temhîd’in muhakkiklerinden Muhammed Hasan Heytu yapmış olduğu tahkikinde İsnvî’nin eserlerini sırlarken bu eseri, *et-Temhîd fî istihraci’l-fürû ale’l-usûl* şeklinde kaydetmiştir.²⁶³ Ancak Heytu eseri *et-Temhîd fî tahrîci’l-fürû’ ale’l-usûl* adıyla neşretmiştir.

5. *et-Temhîd fîma yenbeni mine’l-mesaili’l-fikhiyye ale’l-kavaidi’l-usûl iyye:*

İsnvî’nin öğrencilerinden olan Zeynuddin el-Îrâkî hocasının hayatını anlattığı bir risalesinde kitabın ismini bu şekilde zikretmektedir.²⁶⁴

6. *et-Temhîd fî tahrîci’l-fürû’ ale’l-usûl:*

²⁵⁷ Bkz. Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, s. 27.

²⁵⁸ İsnvî, *Temhîd*, s. 26.

²⁵⁹ Abdurrahman b. Ali el-Hattab, *Dırase an-Kitabi’t-temhîd li’l-İsnvî*, Makelenin alındığı adres: <https://www.alukah.net/sharia>.

²⁶⁰ Süyûtî, *Buğyetü’l-vuât*, II, 93.

²⁶¹ Kehhâle, *Mu‘cemü’l-Müellifîn*, II, 129.

²⁶² Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, I, s. 484

²⁶³ İsnvî, *Temhîd*, s. 28.

²⁶⁴ Hafız Zeynuddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân el-Îrâkî eş-Şâfi, *Tercemetü’l-imâmi’l-allâmeti Cemaliddin Abdurrahim b. Hasen el-İsnvî eş-Şâfi*, Talik: Abdullah Muhammed el-Kenderi, Daru’l-Beşâiri’l-İslamiyye, Beyrut, 2011, s. 40.

Eserin meşhur olan ismi *et-Temhîd fî tahrîci 'l-fürû' ale'l-usûl* şeklindedir. Kitabı tahkik eden araştırmacılar Muhammed Hasan Heytu ve Muhammed Hasan İsmail eseri bu isimle ayrı ayrı tahkik edip neşretmişlerdir.²⁶⁵

Kitabın müellife nispetinde herhangi bir şüphe yoktur. Bunun delillerinden birincisi, müellifin eserinin mukaddimesinde kitabının isminin açıkça *et-Temhîd* olduğunu ifade etmesidir. İkincisi, müstensihlerin kitabın ismini bu şekilde kaydetmeleridir. Üçüncüsü ise tüm tabakat ve teracim yazarlarının kitabın müllifine nispetinde ittifak etmeleridir.

Müellif İsnevî, bu eserini 768/1367 tarihinde tamamladığını ve daha sonra ona bazı ilaveler yaptığını kitabının son kısmında belirtmiştir.²⁶⁶

3.2. ESERİN TELİF AMACI VE ÖNEMİ

İsnevî eserini kaleme alma gayesini mukaddimede şu şekilde dile getirmektedir:

“İlm-i usûl, şer’î hükümlerin çıkış noktası (mesâr) ve fer’î fetvaların esinlendiği yerdir (menâr). Mükellefin dünya ve ahiret saadeti onunladır. Yine o, ictihadın dayanağı ve en önemli kaynağıdır... Ben Allah’tan usûl meselelerinin çoğunu, bu ilimden maksud olan şeyi ve fûrûnun usûl den nasıl istihraç edildiği hususlarını kapsayacak bir kitap yazma duâsında bulundum. Önce usûl î meseleyi bütün taraflarıyla zikrediyor ardından da ondan tefer’rû eden şeylerin bir kısmını zikrediyorum ki bu zikretmediklerime tenbih olsun. Zikrettiklerim de kısım kısımdır. Bazıları ashâbımızın kâideye muvâfık olarak verdiği cevaplar, bazıları muhâlif olarak verdiği cevaplar, bazıları da ilgili konuda küllî olarak bir nakle rastlamadıklarımıdır. Bu son kısma girenlerde usûl kâidemizin gerektirdiği hususu, mezhepteki kâideyi ve fûrûdaki benzerlerini de göstererek zikrediyorum. Bunları gören kişi ashâbımızın verdiği hükümlerin kaynağını, neleri nasıl kabul ettiklerini, icmâlen veya tafsîlen zikrettikleri şeyleri görür ve ihmal ettiklerinin nasıl istihrac edileceğini anlar...”

²⁶⁵ Bkz. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut, 1980 ve 1987); Muhammed Hasan İsmail (Beyrut, 2004).

²⁶⁶ İsnevî, **Temhîd**, s. 665.

Bu kitabımla, bir mezhebe müntesip olan her bir kimseye tahrîcin yolunu hazırladım ve tefrî'nin kapısını açtım. Mezheplerin erbabları da kendi mezheplerinin usûl kâidelerini ve tefrî'lerini derlesin ve benim tuttuğum yolu tutsun. Böylelikle delillerin ortaya konması ve dizilmesine alışılır, zayıf veya doğru bulmanın kaynağı kendilerine açık hale gelir. Bu ilimde kafa yoran ve kendini yetiştirenlerin çoğu asıl gaye ve esas amaç olan şeye hazırlanırlar ki bu gaye, usûl kâidelerinden fer'î hükümlerin istihrâcı ve tahrîc ashabının makamına yükselmeye vâsıl olmaktadır.”²⁶⁷

Görüldüğü üzere İsnævî eserini yazma gayesini usûl kaidelerinden fer'î hükümlerin istihrâc edilmesi ve tahrîc ashabının makamına yükselmeye vesile olması niyetiyle yazdığını açıkça ifade etmiştir.

et-Temhîd'in tamamlayıcısı mâhiyetinde olan *el-Kevkebü'd-dürri*'nin mukaddimesinde de benzer ifâdeler yer almaktadır: “Bu iki kitabımda (*et-Temhîd ve Kevkebü'd-dürri*) her bir mezhebe mensup kişi için tahrîcin yolunu hazırladım ve yine bu iki kitapla her bir konuda tefrî kapısını açtım. O halde mezheplerin erbabları tefrî konularından kendilerine arız olan şeyleri derlesin ve sonra benim tuttuğum yolu tutsun. Böylelikle tam bir fayda hâsıl olsun.”²⁶⁸

Güman, İsnævî'nin Şâfiî mezhebinden olması dolayısıyla bu mezhebin usûl yöntemi olan mütekellimîn metodundan hareketle müellifin *et-Temhîd* ve *el-Kevkebü'd-dürri*'yi te'lif etme gerekçesini şu şekilde dile getirir: “Bilindiği gibi İsnævî Şâfiî fakihlerindedir. Şâfiî usûlcüleri ise usûl eserlerini mütekellimîn metodu ile; yani örneklere fazla yer vermeyen teorik telif metoduna göre yazmışlardır. Dolayısıyla bu sistemde Şâfiî fikhının usûlü ile fûrû hükümleri arasında irtibat kurmak fukahâ metoduna göre yazılan usûl eserlerine kıyasla oldukça zor bir iştir. Örneğin fukahâ metodunu tercih eden Hanefî usûlcüleri, bir kuralı zikrettikten sonra fûrûdan o kadar bol örnek zikrederler ki, okuyucu çoğu zaman usûl eseri değil, fûrû eseri okuduğu duygusuna kapılır. İsnævî, Şâfiî mezhebindeki usûl-fûrû kopukluğunu bir ölçüde gidermek için aynı tarzda ve birbirini tamamlayan *et-Temhîd* ve *el-Kevkebü'd-dürri* adlı iki eserini te'lif etme gereği duymuş olabilir.”²⁶⁹

²⁶⁷ İsnævî, **Temhîd**, s. 23-26.

²⁶⁸ İsnævî, **Kevkebü'd-dürri**, s. 190.

²⁶⁹ Güman, **Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi**, s. 29.

3.3. ESERİN TAHRİCÜ'L-FÜRÛ ALE'L-USÛL LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Hicrî sekizinci asırda yaşamış olan İsnævî'ye kadar geçen süre zarfında mezheplerin sistematikleri yerleşmiş ve bu alanda önemli eserler kaleme alınmıştır. Aynı şekilde Hanefî ve Şâfiî mezhebi imamlarının fikhın farklı konularındaki görüşleri, iki mezhebe ait fikh eserlerinde sistemli bir şekilde derlenmiş ve gerekçelendirilmiştir. İki mezhep arasındaki ihtilafli konular ise birçok eserde tespit edilmiş, bunların gerekçelerine yer verilmiş ve karşı mezhebin görüşünün değerlendirilmesi yapılmıştır. Bu gelişen ilmî birikim, birlikte değerlendirilerek mezheplerin fikh anlayışını yansıtan belli kâidelere dayandırılmasına zemin hazırlamıştır. Kısacası sekiz asırlık fikhî literatür, İsnævî'nin eseri için gerekli alt yapıyı oluşturmaktadır.²⁷⁰

İsnævî'nin eserindeki mukaddimesinde usûl-fürû irtibatına yaptığı vurgu ve bu irtibatın iyi bir şekilde öğrenildiği takdirde tefrîde bulunmanın mümkün olacağına dair işaretinden, fikhî faaliyetlere yeni bir ivme kazandırmak gayesinde olduğu anlaşılmaktadır. İsnævî, döneminde tamamen yerleşik hâle gelmiş olan mezheplerin hâkim olduğu fikhî faaliyet anlayışında yeni bir açılıma gitmek gayesindedir ve bunu da *et-Temhîd fî tahrîci 'l-fürû ale 'l-usûl* adlı eseri ile gerçekleştirmeye çalışmıştır.²⁷¹

İsnævî'den önce Zencânî de bu gayeye matuf bir eser yazmıştır. Ancak İsnævî bu yöntemle kendisinden önce yazılmış bir kitaba rastlamadığını ifade etmiştir. Ayrıca İsnævî'nin, Zencânî'nin kitabına atıf yapmamış, bunun sebebine dair bir veri de tespit edilememiştir.

Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürünü daha önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde ele almıştık. Burada *et-Temhîd*'in öne çıkan özelliklerini zikretmekle hem literatür içindeki diğer örnekleriyle karşılaştırma yapma imkânı sağlanmış olacak hem de literatür içindeki yerinin anlaşılmasına katkı sağlanacaktır. Buna göre eser şu yönleriyle öne çıkmaktadır:

1. İsnævî eserini Şâfiî fukahânın fikh usûlü kitaplarının konu dizilimine göre düzenlemiştir. İlk önce hüküm ile başlamış daha sonra sırasıyla delilleri, bunlarla ilişkili olan konuları, tearuz ve tercihi, ictihad ve fetva konularını

²⁷⁰ Keskin, *Zencânî ve Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Adlı Eseri*, s. 63.

²⁷¹ Okuyucu, "Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı", s. 122.

ele almış ve meseleler üzerine çeşitli fûrû konularını bina etmiştir. Kendisinden önce oluşan tahrîcî'l-fûrû ale'l-usûl literatürü içerisinde usûl-i fıkıh bablarına göre tanzim edilmiş olması bir ilk olup, bu yönüyle kendinden önceki tahrîcî'l-fûrû eserlerinden olan ve fıkıh bablarına göre tanzim edilen Debûsi'nin *Te'sîsü'n-nazar* ve Zencâni'nin *Tahrîcu'l-fûrû ale'l-usûl*'ünden ayrılmaktadır.

2. İsnevî eserini telif ederken delili merkeze alarak hareket etmiştir.
3. İsnevî usûl-i fıkıhın temel konularının her birini (Kitap, sünnet, icma, kıyas vs.) ayrı başlıklar altında ele almıştır.
4. Eser başlıca usûl kaidelerini kapsamaktadır. Bu yönüyle de literatür içinde önemli bir yere sahip bir kitaptır.
5. Konular fihristine bakıldığında *et-Temhîd*'de yer alan konu başlıklarından hacmi en geniş olan bölümün Kur'an ile ilgili bahislerin yer aldığı bölüm olduğu görülür. İsnevî fikhî meseleleri zaman zaman çok geniş bir biçimde ele almakta, bazen sayfalarca hükmün sıhhatini tartışmaktadır. Fûrû örneklerinin çoğunluğunu ise talak bahislerinden seçmiş olduğu görülmektedir.
6. İsnevî'yi literatür içinde farklı kılan başka bir nokta da eserde mezhep içi ihtilafların ele alınmasıdır. Ayrıca müellifin ele almış olduğu bütün fer'î meseleler mezheb içerisinde ifade edilmiş görüşlerden ibaret olmayıp kaidenin mucibince kendisinin de bağlı olduğu Şâfiî mezhebi çerçevesinde tahrîc ettiği meseleler vardır. Tahrîc yöntemiyle elde etmiş olduğu fer'î meseleleri zikretmiş olmasının sebebi aynı zamanda kitabın yazılış amacı olan usûl-i fıkıh kaidelerinden hüküm elde etmeyi gerçekleştirmek olduğu anlaşılmaktadır.
7. İsnevî eserinde mucez olarak lafız bahislerine yer vermiştir. Bu ayrıntıları fıkıh usûlü ile nahiv ilmi arasındaki ilişkiyi incelediği *el-Kevkebü'd-dürrî* eserine havale etmiştir. Dolayısıyla İsnevî'nin lafız bahislerini müstakil bir kitapta ele almıştır.

8. İsnævî konuları ele alırken eserinin mukaddimesinde bahsetmiş olduğu metodu takip etmektedir. Kaideleri ele alırken kullandığı ifadelerde, kaidelerden fûrû meselelere geçişte ve örnek verdiği fer'î meseleleri zikrederken kullandığı ifadelerde bir üslup birliği olduğu görölmektedir.
9. İsnævî eserinin mukaddimesinde kitapta ele alacağı meselelere dair bir plan vermiştir. Buna göre İsnævî önce bir usûl meselesini, ardından mezhebinden kaideye uygun ve muhalif olan fer'î örneklere yer verdiğini söylemiştir. Bu meselelerde kullandığı kaynakların konuyla ilgili kısımlarını naklederken yalnızca konunun kapsamı kadarını eserine aldığını, gereğinden fazla nakilde bulunmadığı ifade eder.
10. İsnævî, her bir “mesele”de Şâfî mezhebine müntesip imamların konu hakkındaki ihtilaflarını ele almakta, ihtilaf edilen mevzuyu işleyip tarafların görüşlerini ortaya koyduktan sonra “Bunu anladıysan bu meseleye terettüp eden fûrû hükümlerden bazıları şunlardır.” diyerek söz konusu ihtilaf üzerine bina edilen fûrû hükümlere örnekler vermeye başlamaktadır. Ayrıca birinci örnekten sonra zikrettiği örneklerin başında “minhâ” kaydı yer almaktadır.

3.4. ET-TEMHÎD'İN SONRAKİ ESERLERE ETKİSİ

Daha önceki bölümde de geçtiği üzere tahrîcu'l-fûrû ale'l-usûl literatüründe İsnævî'den önce iki eser kaleme alınmıştır. Bunlardan birincisi Debûsî'nin *Tesisü'n-nazar'ı*, ikicisi de Zencânî'nin literatüre ismini veren *Tahrîcu'l-fûrû ale'l-usûl* adlı eseridir. Literatürde üçüncü sırada ise İsnævî'nin eseri *et-Temhîd* gelmektedir. İsnævî Hanefî ve Şâfîler arasındaki ihtilafların kaynaklarını incelediği *et-Temhîd*'de metot olarak Debûsî ve Zencânî'nin eserlerinden farklı bir yol izlemiştir. Debûsî eserini mezheplerin ihtilafları üzerine oluşturmuşken, Zencânî eserini fıkıh bablarının sistemetiğine göre tanzim etmiştir. İsnævî ise eserini fıkıh bablarına göre değil, usûl konu başlıklarına göre oluşturmuştur. Eserin büyük bir kısmını “Kitap” başlığı kaplamış olup, bu başlık altında lafızlar bahsi geniş yer tutar. *et-Temhîd*'den önce her ne kadar bu alanda Debûsî ve Zencânî'nin eseri bulunsa da, telif tarzı ve sistematik

bakımdan kendisinden sonraki eserleri etkileyen asıl ismin İsnevî olduğu görülmektedir.²⁷²

İsnevî'nin eserinin mukaddimesinde kendi yaptığı şeyi diğer mezheb müntesiplerinin de yapmaları yönündeki çağrısı karşılıksız kalmamış ve Timurtaşı Hanefî mezhebinde; İbn Lahham da Hanbelî mezhebinde aynı metodu kullanarak birer eser telif etmişlerdir.²⁷³ Timurtaşı, kitabını hangi amaçla yazdığını ve İsnevî'yi neden takip ettiğini *el-Vüsûl ilâ kavâ'idi'l-usûl fî tahrîci'l-fürû ale'l-usûl*'ün mukaddimesinde şu şekilde ifade etmektedir: “Şeyhülislam İsnevî'nin *et-Temhîd* kitabı alanında eşsiz, usûl kaidelerinin ve fûrû fıkhın önemli bir kısmını içeren bir kitap olduğu ve meşayihimizin kitapları arasında tertib açısından ona benzeyen ve diziminin güzelliğinde onunla yarışan bir kitaba da rastlamadığım için, farklı minvali ve ilginç üslubunda ona benzeyen bir kitap yazmaya karar verdim.”²⁷⁴

İbn Lahhâm tahrîcü'l-fürû literatürüne ait *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye* adlı eserini *et-Temhîd*'i model alarak oluşturmuştur. İbn Lahham her ne kadar açıkça İsnevî'den etkilendiğini belirtmese de eserinin muhtevassından ve takip etmiş olduğu üsluptan onun büyük oranda *et-Temhîd*'den etkilendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca müellif İbn Lahham eserinde İsnevî'nin ismini zikretmeden *et-Temhîd*'den çokça nakilde bulunmaktadır.

3.5. ET-TEMHÎD'İN GENEL KONULAR FİHRİSTİ

İsnevî eserini iki bab ve yedi kitap şeklinde dokuz ana başlıktan oluşturmuştur. Müellif eserinde ana başlıklara “kitâb” adını vermektedir. Kitâbları ise “bâb” başlığını verdiği alt başlıklara ayırmakta; bâbları da “fasıl” olarak ifade ettiği bölümler şeklinde ele almaktadır. İsnevî yazım tarzı olarak konu başlığından hemen sonra “mesele” adını verdiği alt başlıkları zikretme metodunu benimsemektedir. Buna göre konuların fihristi şu şekildedir:

Birinci Bab: Şer'î hüküm ve kısımları hakkındadır.

²⁷² Okuyucu, “Tahrîcü'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı”, s. 119-120

²⁷³ Okuyucu, “Tahrîcü'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı”, s. 123.

²⁷⁴ Timurtaşı, *el-Vusûl*, s. 113.

On dokuz meseleden oluşan bu bölümde; şer'î hüküm, fikhın tanımı, farz ve vacib, butlan ve fesad, mübah, hüsün-kubuh, ibadetlerin vaktinde yapılması, ibadetin eda-iâde ve kazası, öleceği zannıyla ibadetlerini geriye bırakan kişinin durumu, vaktin çıkmasıyla beraber yapılan emrin eda mı kaza mı olduğu, bedeni ibadetlerde niyabet, ruhsatla ilgili meseleler, farz-ı ayn ve vücubun ilişkili olduğu meseleler, muayyen bir vakit ile alakalı vacipler, haram liğayrihi, emir konusu ile ilgili meseleler, muayyen bir miktar ile alakalı olmayan vacib, bir şeyi emretmek onun zıddını nehiy midir?, nehiy meselesi ile nesih konuları ve bunlarla alakalı tikel örnekler işlenmiştir.

İkinci Bab: Hükümün rükünleri olan Hâkim, Mahkûm Aleyh ve Mahkûm Bih hakkındadır.

Altı meseleden oluşan bölümde; peygamber gönderilmeden önce kişilerden sadır olan fiiller, gafil olarak isimlendirilen bir kişiye teklif sahih midir?, vaz'î hükümlerde teklifin şart olmaması, fiilin yapılmasına imkân olmasının teklif için şart olması, ikrah ve kâfirlerin şer'iatın fûrû'u ile mükellef olup olmaması konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Birinci Kitap: Kitab (Kur'an) hakkındadır, beş babdan oluşur.

Birinci Bab: Diller hakkındadır. Altı fasıldan oluşur.

Birinci Fası: Vaz' hakkındadır. Beş meseleden oluşur. Meselelerde; kelimelafız münasabeti, dillerin tevkifiliği, şâz kıraatler ve lafzın tertibinde manaya terettüp eden inşa konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

İkinci Fası: Lafızların kısımları hakkındadır. Dört meseleden oluşur. Meselelerde; muzari fiil, menfî muzari fiil, kelamın tek bir natıktan olması şart mıdır? ve lafzın amelinin imkânı konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Üçüncü Fası: İştikak hakkındadır. İsm-i fail konusunun ele alındığı tek meseleden oluşur.

Dördüncü Fası: Teradüf ve tekid hakkındadır. İki meseleden oluşur. Teradüf (müfred lafızların peş peşe gelmesi) ve tekid konuları ele alınmıştır. Kaide ile ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Beşinci Fası: İştirak (lafızların ortaklığı) hakkındadır. Üç meseleden oluşur. Meselelerde; vaz', isti'mal ve haml arasındaki fark, müşterek lafzın medlülü, lafzın hakikat ve mecaz kullanımı konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Altıncı Fası: Hakikat ve mecaz hakkındadır. Dokuz meseleden oluşur. Meselelerde, hakikat ve mecazın tarifi, mecazın çeşitleri, ızmar, sebebiye, ismu'l-ba'zi ale'l-kül (umum ile beraber husus), mücavere, itibar mâ kâne, harflere mecaz dâhil olur mu?, mecazın kısımları, mecazın hakikatten daha yaygın olarak kullanılması ve ukud sigaları konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Yedinci Fası: Teâruz hakkındadır. İki meseleden oluşan bölümde mecaz-ı ziyade ve mecaz-ı noksan, mecaz ve ızmar teâruzu konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Sekizinci Fası: Fakihlerin şiddetle bilmeye ihtiyaç duyduğu harflerin tefsiri hakkındadır. On bir meseleden oluşur. Meselelerde; atıf vâvı, atıf vâvı konusundaki ihtilaflar, atıf vâvı ve tesniye elifi münasebeti, fâ harfi, sümme harfi, illâ harfi, min lafzı, min harfinin manaları, ilâ harfi, ilâ harfinin ibtida için olması, fi harfi konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Dokuzuncu Fası: Lafızlar ile istidlalin keyfiyeti hakkındadır. On meseleden oluşan bu bölümde; Şâri'den sadır olan lafzın hamli, bir karine ile lafzın mecaza sarfedilmesi, mürekkebe lafızdan anlaşılan lazımi hüküm, delalet-i iltizamın hücciyeti, sıfat ve şartın hücciyeti, sıfat ve şartın mefhumunun hücciyeti, adedin mefhumunun hücciyeti, zaman ve mekân mefhumunun hücciyeti, lakab mefhumu, isim ile alakalı hüküm konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

İkinci Bab: Emirler ve nehiyeler hakkındadır. İki fasıldan oluşur:

Birinci Fası: Emir hakkındadır. On dört meseleden oluşan bu bölümde; emir lafzı, emir sigası, emrin me'mur ile alakası, tahrimden sonra varid olan vucûbi emir, izinden sonraki emir, iktizanın hücciyeti, bir kişiye bir şeyi yaptırması hususundaki

emir, bir kişiye bir şeyi bildirmesi hususundaki emir, birbirine benzer iki fiilin peş peşe emredilmesi, emredilen iki şeyden birisinin umum diğzerinin husus olması, mutlak emrin delaleti, şarta bağlanmış haber, şarta bağlanmış hüküm, mücerred emrin karineleri konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

İkinci Fasıl: Nehiyler hakkındadır. Dört meseleden oluşan bu bölümde; nehyin tarifi, tahrimden sonraki emrin ibaha için olması, nehyin fesada delaleti, terkin fiil kısmına dahil olup olmaması konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Üçüncü Bab: Umum ve husus hakkındadır. Üç fasıldan oluşur:

Birinci Fasıl: Umum lafızlar hakkındadır. Yirmi dört meseleden oluşan bu bölümde; كل lafzı, من ve ما lafızları, أي lafzı, muzaf ve elif lam mahallindeki cemi, ahid için olan elif lam, muzaf olmayan cemi lafzı, nefiy siyakındaki nekre lafız, şart siyakındaki nekre lafız, isbat siyakındaki nekre lafız, müsbet olmayan lafız, cemi sigasındaki emir, elif lam mahallindeki muzaf lafız, sahabe sözünün umum ifade edip etmemesi, ihtimalin olmasıyla beraber halin hikâyesinde istifsalin terki, medih ve zem lafızları, müsavât lafzı, el-me'mur-u bih, nadir olan ferd lafzı, mütekellimin çoğunluğun katında konuştuğu lafzın umum ifade etmesi, muhatap kişi ile alakalı meseleler, Şâri' tarafından varid olmuş umum lafızlar, müzekker lafızlar, şifahi lafızlar, bir muhassısdan bahsetmeden umuma temessükün icma ile caiz olmaması gibi konular ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

İkinci Fasıl: Husus hakkındadır. Beş meseleden oluşan bu bölümde; sabit olan bir hükümün tahsise kabil olup olmaması, illetin tahsisi, mefhum-u muvafakât, muefhum-u muhalefet, nastan istinbatın cevazı, umumun tahsisi, mananın tahsis edildiği bir nastan istinbatın cevazı, umumun tahsisindeki miktarın ihtilafı gibi konular ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Üçüncü Fasıl: Muhassıs hakkındadır. Bu fasıl kendi içinde de üç fasıla bölünmüştür.

Üçüncü Fasılın Birinci Fasıl: On bir meseleden oluşan bu bölümde; adetten istisna caizdir, istisna hakkındaki ihtilaflar, müstesna minhin ittisal şartı, kelimada müstesnanın takdiminin caiz olmaması, istina-i münkatı', muttasıl ve münkatı'

istisna, isbattan sonraki istisna, istisnai müsteğrakın ittifakla batıl olması, istisna çeşitleri, istisna akabinde gelen matuf cümle konuları ele alınmış ve ilgili fūrū örnekleri zikredilmiştir.

Üçüncü Fasılın İkinci Faslı: Şart hakkındadır. İki meseleden oluşan bu bölümde; matuf ve matufun aleyhin şart ve hal gibi lafızlarla ortaklığı, şart-meşrut münasebeti konuları ele alınmış ve ilgili fūrū örnekleri zikredilmiştir.

Üçüncü Fasılın Üçüncü Faslı: Hal ile takyid hakkındadır. Üç meseleden oluşan bu bölümde; matuf ve matufun aleyhin hal ile kayıtlanması, halde asıl olan sahibul hale bitişik olması, zaman ve mekân zarfının takyidi konuları ele alınmış ve ilgili fūrū örnekleri zikredilmiştir.

Müellif bu bölümden sonra takyid konusu ile alakalı üç fasıl daha açmıştır. İlk iki fasılda yeni bir mesele başlığı açmamıştır. Üçüncü fasılda ise on bir mesele başlığı vardır. Buna göre meseleler altında; âm bir lafza muarız olan hâs lafız, müstakil âm bir lafzın hâs bir sebep üzerine delil olması, sebebin âm lafzın hâs olması, âm bir hadisi rivayet eden hadis ravisinin rivayet ettiği hadisi tahsis etmeyi gerektiren bir fiil yapması veya fetva vermesi, muaeyyen bir şey ile tahsisin geride kalanlar hakkında hüccet olması, âm bir lafız üzerine hükmedilen hüküm meselesi, âm bir lafızdan önce veya sonra bir ismin zikredilmesi, hükmün sıfatı, mutlak ve mukayyed lafız, fertlerinden muayyen olmayan bir fert ile hükmün alakası, tek bir suretle kayıtlanan lafzın daha sonra birbirine aykırı iki kayıtla kayıtlanması konuları ele alınmış ve ilgili fūrū örnekleri zikredilmiştir.

Dördüncü Bab: Mücmel ve mübeyyen hakkındadır. İki meseleden oluşan bu bölümde; beyanın vaktinden sonraya te'hiri, usûlcülerin sirkat ayeti hakkındaki ihtilafları gibi konular ele alınmış ve ilgili fūrū örnekleri zikredilmiştir.

Beşinci Bab: Nâsîh ve mensuh hakkındadır. Tek meseleden oluşan bu bölümde; neshin hükmünün Cebrail'in, Nebi (sav)'e tebliğinden önce veya sonra sabit olup olmaması meselesi (neshin hükmünün ne zaman sabit olduğu konusu) ele alınmış ve ilgili fūrū örnekleri zikredilmiştir.

İkinci Kitap: Sünnet hakkındadır, iki baktan oluşur.

Birinci Bab: Peygamber'in (sav) fiilleri hakkındadır. Üç meseleden oluşan bu bölümde; yasaklanmamış fiillerin vacip olmaması meselesi, Nebi (sav)'in fiillerinin ibadet veya adet olarak hamli, şer-u men kablênâ konuları ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

İkinci Bab: Haberler hakkındadır. Dört meseleden oluşan bu bölümde; haberin sıdka ve kizbe ihtimalli olması, cumhura göre haberin ya doğru ya da yalan olması, sıdk ve kizb'in tarifi, yalanı tecrübe etmemiş bir sabinin haberinin makbuliyeti, haber veren kişide olması gereken adalet şartı ve fasıkın haberinin makbul olmaması meseleleri ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Üçüncü Kitab: İcma hakkındadır. Dört meseleden oluşan bu bölümde; icmanın tanımı ve hüccet olması, ilk asırdaki kişilerle ikinci asırdaki kişilerin ittifak etmelerinin imkânı, bir asırda ihtilaf edilen iki sözün daha sonra biri üzerine ittifakın imkânı ve hüccet oluşu, hakkında icma edilen bir hükmün daha sonra ârız olan bir sıfatla bozulması meseleleri ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Dördüncü Kitab: Kıyas hakkındadır. Dokuz meseleden oluşan bu bölümde; hadler, keffaretler ve takdiratlarda kıyasın cevazı, dillerde kıyasın cevazı, münasip bir vasıf üzerine hükmün tertibi, sorulan sorunun cevabının zannı galiple kendisine cevap olmasının salahiyeti, ta'lil konusu, birbirine benzer iki asıl arasında fer'in tereddüdü, müctehidin nastan istinbatı, iki illetle tek bir hükmün ta'lili, ma'lul meseleleri ele alınmış ve ilgili fûrû örnekler zikredilmiştir.

Beşinci Kitab: Hakkında ihtilaf olan deliller hakkındadır. İki babdan oluşur:

Birinci Bab: Makbul deliller hakkındadır. İki meseleden oluşan bölümde; kulların bi'setten önceki fiilleri hakkında tevakkufu tercih etme, hal istishabının hücciyeti meseleleri ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

İkinci Bab: Reddedilmiş deliller hakkındadır. Bir meseleden oluşan bölümde; sahabe sözünün hücciyeti konusu ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Altıncı Kitap: Teâdul ve tercih hakkındadır. Altı meseleden oluşan bölümde; iki zanni delilin teâruzu, iki delilin teâruzünde delillerin ikisiyle de amel etmek, iki delil arasındaki umum ve hususluk, Nebi (sav)'ın Allah'ın vahyi ile hükümleri nakletmedeki konumu, bir şeyin vücubunu gerektiren bir şeyle beraber onun haramlığını da gerektiren şeyin teâruzu, iki kıyasın teâruzü meseleleri ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Yedinci Kitap: İctihad ve fetva hakkındadır. Dokuz meseleden oluşan bölümde; Nebi (sav) zamanındaki ümmet için icihadın cevazı, müctehidin kendi icihadından sonra bir başkasını taklid etmesinin caiz olmaması, icihad rütbesine ulaşmamış bir kimse için taklidin olup olmaması, müctehidin kendi icihadında taklidin olmaması ancak icihad etmediği bir konudaki taklidin caizliği, bir mezhebe intisap etmiş kişinin başka bir mezhebe rücuu, başka bir mezhebi taklid hususundaki şartlar, müctehidin yeni bir olayla karşılaştığında o hususta icihad etmesi, fetva vermesi ve amel etmesi, akli meselelerde her müctehidin doğruya ulaşamaması meseleleri ele alınmış ve ilgili fûrû örnekleri zikredilmiştir.

Bu şekilde İsnevî *et-Temhîd* adlı eserini yedi kitap, on bir bab, yirmi bir fasıl ve yüz yetmiş dokuz meseleden oluşturmuştur.

3.6. İSNEVÎ'NİN *ET-TEMHÎD*'DE İZLEDİĞİ YÖNTEM

Bu bölümde İsnevî'nin eserinde takip etmiş olduğu yöntem çeşitli örneklerle izah edilecektir. İlk önce eserde geçen bir mesele veya meseleler zikredilecek daha sonra bu meselenin neden seçildiği ve örnekle gösterilmek istenen şeyin ne olduğu ifade edilecektir. Bu şekilde İsnevî'nin eserinde takip ettiği yöntem tespit edilecek ve mukaddimedede arz ettiği metoda sadık kalıp kalmadığı, bir üslup birliği sağlanıp sağlanmadığı ortaya konulacaktır.

İsnevî eserinin mukaddimesine berâat-i istihlâl kabilinden bir dua ile başlar. Daha sonra fıkıh usûlünün öneminden, müctehidin icihad yapmak için bu ilme olan ihtiyacından, İmam Şâfîî'nin fıkıh usûlünün kurucusu olduğundan bahseder. Fıkıh usûlünün kaidelerinin işleyişinin daha iyi anlaşılması adına, fûrû'un usûlden nasıl istihrac edildiği hususunda meselelerin çoğunu ihata eden bir kitap yazma niyazında bulunduğunu, bundan amacının ise usûl kâidelerine uygun fûrû örnekler zikrederek

fıkıh usûlü kurallarının uygulamada nasıl işlediğini göstermek olduğunu ifade eder. Kendi mezhebinde yaptığı şeyin diğer mezheb müntesiplerince de yapılması hususunda bir çağrıda bulunur.²⁷⁵

Bundan sonra ise İsnevî, bu kitabında nasıl bir yöntem ve metod takip edeceğini açıkça ifade etmiş ve kitabın geneli itibariyle de bu yönetime sadık kalmıştır. Buna göre müellif eserinde takip edeceği yöntemi şu şekilde belirtmiştir:

1. İlk olarak ele alınacak olan usûli mesele etraflıca anlatılır.
2. Sonra bu usûl meselesi üzerine bina edilen fer'î meselelerin bir kısmı zikredilir. Zikretmediği fûrû'da ise yeni gelen fer'ler için örnekliliğine işaret edilir.

İsnevî fûrû meseleleri üç kısımda zikrettiğini ifade eder:

1. Bahsi geçen kâide ile ilgili olarak Şâfiî fakihlerinin verdikleri hükümler.
2. Bahsi geçen kâideye muhâlif olarak Şâfiî fakihlerinin verdikleri hükümler.
3. Şâfiî fakihlerin bahsi geçen kâide ile alakalı bir hükmü bulunmadığı takdirde mezhebin özel hükümlerini ve benzer fûrû hükümlerini dikkate alarak müellifin ilgili kâideye uygun olarak tahrîc yaptığı hükümler.

Üçüncü maddeyle ilgili olarak müellif şu şekilde bir açıklama yapmaktadır: “Bu son kısma girenlerde usûl kâidemizin gerektirdiği hususu, mezhepteki kâideyi ve fûrûdaki benzerlerini de göstererek zikrediyorum. Bunları gören kişi ashâbımızın verdiği hükümlerin kaynağını, neleri nasıl kabul ettiklerini, icmâlen veya tafsîlen zikrettikleri şeyleri görür ve ihmal ettiklerinin nasıl istihrac edileceğini anlar”²⁷⁶

Görüldüğü üzere İsnevî yazmış olduğu kitabın metodunu açıkça ifade etmiştir. Buna göre o, öncelikle konu hakkındaki usûlü daha sonra bu usûl altında yer alan fûrû meseleleri zikretmektedir. Usûl kaidelerini ihtilaf olan taraflarla beraber zikredip bundan neşet eden fûrû'un bir kısmını zikrettiğini, zikretmediği fûrû'da ise yeni gelen fer'ler için örnekliliğine işaret ettiğini söylemiştir. Konuları da mezhebinin kaideye muvafık verdiği örnekler, muhalif olarak verdiği örnekler ve külli kaide

²⁷⁵ İsnevî, **Temhîd**, s. 23-26.

²⁷⁶ İsnevî, **Temhîd**, s. 25.

olarak nakledilmeyen fakat kurala yakın olması sebebiyle ona dayandırılan örnekler olarak kategorize etmektedir. Bunlardan son kısım için de usûl kaidesinin gerektirdiği hususu mezhepteki kaide ve fûrû'daki benzerleri de göz önüne alarak ortaya koymuştur. Yine Şâfiîlerin kabul ettiği delillerin gerekçelerini verdiğinde burada zikredilen asılların icmalini ve tafsilini görüp buna göre ihmal edilen kısımdaki meselelere uygulamanın mahiyetini anlayacağını ifade etmiştir. Mezhebe müntesip müctehidin yolunu hazırlayarak tefrî'nin kapısını araladığını belirterek diğer mezheplere de bu yöntemi benimsemeleri gerektiği konusunda çağrıda bulunur. Bunun doğruyu bulmanın kaynağını açık hale getireceğini ve esas olan tahrîc ameliyesine hazırlayacağını ifade etmiştir.²⁷⁷ Buradan itibaren İsnævî'nin metodunu örneklerle izah etmeye çalışalım.

Örnek 1:

İsnævî, Bâbu'l-Hükm-i Şer'î ve Aksâmîhi başlığı altında açmış olduğu birinci meselede şer'î hükmün tarifini yapmakta ve bu asıla uygun fûrû örnekleri vermektedir.

Mesele -1: Hükmi Şer'î: Ef'ali mükellefle ilgili zorunlu veya ihtiyari olan Allah Teâla'nın hitabıdır.²⁷⁸ İbnü'l-Hâcib'in bu tarife "el-vad'u" kelimesini de eklediğini, bunu bir şeyin kılınmasına sebep, şart veya mani'yi dâhil etmek için yapmış olduğunu ifade eder. Tıpkı Allah Teâla'nın güneşin zevalini öğle için gerekli (mucib) kılması, tahareti namazın sıhhati için şart kılması ve necaseti de namazın sıhhatine mâni kılması gibi. Ona göre, bu zikredilen vad'lar şer'î hükümdür. Çünkü biz Şâri'den ancak onunla istifade ederiz. Değilse o hususta bir talep ve bir ihtiyar yoktur. Çünkü o bizden talep edilinceye kadar veya o hususta bir tercih yapıncaya kadar bizim fiilimiz değildir.²⁷⁹

İsnævî konuyla alakalı usûlü bu şekilde verdikten sonra, "Şayet bunu bildiysen/anladıysan, mükellefle alakalı hükm-ü şerîden olan fûrû şunlardır." der ve ilgili fûrû meselelerini sıralar. Buna göre bu asıldan çıkarılan fûrû;

²⁷⁷ İsnævî, **Temhîd**, s. 23-26.

²⁷⁸ İsnævî, **Temhîd**, s. 27.

²⁷⁹ İsnævî, **Temhîd**, s. 37.

- Şüphe ile yapılan duhülde -ki fail yabancı birisini kendi hanımı zannederek bunu yapmıştır- failin yaptığı iş helal mi haram mı olarak vasıflanır, yoksa her iki vasıf dışında başka bir şeyle mi vasıflanır?

Bunda üç görüş vardır. En sahih olanı da üçüncüsüdür.²⁸⁰ İsnevî burada Nevevî'nin görüşünü birinci görüş olarak zikreder. Buna göre; helallik ve haramlık şer'î hükümlerendir ve şer'î hüküm de mükellefin fiilleriyle alakalı bir hitaptır.

- Yanılan ve hata eden ve bu iki durum benzerlerinde sorumluluk yoktur. (Çünkü mükellef değildir.)
- *Mühezzeb*'de²⁸¹ haramlığının kesin olduğu görüşü vardır. Bu görüşü arkadaşlarımızdan bir grup da söylemiştir.
- Bu konudaki hilaf ise, hata ile öldürme ve muztarın meyteyi yemesi konusunda cereyan eder.²⁸²

İsnevî verdiği örneğiyle usûl kaidesi olan Allah'ın hitabının mükellef ile alakalı olduğunu, şüphe ile duhul yapan kişinin ise gafil olduğunu, gafil kişinin de unutan, yanılan ve bunlar gibi olan kişiler gibi mükellef olmayacağını dolayısıyla da örnekteki failin işinin ne haram ne helal vasfıyla vasıflanamayacağını, çünkü bunların ikisinde birer hüküm olduğunu göstermek amacıyla bu örneği vermektedir.

Örnek 2:

Bu örnek Kitab ana başlığının ikinci babının ikinci meselesidir.

Mesele -2: Emir, ister *افعل* lafzıyla ki *انزل واسكت* gibi isterse isim fiil lafzı olan *صه نزال* veya lam harfinin bittiği bir muzari ki Allah Teala'nın şu sözü gibi; *﴿ولياخذوا أسلحتهم﴾*²⁸³ olsun birdir. Bunda birçok görüş vardır:

1. En sahih olanı cumhur yani Amidi, Fahreddin er-Razi ve o ikisinin takipçilerinin görüşüdür. Bunlara göre, bu sigalarla olan emir hilafına

²⁸⁰ İsnevî, **Temhîd**, s. 40.

²⁸¹ Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) Şâfiî fikhına dair eseridir.

²⁸² İsnevî, **Temhîd**, s. 40.

²⁸³ Nisa 4/102.

de lalet eden bir karine olmadıkça vücut içindir. İmamü'l Haremeyn *el-Burhan*'da, Amidi de *el-İhkam*'da bu görüşün Şâfiî mezhebinin görüşü olduğunu söylemişlerdir.²⁸⁴

2. Ancak emrin vücut üzere delaleti dilin vaz'ı ile mi yoksa şer'î midir? Bu konuda *Şerhu'l-lum'a* da zikredilen iki görüş vardır: İlki dilin vaz'ı ile olduğudur. Bu görüş *el-Burhan*'da Şâfiî'den nakledilmiştir. Sonra ikinci görüş olan şer'î'yi tercih etmiştir. Üçüncü görüşü ise Kayravânî *el-Müstev'ab*'da aklın ona delalet ettiğini söylemiştir.²⁸⁵
3. Şâfiî'nin diğer görüşüdür. Bu görüş onun hakikatının nedb ifade etmesidir.²⁸⁶
4. İbaha ifade ettiğidir. Çünkü onun hakikati ve aslı talebin yokluğudur.²⁸⁷
5. Vücut ve nedb arasında ortaktır. Bu görüş *el-Müntehab*'da iştirak babında geçmektedir.²⁸⁸
6. Bu ikisi ve irşad arasında ortaktır. Bu görüşü Amidi *el-İhkam*'da Şia'dan nakletmiş ve sahih olduğunu söylemiştir.²⁸⁹
7. Vücut ve nedb arasında ortak bir yerdedir o da taleptir.²⁹⁰
8. Onun hakikatının ya vücut ya da nedb olmasıdır. Ancak bu bizim için belirli değildir. Bu görüşü *el-Hâsıl* sahibi ve Beydavi, Gazalî'den nakletmiştir. Bu görüş *Şerhu'l-minhac*'da açıkladığım gibi hatalıdır.²⁹¹
9. Vücut, nedb ve ibaha arasında ortaktır.²⁹²
10. Vücut, nedb ve ibaha arasında ortaktır. Ancak manevî bir şekilde ortaktır, o da izindir. Bir önceki ve bu görüşü İbn Hacib nakletmiştir.²⁹³

²⁸⁴ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁸⁵ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁸⁶ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁸⁷ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁸⁸ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁸⁹ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁹⁰ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁹¹ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁹² İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

²⁹³ İsnevî, **Temhîd**, s. 333.

11. Şu beş şey arasında ortaktır: Vücub, nedb, ibaha, irşad ve tehdid. Bu görüşü Gazali *el-Mustasfa*'da anlatmıştır.²⁹⁴
12. Bu zikredilen beş şeydeki ortaklık ilmin ilklerindedir. O da vücub, nedb, ibaha, tahrim ve kerahedir. Bu görüşü *el-Burhan*, *el-Mahsul* ve *el-İhkam* sahipleri anlatmıştır.²⁹⁵
13. O, bu beş şeyden birisinin konusudur, ancak onu bilmiyoruz. Bu görüş *el-Burhan*'da nakledilir. Şayet denilirse ki emir lafzını nasıl tahrime veya mekruha kullanacağız? Biz de deriz ki, çünkü o tehdit için kullanılmaktadır. Tehtid edilen üzerine ise bu iş ya haram olur ya da mekruh olur.²⁹⁶
14. O, şu altı şey arasında ortaktır; vücub, nedb, tehdid, ta'ciz, ibaha ve tekvin.²⁹⁷
15. Muhakkak Allah Teâla bize vücub için emretti, Resulüne de nedb için emretmiştir. Bu görüşü Kayravânî *el-Müstev'ab*'da Ebheri'den onun görüşlerinden biri olarak anlatmıştır.²⁹⁸
16. Bu konuda söylenmiş sözler üzerine üç görüş alınacak olsa ilki olan vücub sözü alınır. Bu da zikrettiğimiz on altı görüşün özetidir.²⁹⁹

Bunu iyice kavradıysan meselenin furûları şunlardır: Bir kimse, kendisine itaat etmek zorunda olan bir kölesine veya çocuğuna “şunu yap” dese ve bunun haram olduğuna veya haram olmadığına dair gerekli bir açıklama yapmasa daha önce geçtiği üzere bu emir vücub ifade eder. Şâfiî'ye göre ise onun muktezası kendisine tekaddüm eden şeydir. O da vücub oluşudur.³⁰⁰

Bu örnek usûl kaidesi hakkında varid olan mezhep içindeki görüşlerin tamamının aktarıldığı bir mesele olduğu için tercih edilmiştir. Uslup hakkındaki değerlendirme birkaç örnek sonra yapılacaktır.

²⁹⁴ İsnvî, **Temhîd**, s. 334.

²⁹⁵ İsnvî, **Temhîd**, s. 334.

²⁹⁶ İsnvî, **Temhîd**, s. 334.

²⁹⁷ İsnvî, **Temhîd**, s. 334.

²⁹⁸ İsnvî, **Temhîd**, s. 334.

²⁹⁹ İsnvî, **Temhîd**, s. 334.

³⁰⁰ İsnvî, **Temhîd**, s. 343.

Örnek 3:

Bu örnek ikinci kitabın birinci babında geçen birinci meseledir.

Mesele- 1: Fiillerin yasaklanmış olanları vacip olmaz.

Şayet Peygamber (sav) yapmış ise biz onun fiillerini vucubiyet üzere istidlal ederiz. Husûf namazında yapılan iki kıyam ve iki rükû gibi. Çünkü husûf namazı dışındaki namazlarda yapılan ziyade fiiller namazı bozar. Böylelikle husûf namazındaki iki kıyamın ve iki rükûnun meşruiyetinin cevazı onların vacip olduğuna delalet eder. Bu kaideyi Fahreddin Razi *el-Mahsûl* eserinde bu şekilde zikredip benim burada zikrettim örneğin aynısı ile misallendirmiştir. Bu konu hakkında kendisinden sonra gelenler ona tabi olmuşlardır.

Bu kaideden çıkan fûrû şu şekildedir:

1- Hitan (sünnet)'in vacip olması zikrettiğimiz kaideden dolaydır. *el-Vâdih* isimli eserde geçtiği üzere kimileri bunun mutlak surette vacip olmadığını söylemişler, kimileri de bunun erkeklerde vacip, kadınlarda ise vacip değildir demişlerdir. Hunsâ-i müşkil hakkında ise kimileri vacibe tevessül için hunsâ-i müşkilin her iki avretinin sünnet edilmesinin vacip olduğunu söylemektedirler. Bu konuda en sahih görüş, Nevevi'nin *er-Ravda*'da söylediği gibi onda kesilmesi yasak olan azanın kesimi söz konusu olduğu için hunsâ-i müşkilin hitan ettirilmesi caiz değildir. Bu konuyu *İzâhü'l-müşkil min ahkâmi'l-hünsâ'l-müşkil* adlı eserimizde uzun uzadıya ele aldık.

2- Bu kaideye muhalif olan fûrû ise, namazda yapılan sehiv secdesi, tilavet secdesi, namaz dışında yapılan tilavet secdesi ve bayram namazı tekbirlerinde peş peşe elleri kaldırmaktır.

Daha sonra *el-Muhtasarat*'da iki kıyamın ve iki rükûnun vucubiyeti hakkında kesindir demiştir. Nevevi de *Şerhu'l-mühezzeb* adlı eserinde kusûf babının sonlarında bunun vacip olmadığını söylemiştir. Aksine kişi husûf namazını diğer namazlar gibi kılsa o namaz sahihtir. Aynı zamanda bu görüşü büyük bir topluluk bu şekilde

anlatmıştır. Fakat Razi'nin bu kelamı ittifakı gerektirir. Meseleyi *el-Mühimmat*'ta geniş bir şekilde zikrettim oraya müracaat et.³⁰¹

Bu örnek usûl kaidesine muhalif olan fûrûnun işlendiği bir mesele olduğu için burada tercih edilmiştir.

Örnek 4:

Bu örnek ikinci kitabın birinci babında geçen ikinci meseledir.

Mesele-2: Şayet Peygamber Efendimizin fiilini ibadete veya âdete hamledecek imkânımız olursa onu yalnız şu delilden dolayı ibadete hamlederiz. Çünkü Peygamber (sav) fiillerinin çoğunda taabbudilik kastetmeye yöneliktir.

Şayet bunu anladıysan bu kaidenin fûrû;

1- Bayram namazına bir yoldan gidip diğer yoldan dönmek müstahap olur.

2- Peygamberin (sav) hac için ihrama girerken ve hac da ikinci tahallülden önce koku sürmesidir. Muhakkak koku sürünme her hacı için sünnettir. Rafi bunların herbirini kendi konusunda zikretmiştir.³⁰²

Değerlendirme:

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere İsnevî önce usûl meselelerini tartışmalı bir biçimde fakat delillere yer vermeden etraflıca ortaya koyar. Sonra Şâfiî mezhebi içinde kimlerin hangi görüşte olduğunu ve en sahih olanın hangisi olduğunu tespit eder. İsnevî ihtilafı olan yerlerde çoğunlukla “en sahih olan şudur” şeklinde görüşünü belirtir. Daha sonra mukaddimede metodunu anlattığı şekliyle ilk önce kaideye uygun fûrûyu daha sonra da aynı mezhep içerisindeki muhalif görüşü zikreder sonra da bir değerlendirme yapar. İsnevî'nin bu üslûbunu kitabın başından sonuna kadar korumuş olduğu görülmektedir.

Örnek 5:

Bu örnek Bâbu'l-Hükm-i Şeri ve Aksâmîhi bab ana başlığının ikinci meselesidir.

³⁰¹ İsnevî, **Temhîd**, s. 540-541.

³⁰² İsnevî, **Temhîd**, s. 541.

Mesele-2: İsnævî bu mesele altında fıkıhın tarifini yapar. Ona göre fıkıh: Tafsili delillerden ameli şer’î hükümleri müktesep bir ilimle bilmektir.³⁰³ İsnævî tarifte geçen kelimelerin zikredilmesiyle neler kastedildiğini ve nelerden de kaçınıldığını tek tek açıklamaktadır. Daha sonra “şayet bildiysen” kaydıyla usûle dair fûrûyu sıralar. Fıkıhın dâbıtlarında bu konu üzerine vakıflar, vasiyet, yeminler, nezir, talikat ve bunlardan başka birçok meselenin tefrî edildiğini söyler. Ve kendisi de vakıf konusunda “şayet fakihlere bir vakıf yapılırsa” diyerek fûrû konusunu açmış ve konu ile alakalı aynı görüşte olan Kadı Hüseyin’in³⁰⁴ *et-Ta’lîka*’sından; İmam Beğavi’nin *et-Tehzibi*’nden; el-Mütevelli’nin *et-Tetime*’sinden ve Gazzali’nin *İhya*’sından ilgili konu ile alakalı görüşleri nakleder. Sonunda kendisi de bir değerlendirme yaparak Rafi’nin³⁰⁵ görüşünü nakleder ve bu görüşü garip bulduğunu ifade eder. Hatta o görüşü Nevevi’nin *er-Ravza*’sında; İbn Râfî’nin eserinde hiçbir şey söylemeden nakletmelerini de hayret verici bulduğunu ifade eder.³⁰⁶

İsnævî’nin eleştirdiği Rafi’nin görüşü şu şekildedir: “Fıkıh tahsil edene vakıf sahihtir. Onlar fıkıh tahsili ile meşgul olanlar ister mübdedi isterse müntehi olsun. Ve fukahaya da vakıf sahihtir. Ve yine o fıkıhtan az bir şey olsa bile onu tahsil eden kimseye vakıf caizdir.”³⁰⁷ İsnævî’nin burada eleştirdiği nokta “fıkıhtan az bir şey olsa bile” kaydıdır. Buradan itibaren müellif, fakih diye kime deneceği üzerinden dilsel tahliller yapar.

İsnævî bu mesele altında “fûrûda zannedilen şeyler ile amel vacip olur” kaidesine dayanan birçok fûrû meselesi olduğunu, bunların bir kısmının kaideye uygun olduğunu söyler ve kaideye uygun olan fûrû meselelerini sıralar. Daha sonra kaideye muhalif olan fûrû meselelerini zikreder. Aynı konuda farklı fûrû meselesi zikrettiği yerlerde “ve minhâ” ifadesini kullanır.³⁰⁸

³⁰³ İsnævî, **Temhîd**, s. 41.

³⁰⁴ Ebû Alî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî (ö. 462/1069) Şâfî müctehidi ve kadı.

³⁰⁵ Ebü’l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm er-Râfî el-Kazvîni (ö. 623/1226) Şâfî fakihî.

³⁰⁶ İsnævî, **Temhîd**, s. 47.

³⁰⁷ İsnævî, **Temhîd**, s. 47.

³⁰⁸ İsnævî, **Temhîd**, s. 48-49.

İsnevî bazen görüşlerini naklettiği âlimleri eleştirmekten geri durmamıştır. Yukarıda zikredilen mesele İsnevî'nin Şâfiî mezhebi içinde Rafî'nin görüşünü eleştirdiği örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örnek 6:

Bu örnek Bâbu'l-Hükm-i Şeri ve Aksâmihiî bab ana başlığının üçüncü meselesidir.

Mesele-3: Müellif bu meselede farz ve vacip kavramlarının Şâfiî mezhebinde eş anlamlı kavramlar olduğundan, Hanefî mezhebinde ise farklı kavramlar olarak anlaşıldığından bahseder. Burada İsnevî Hanefî mezhebindeki farz ve vacip anlayışını nakleder. Buna göre Hanefiler, “Teklif kati delille sabit olur -bunlarda kitap ve mütevatir sünnettir- buna farz denir. Beş vakit namaz gibi. Zanni delille sabit olan ise –ki bunlar haberi vahid ve kıyası maznun’dur- o da vacip diye isimlendirilir. O da kaideye uygun olarak vitir namazı ile misallendirilir.”

İsnevî tartışmanın şer’î mi lugavi mi olduğu yönündeki tartışmaya “ne lugavi ne de şer’î’dir, olsa olsa istilahidir ki istilahi olması tartışmasıdır”³⁰⁹ der. Ve buna uygun fûrûyu zikreder.

Şayet bunu anladıysan bu kaideye muhalif olan fûrû;

Bir kimse “bana talak lazım gelir” veya “benim üzerime vaciptir” dese örfen zevcesini boşamış olur. Ancak “benim üzerime farzdır” demesi ise o hususta örf olmamasından dolayı bunun hilafıdır. Müellif bu görüşü Rafî'nin Abbâdî'nin³¹⁰ *ez-Ziyâdât*'ından naklettiğini söyler. Buşunci de bunların hepsi kinaye lafızlardandır şeklinde nakilde bulunmuştur. Sonra da çoğunluğun “Senin talakın bana lazımdır” şeklindeki sözün sarîh bir lafız olduğunu söylemiştir.³¹¹

İsnevî daha önceki bölümde de bahsedildiği üzere Şâfiî mezhebinin dışındaki diğer mezheplerin görüşlerini nadir olarak zikretmektedir. Yukarıdaki örnek Şâfiî

³⁰⁹ İsnevî, **Temhîd**, s. 51.

³¹⁰ Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Abbâdî (ö. 458/1066) Şâfiî fakihî.

³¹¹ İsnevî, **Temhîd**, s. 51.

mezhebi dışında Hanefi mezhebinde görüşünün nakledildiği bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örnek 7:

Bu örnek Bâbu'l-Hükm-i Şeri ve Aksâmihi bab ana başlığının beşinci meselesidir.

Mesele-5: Bu mesele hüsün-kubuh konusu hakkındadır.

Cumhura göre mübah olan şeyler iyidir. Mutezile'den bazıları, mübah olan şeyler ne iyidir ne de kötüdür dediler. Buradaki ihtilaf onların fiilleri tefsir etmelerindeki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Eş'ariler de "Fiiller ister haram olsun ister mekruh olsun Şâri' onu nehyettiği için kötü (kabihi) olur. Şayet bir fiil hakkında nehiy yoksa o iyi (hasen) dir. Bu ister emredilmiş olan vacib, mendub gibi bir fiil olsun isterse hakkında emir bulunmayan mübah gibi bir fiil olsun." dediler. Mutezile'nin çoğunluğu ise "Yapılması hoş karşılanmayan şey kabihtir, değilse o haklıdır." dediler.

Bu iki tarife bakıldığında anlaşılan şey onlara göre mübah olan şeyler hasendir. Ancak onlar mekruh konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mutezile'nin bazıları da "Şayet bir fiil haram gibi yapılması kınanmayı gerektiren bir vasfa sahipse o kabihtir. Ancak vacip veya mendub gibi yapılması bir övgüyü gerektiren bir vasfa sahipse o fiil hasendir. Bu vasıflardan her ikisini de kapsamıyorsa mekruh ve mübah gibi bu durumda o ne hasendir ne de kabihtir." derler. Bu söylenen şeyler mekruh olan fiillerde geçerlidir.

Bu ihtilafın faidesi, cânî birisinin kısas olarak eli kesilirken ölmesi meselesinde ortaya çıkar. Bize göre bu durumda tazmin yoktur. Allah Teala'nın şu sözünden dolayıdır: "İyilikte bulunanların (kınanması) için de bir sebep yoktur" (Tevbe 9/91). Muhsin güzellik getiren kimsedir. O hasendir diyenler bu ayet kapsamına girer. Ebu Hanife ise "tazmin vardır" der. Böylece bu iş her konuda kısasın mekruh olduğuna gelir.³¹²

³¹² İsnevî, **Temhîd**, s. 57-64.

Bu örnekte İsnvî'nin metodu ile ilgili iki şey öne çıkmaktadır. Birincisi müellif genelde hakkında ihtilaf olan görüşlerin ihtilaf sebeplerine değinmez. Ancak bu mesele ve aynı bab başlığı altındaki on ikinci meselede ihtilafın sebebini de zikretmiştir. İkinci olarak ise, müellif genelde Şâfiî mezhebinin görüşü dışında diğer mezheplerin görüşlerine çok az yer verir. Bu meselede ise Mutezile, Hanefi ve Eş'ari mezheplerinin görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.

SONUÇ

Mezhepler, oluşumlarının tamamlanmasıyla birlikte fikhî birikimlerinin ilkelerini belirlemek adına genel prensipler ortaya koymak için girişimlerde bulunmuşlardır. Böyle bir girişimin sonucunda ise kavâid literatürü oluşmuştur. Fukaha tahrîc, tercih ve ta'lîl gibi faaliyetlerde bulunurken kaidelere müracat etmiş ve ortaya çıkan yeni meselelerin hükümlerini belirlerken, kaidelerin meselelerle ilgi ve irtibatının ulunmasına önem vermişlerdir. Usûl ve fıkıh kaideleri olmak üzere iki kısımda değerlendirilen kaideler müstakil çalışmalara da konu olmuştur. Böylece usûl kaideleri genelde usûl-i fıkıh eserlerine konu olurken fıkıh kaideleri de fûrû eserlerine konu olmuştur.

Fıkıh literatüründe yeni yazım türleri hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Buna bağlı olarak mezhep birikimini asıllara irca etme ve ihtilaf merkezli yazım faaliyetleri Hanefî mezhebi eliyle olmuş, bunu daha sonra diğer mezhepler takip etmişlerdir. Bu dönemden itibaren fıkıh literatüründe kavâid, furûk, eşbâh ve nezâir ile tahrîcü'l-fürû gibi farklı yazım türleri müstakil eserlerde yerini almaya başlamıştır. Böylece kavâid literatürü farklı dönemlerde farklı türler sayesinde belli bir seviyeye ulaşmıştır. Kavâid literatürünün bu şekilde ilerlemesinin bir sonucu olarak tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl tarzı yazım türü de şekillenmeye başlamıştır. Bu yazım türü usûlün fûrû üzerindeki etkisini müstakil eserlerde belli bir tertip ve düzen içinde incelenmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü, usûl kaideleri aracılığıyla tahrice imkân veren ilkeleri konu edinmektedir. Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürünün temel gayesi ayrı bir usûl oluşturmaktan ziyâde var olan usûlün fûrû üzerindeki etkisini ve düzenli irtibatını göstermektir.

Tahrîcü'l-fürû'ya ait eserlerin oluşum süreci uzun bir dönemi kapsamaktadır. Bu tekâmül süreci yaklaşık olarak dört yüzyılı bulmaktadır. Genelde araştırmacılar tarafından tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl yazım türüne ait eserlerin başlangıcı olarak Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar* adlı eseri kabul edilse de bu eser literatürün karakteristik özelliğini tam yansıtmamaktadır. Bu yazım tarzına hem ismini veren hem de karakteristik olarak daha belirgin ve daha sistemli olan türün ilk örneği ise Zencânî'nin *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl* adlı eseridir. Zencânî'nin Şâfiî bir âlim olduğu

göz önüne alındığında bu türün Şâfiî fakihler eliyle ortaya çıktığı söylenebilir. Daha sonra bunu diğer mezhepler takip etmişlerdir.

Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl eserleri; mezheplerin meselelerde farklı sonuçlara varmasının temelinde usûl kaidelerinin etkin olduğunu göstermesi itibariyle zengin örnekler barındırmaktadır. Bu sebeple bu eserler gerek mukayeseli gerekse mezhebî amaçlarla kaleme alınmış çalışmalardır. Şâfiî mezhebinde iki yüzyıl arayla bu türün iki örneği mevcuttur. Bunlardan ilki bu yazım türüne ismini de veren Zencani'nin *Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl* adlı eseri iken ikincisi araştırmamıza konu edindiğimiz İsnævî'nin *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürû ale'l-usûl*'üdür.

Eserini fûrû fıkıh kitaplarının sistematığına göre inşa eden Zencani'nin gayesi fikhî istidlal ile uğraşan kimselerin tefrî faaliyetini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan melekeyi kazanmalarını sağlamaktır. Buna karşın *Temhîd*'i usûl kaidelerinden fer'î hükümlerin istihrâc edilmesi ve tahrîc ashabının makamına yükselmeye vesile olması gayesiyle kaleme aldığını ifade eden İsnevi, fıkıh usûlü kitaplarının sistematığını esas almıştır. Bu yönüyle iki eser arasında farklılık vardır. Keza Zencani'nin *Tahrîc*'i mezhepler arası bir mukayese esasına dayanırken, İsnævî eserinde sadece Şâfiî mezhebindeki âlimlerin ihtilaflı görüşlerine yer vermiş ve nadiren diğer mezheplerin görüşlerini nakletmiştir. Bu yönüyle *et-Temhîd* bir mezheb içerisindeki ihtilafların topluca ulaşılabileceği bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bununla birlikte aynı mezhebe müntesip olmalarına rağmen İsnævî eserinde Zencânî'nin eserine hiç atıf yapmadığı gibi, kendisinin bu alanda kitap telif edenlerin ilki olduğunu söylemiştir. İsnevi bu iddiasıyla yukarıda söylenen metod farklılığını kastetmiş olabilir. Ancak kendisinden yaklaşık iki yüzyıl önce yaşamış Zencânî'nin aynı türdeki eserinden hiç bahsetmemiş olması garip karşılanmaktadır.

İsnævî'nin eserinin mukaddimesinde yapmış olduğu çağrı cevapsız kalmamış ve literatürde kendisinden sonra gelen eserler *et-Temhîd* gibi usûl-i fıkıh kitaplarının sistematığında oluşturulmuştur. Özellikle bu türün Hanefî mezhebindeki temsilcisi olan Timurtaşî yazmış olduğu kitabın mukaddimesinde kendisine İsnævî'yi örnek aldığını ve eserini *et-Temhîd*'in tarzında telif ettiğini açıkça ifade etmiştir. Hanbeli

mezhebindeki örneği olan İbn Lahhâm da eserini *et-Temhîd* tarzında oluşturmuş ve İsnevî'den birçok nakilde bulunmuştur.

İsnevî'nin *et-Temhîd* adlı eseri hem metodu hem de meseleleri ele alış şekli açısından hala önemini korumaktadır. Bu bağlamda günümüzde de tahrîcu'l-fürû alanında birçok çalışma yapılmıştır. Bu minvalde tahrîcu'l-fürû ale'l-usûl için şunlar söylenebilir:

1- Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü içerisinde yer alan eserler, mezhep içerisinde var olan fûrû hükümlerinin usûl kaideleri ile olan irtibatını sağlamaktadır.

2- Tahrîcü'l-fürû edebiyatı özellikle bu alanda yapılacak olan yeni çalışmalara teorik bir zemin teşkil edebilir. Literatür içerisinde yer alan eserler fûrû hükümlerin dayandığı usûlü göstermesi açısından ihtilafli meselelerin çözümünde katkı sağlayacağı muhakkaktır.

3- Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü incelendiğinde büyük ölçüde mezhep içerisinde oluşmuş olan fer'î hükümlerin dayanaklarını mezhep içi veya mezhepler arası mukayese yoluyla ortaya koyduğu görülmektedir. Dolayısıyla tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl literatürü yeniden ictihadın bir zemini olmaktan öte uygulamalı usûl-i fıkıh eserleri olma özelliği öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abduh, İbrahim**, Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl inde'l-Kâzî Abdulvehhab el-Maliki fi delaleti fi'li'n-Nebiyi'l-mücerredi ale'l-ahkâm, *Mecelletü't-Dirâsâti'l-İslamiyye ve'l-Bühûsi'l-Akademiyye*, Kahire, S: 68.
- Akgündüz, Ahmet**, “Debûsî”, *DİA*, IX, İstanbul, 1994.
- Akgündüz, Ahmet**, “Fürû”, *DİA*, XIII, İstanbul, 1996.
- Alazab, Laith Motei Yahia -Recep Cici**, İsnevî'nin Usûl Düşüncesinde Emir ve Nehiy, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 2, Aralık 2020.
- Alazab, Laith Motei Yahia**, *İmam İsnevî'nin Usûl-i fıkah Anlayışı*, Doktora Tezi, Bursa Uludağ Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku Bilim Dalı, Bursa, 2020.
- Aslan, Mehmet Selim**, *Günümüz Fıkah Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği*, *Journal of Islamic Research* 2014;25(2).
- Bâ Hüseyin, Yakub b. Abdülvehhâb**, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1998.
- Bâ Hüseyin, Yakup b. Abdülvehhâb**, *et-Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûl iyyîn*, Mektebetü'r-rüşd, Riyad, h.1414.
- Baktır, Mustafa**, “Eşbâh ve Nezâir”, *DİA*, XI, İstanbul, 1995.
- Baktır, Mustafa**, “Kaide”, *DİA*, XXIV, İstanbul, 2001.
- Baçoğlu, Tuncay**, “Tahrîc”, *DİA*, XXXIX, İstanbul, 2010.
- Bilmen, Ömer Nasuhi**, *Hukuk-u İslamiye ve Istılahat-ı Fihhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1955.
- Bilmen, Ömer Nasuhi**, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü*, haz. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi, İstanbul, 2016.
- Bozbaş, Fatıha**, Eyyübî ve Memlûklü Dönemi Mısır'ında Fukahâ-Siyâsî Otorite İlişkisi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEUSBF Dergisi)*, C. 2, S: 2, Yıl. 2020.

Çavuşoğlu, Ali Hakan, “Tilimsânî”, *DİA*, XXXXI, İstanbul, 2012.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed, *Te'sîsü'n-nazar fi'htilâfi'l-eimme*, thk. Mustafa Muhammed Dimaşkî, Dâru İbn Zeydun, Beyrut, ty.

el-İrâki, Hafız Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân eş-Şâfi, *Tercemetü'l-imâmi'l-allâmeti Cemaliddin Abdirrahim b. Hasen el-İsnevî eş-Şâfi*, Talik: Abdullah Muhammed el-Kenderi, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Beyrut, 2011.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, 2010.

Farfur, Veliyyüddin b. M. Veliyyüddin, *Tahrîcül-Fürû' alel-Usûl*, Dimeşk, 2003.

Fazıloğlu, İhsan, “Cebir”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993.

Firuzabadi, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmüsu'l-Muhit*, Beyrut 1987.

Güman, Osman, *Nahiv-Usûl-i fıkıh İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*, Doktora Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı, İstanbul, 2006.

Güman, Osman - Ayşe Sezer, Osmanlı Hukuk Tarihinde Öncü Bir İsim: Timurtaşî Üzerine Biyografik Bir İnceleme, *Bilimname*, XXXVII/1, Yıl 2019.

Hacak, Hasan, *Atomcu Evren Anlayışının İslam Hukukuna Etkisi*, İstanbul, 2007.

Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-Büldân*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1988.

Heyet, *Mevsûatü A'lâmu'l-Ulamâu vel-Udebâu'l-Arabi'l-Müslimîn*, Daru'l-Cemîl, Beyrut, 2004.

İbn Hacer el-Askalânî, Şehabuddîn Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmet, *ed-Dureru'l- Kaminetü fi A'yani'l-Mi'eti's-Sâmine*, Dairetu'l Maarifi'l Osmaniyye, Haydar Abad, 1349.

- İbn Kadî Şuhbe, Ebû Bekir Ahmet b. Muhammed b. Ömer b. Muhmmmed Takiyuddin ed-Dimeşki, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, Abdulalim Han. 1. Baskı, Haydar Abad, Vizaretü'l-Meati Li'l Hukumeti'l Hindiyyeti, 1979.**
- İbn Manzur, Cemalüddin, *Lisanü'l-Arab*, Daru Sadır, Beyrut 1997.**
- İbn Rafî', Ebu'l-meâlî Muhammed es-Sülâmî, *Kitâbü'l-vefeyât*, Dâru'l-âfâki'l- cedîde, Beyrut, 1978.**
- İbnu'l-Mulakkin, Sirâcüddîn Ebî Hafs Ömer b. Ali b. Ahmet el-Endelusî et-Tekrurî eş-Şafî, *el-İkdü'l-Muzhebü Fî Tabakâti Hamaleti'l-Mezhebi*, thk. Eymen Nasr el-Ezherî, Seyit Mihnî, Darul-Kutub el-İlmiye, Beyrut, 1997.**
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Akerî el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-Zeheb Fî Ahbâri Men Zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnaut, Mamud el-Arnaut, Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1996.**
- İbnü'l-Lahhâm, Ebü'l-Hasan Alâeddin Ali b. Abbas, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûl iyye ve mâ yeteallaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer''iyye*, thk. Abdülkerim el-Fazlî, Mektebetü'l-asriyye, Beyrut, 1998.**
- İltaş, Davut, "Zencânî, Şehâbeddin", *DİA*, XXXXIV, İstanbul, 2013.**
- İltaş, Davut, *Zencânî'nin Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-usûl İsimili Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*, Bilimname XIII, 2007/2.**
- İsmail, Şa'bân Muhammed, *Usûl ü Fıkıh Tarihihi ve Ricâlihî*, Darul Merîh, Riyad, 1981.**
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ünevî, *el-Kevkebü'd Dürriyyü Fima Yete'arracu Ala'l Usûl i Mine'l Fürû'i'il Fıkhiyyeti*, thk. Abdürrezzak Abdurrahman es-Sa'di, Darü'l Enbar, Bağdat, 2011.**
- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ünevî, *Tabakâtü's-Şâfiyye*, nşr. Kemal Yusuf el-Hût, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1987.**

- İsnevî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Alî el-Ümevî,** *Nihâyetü's-sûl fî şerhi Minhâci'l-usûl*, thk. Şa'ban Muhammed İsmail, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1999.
- Karapınar, Mustafa,** *Tilimsânî ve Miftâhu'l-Vüsûl İlâ Binâi'l-Fürû Ale'l-usûl Adlı Eserinin Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, İbn Haldun Üni. Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2020.
- Kâtîp Çelebi, Mustafa b. Abdullah,** *Keşfü'z-zunûn 'an Esâmi'l-kütüb ve'l-Fünûn*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- Kavakçı, Yûsuf Ziyâ,** ed-Debûsî Ebû Zeyd Abdullah, *İslâm Medeniyeti*, II, Sayı: 14.
- Kaya, Eyyüp Said,** *Mezheblerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, Doktora Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Kehhâle, Ömer Rıza,** *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimü Musannifi'l-Kütübî'l-'Arabîyye*, Müessesü'r-Risâle, 1993.
- Keskin, Halenur,** *Zencânî ve Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-usûl Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2013.
- Kılıç, Yusuf,** Ebu Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sisü'n-Nazar Adlı Eserinin İslam Hukuku Bakımından Ehemmiyeti, *İslâm Medeniyeti*, V, Sayı: 3, 1982.
- Kızılkaya, Necmettin,** *İslam Hukukunda Farklar: Furûk Literatürü Üzerine Bir İnceleme*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- Koçak, Zeki,** *Usûl-i fıkıh Açısından Hükümlerin İstinbatında Tahrîc Yöntemi*, Ravza Yayıncılık ve Batbacılık, İstanbul, 2015.
- Köksal, A. Cüneyd,** *Usûl-i fıkıhnün Mahiyeti ve Gayesi*, İsam Yayınları, İstanbul, 2008.
- Köksal, A. Cüneyd,** *Usûl-i fıkıhnün Mahiyeti ve Gayesi*, İstanbul, 2008.
- Köksal, Asım Cüneyd -İbrahim Kafi Dönmez,** "Usûl -i Fıkıh", *DİA*, XXXXII,

Köse, Saffet, "İsnevî", *DİA*, XXIII, İstanbul, 2001.

Muhammed Bekir İsmail Habib, *İlmu Tahrîcû'l-fürû ale'l-usûl*, Camiatu Ümmü'l-Kura Dergisi, S: 45, Zilkade, h.1429.

Özel, Ahmet, "Asl", *DİA*, III, İstanbul, 1991.

Özel, Ahmet, "Timurtâşî Muhammed b. Abdullah", XXXXI, *DİA*, İstanbul, 2012.

Özen, Ahmet, "Hilâf", *DİA*, XVII, İstanbul, 1998.

Özen, Ahmet, "Te'sîsü'n-nezâir", *DİA*, XXXX, İstanbul, 2011.

Özen, Ahmet, *İlm-i Hililafın Ortaya Çıkışı ve Ebu Zeyd ed-Debûsi'nin Te'sisü'n-nazar Adlı Eseri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1988.

Özen, Şükrü, "Furûk", *DİA*, XIII, İstanbul, 1996.

Rağıb el-İsfahanî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2010.

Saritepe, Erdoğan, *Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:13/2.

Sezer, Ayşe, *Timurtâşî'nin el-Vüsûl İlâ Kavâidi'l-Usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri, Mayıs-2019.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Husnu'l-Muhâdarati Fî Târihi Mısır ve'l-Kahire*, thk. Muhammed Ebû'l Fazıl İbrâhîm, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967.

Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakati'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâuhu, 1. Baskı, 1965.

Şahin, Samil, *Menhecü Tahrîcu'Fürû Ale'l-Usûl*, Eskişehir Osmangazi Üni. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: VII, Yıl 2017, C. 4.

- Şûşân, Osman b. Muhammed el-Ahdar**, *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl Dirasetü Tarihiyye ve Menheciyye ve Tatbikiyye*, Daru Tayyibetün, Riyad, 1998.
- Tilimsânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ali eş-Şerîf**, *Miftahu'l-vüsûl ila binâi'l-fürû ale'l-usûl*, thk. Muhammed Ali Fer'kûs, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke, 1998.
- Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî**, *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*, thk. Muhammed Şerîf Mustafa Ahmed Süleyman, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Timurtâşî, Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî**, *Tehzîbu'l-Vusûl İlâ Kavâidu'l-Usûl*, nşr. Salah Muhammed Ebu'l-Hac, Merkezü Envâri'l- Ulamâu Li'd-Dirâsât, Ürdün, 2020.
- Yaman, Ahmet**, “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kaideleri’ ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri”, *Marife*, Yıl 1, Sayı1.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil**, “İbnü'l-Lahhâm”, *DİA*, XXI, İstanbul, 2000.
- Yetkin, Hacer**, *Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Usûl-i fıkıhndeki Yeri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2016.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ**, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mecmûatün mine'l-muhakkikîn, Dâru'l-Hidâye, Kahire, ty.
- Zencânî, Şehâbeddîn Mahmûd b. Ahmed**, *Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edib Sâlih, Riyad, 2006.